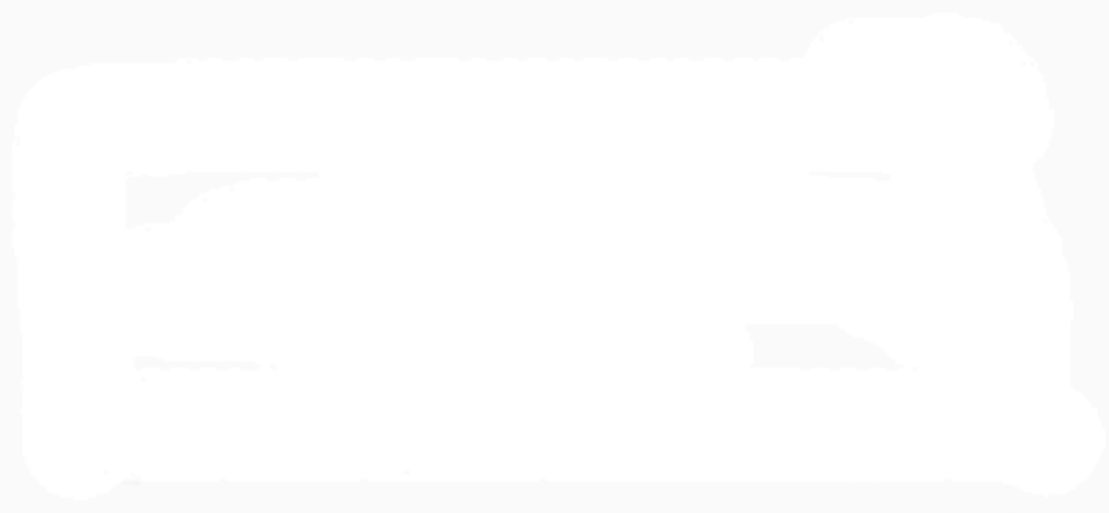

ВЛАДИМИР ОТОВИЋ

БЕЛЕШКЕ
НА БЕЛИНАМА
ЊЕГОШЕВИХ
КЊИГА

ВЛАДИМИР ОТОВИЋ

**Белешке на белинама
Његошевих књига**

Библиотека Матице српске
1994

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

ТРАГОВИ

Књига 4

Уредник

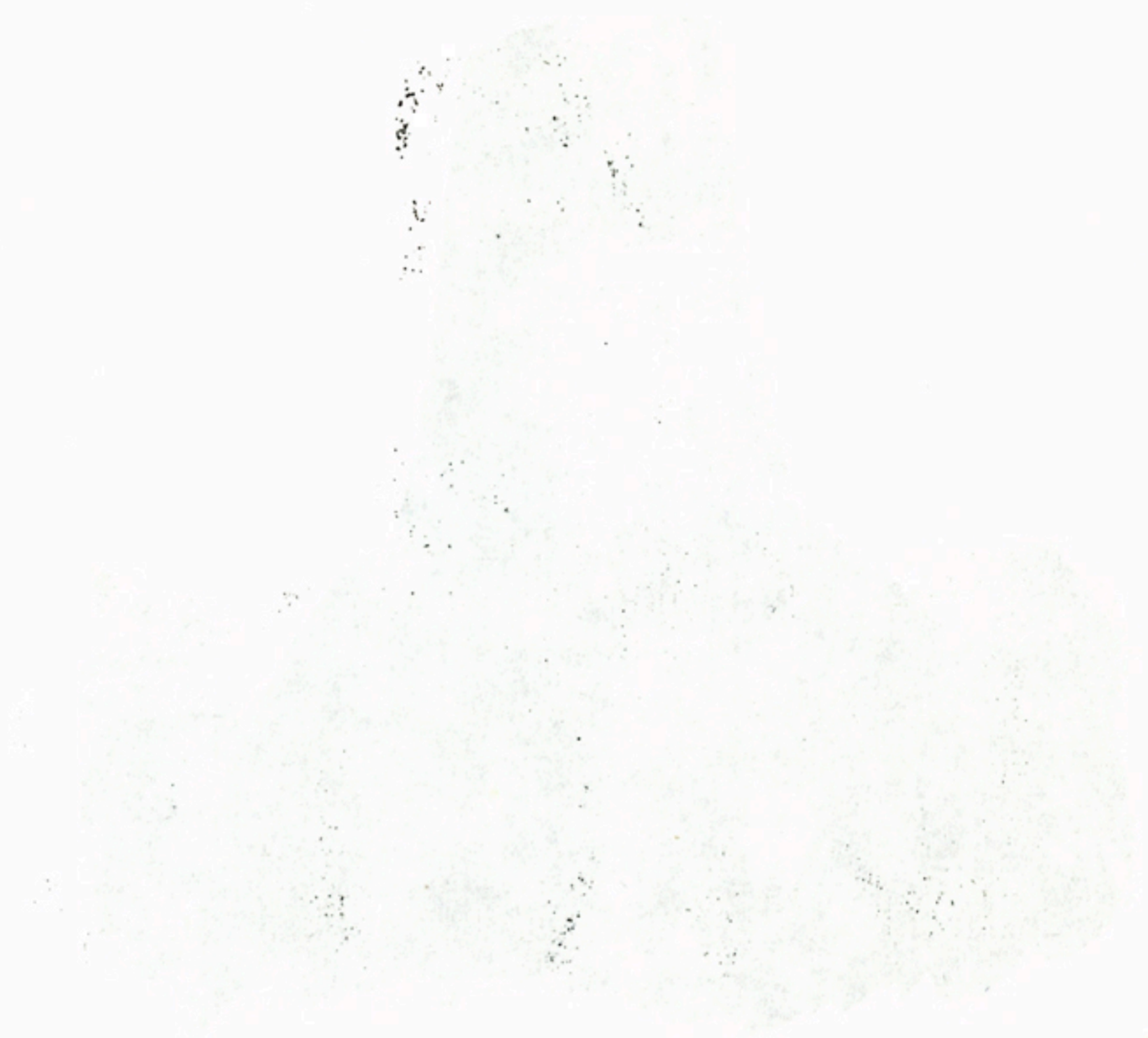
Миро Вуксановић

Нови Сад

Высокпреосвященный Пётръ Петровичъ
Владыка Черногорскій и Бердскій
Посвященъ во Градъ Св. Петра, въ Церквѣ Преображенія
Господня 6 Августа 1833 г.

Eminentissimo Pietro Petrovich
Vladicka di Montenegro e Berda
Consacrato in S. Pietroburgo gli 6 Agosto 1833

РЕЧ УРЕДНИКА

Прошле године, октобра 1993, у шестом броју *Вести*, тромесечном гласилу Библиотеке Матице српске, на насловној страни, објавио сам мало писмо радости упућено Владимиру Отовићу. На овом месту понављам текст тог писма са незнатним изменама.

Немојте се, господине Отовићу, срдити што Вам писмо шаљем овако да га и други могу прочитати. Знам да скромном човеку као што сте Ви то може донети малу нелагодност. И сам се устручавам, али Вам не пишем због нас двојице. Реч је о оном што је трајнијег значаја.

Слушао сам, од више људи, о Вама као професору, библиотекару и Матичином трудољупцу, увек са наклоношћу казивача према Вама и са напоменама да сте највише радили на корист другима. То и јесте права особина ретких људи који су одолели трци за пролазним вредностима. Читао сам неколико Ваших текстова и уочио како често крећете од детаља, а онда постепено, и нехотице, показујете колико сте рада и знања покренули да би задата тема била до танчина обрађена. У Костићевим Сабраним делима окупили сте сваку Лазину песму и уз сваку дали поуздан коментар. У рукопису је, у Матици, Ваш рад о пренумерантима на старе књиге, до осамдесетих година прошлог века, а тамо сте податке тако вешто средили да се по њима може приказати мапа наших ранијих културних прилика. Помињем овде само три посла и тако наговештавам Ваш укупни учинак за српску културу и науку.

Радујем се нашем договору да своје текстове о Његошу, штампане у часописима, приредите за књигу коју ће наредне године објавити Библиотека Матице српске у Едицији Трагови где се нижу књиге њених ранијих и садашњих библиотекара.

Хоћу, господине Отовићу, да Вам посебно захвалим за свечаност што сам је доживео у Вашем стану. Тако се морају назвати тренуци у којима сте ми показивали сва прва издања Његошевих дела, онако пажљиво рестаурисана и смештена у нарочите кутије, исто као и прва издања књига Симе Милутиновића Сарајлије, јер се то може видети само код Вас. Памтим причу како сте ту јединствену збирку створили и колико сте уложили да буде потпуна. Око ње сте окупили свако наше и стране издање Горског вијенца, све до сада објављене књиге о Његошу, по ауторима сложили, у фасциклама, у неколико редова, сијасет чланака о Његошу и тако подигли малу задужбину.

Ви сте годинама радили у Библиотеци Матице српске, у њу често долазите и знате да ће Ваша збирка о Његошу, и она о његовом учитељу Сарајлији, овде бити чувана и са пажњом и са поштовањем. Хвала Вам што ћете учинити да тако и буде.

Тако онда. А сада, у марту 1994, опет сам у прилици, још лепшим поводом и са још већим задовољством, да поново пишем Владимиру Отовићу, у тренутку када сам управо завршио пажљиво ишчитавање првог штампарског отиска његове књиге *Белешке на белинама Његошевих књига*.

Док сам, господине Отовићу, читао Ваших девет огледа окупљених у књигу, написаних у распону од тридесетак година, узгредно сам, на посебним папирићима, после прочитаних поглавља или прецизних објашњења, као за себе, записивао прве утиске, оне утиске што нам остају након читања и трају много дуже од упамћених чињеница из текста. У тим белешкама, рађеним у сагласју са насловом Ваше књиге, понајвише се помиње како вешто, готово не приметно, слажете времена и догађаје у њима, откривачким оком које види оно што је толиким тумачима Његошевих стихова промакло, све са грчевитом жељом да кажете оно што нико пре Вас није уочио и истакао, али, увек, са признањима свима који су се уврстили у породицу његошолога. Ваша прецизност запажања увек је забашурена свечаним, барокним, дугим реченицама, у нарочитом ритму, са логичним цезурама, умецима и низањима, а тако, зар не, - да Вас мало опонашам - да би сте, такорећи намерно, истакли читачки и трагачки пут до онога часа када можете, исто тако разбарушено, а јасно, рећи како је упорношћу »више конаца прикупљено и чворова развезано« у друкчијем приступу Његошевим стиховима, којима прилазите окукама, застранцима, а не онако, јатимице, како су најчешће мање упућени радили, тражећи песниково упориште искључиво у народној традицији и историјској стварности Црне Горе, а тако да бисте, у илустрацијама, не у целини, пронашли трагове Његошевог читања и његове књишке изворе, разбијајући представу о »пустињаку цетинском« који усамљен, на Цетињском пољу, на каменом мору - јер само онде и има место са таквим именом - у просветљењу смишља Горски вијенац и остале књиге. Потврђујете тако да наш најчитанији песник још увек није сасвим протумачен, јер нису довољно прочитани његови претходници и савременици. Ви сте, са чудном упорношћу, у таквим текстовима ослушкивали Његоша и открили неколико извора драгоцених за историчаре књижевности и за све тумаче Његоша. У наративној жестини Ваших огледа очигледно је библиотекарско детаљисање и проматрање из књиге, али и професорско казивање виђеног. Имали сте »довољно истраживачке досетљивости« да и Ваше претпоставке делују као закључци. Поуздано, марљиво и одмерено водите читаоца у сусрет заборављеним личностима и запретаним чињеницама. Као да скупљате руковеди на ужа, такмите, равнате и тек понекад свежете сноп. Сваки Ваш текст има своје мало сунце које се помаља у трену када читате заједно са Његошем, када тражите траг његових очију на текстовима Захарија Орфелина, Божидара Петрановића, Симе Милутиновића Сарајлије, Вићентија Ракића, Јована Стејића, Матије Бана и толиких других писаца. И тако се прикључујете оној породици наших историчара

књижевности који нису дали велике синтезе, који су загледи у ситнице и траже смисао у појединостима, разлажу, разграђују и реконструишу, налазе свој микрокосмос огледа и расправа, а чији је најистакнутији заступник Младен Лесковац. Када би неко имао стрпљења колико га имате Ви, нашао би, ако ради Вашим методом, доста сличности са Лесковчевим поступком. То, наравно, није за Вас ни покуда ни похвала већ једноставно запажање настало под утиском Ваших текстова и метода примењених у њима: кап по кап, ширење концентричних кругова. Као када се камичак баца у воду, али не да на дну остане но да се, касније, пронађе и узме. Доста сте таквих камичака уградили у Ваш мозаик о понеким Његошевим стиховима. Може бити неко ће Вам приговорити што нисте у потпуности истумачили макар једну Његошеву књигу, али то нисте ни хтели, јер Вам је стало да откријете непознат податак. И тако сте написали књигу која је различита од других управо по томе.

Док сам, у протеклих пет месеци, пратио како своје већ објављене текстове поново исписујете, руком, читким словима, исправљате и дотерујете, као да их први пут пишете, док сте ми, понекад, казивали своју сумњичавост да ли ће Ваша књига бити ускоро објављена, упркос уверавањима да ће то у овој години сигурно доћи, док сам пратио како Вас постепено обузима осећање нелагодности и мале треме, због којих, вероватно, и нисте пристали да објавимо белешку о писцу, препознавао сам у Вама и библиотекарску повученост коју никако нећу потпуно разумети. Због чега би остајали у сенци књиге они људи који су способни да својим читањем осветле књигу? Или је, доиста, тако суђено или су на то намерно пристали? Одговоре на ова питања може дати Ваша књига. Онима који ће је пажљиво прочитати. А Ваша књига заслужује пажљиво читање.

Нови Сад, 20. март 1994.

Миро Вуксановић

Р11268

Е Л И К О Н Ъ.

ИЛИ

СРЕДСТВО УКРАШЕНІЯ ДУШЕ,

И

УСОВЕРШЕНСТВОВАНІЯ ЧОВЕЧЕСКОГЪ.

—
ДРУГА ЧАСТЬ.

ПЕТРОМЪ СТОЙШИЦЕМЪ

Закл. Маджарски Права Адвокатом
издана.

Helicon.

У БУДИМУ

У печашњи Кр. Университета Пешпанскогъ.

СЧ. 701 1 8 2 9.

ПРВО ПЕСНИЧКО СНОВИЋЕЊЕ ЊЕГОШЕВО

»Ноћас у сну...«, тако је млади Његош већ отприлике око хиљаду осам стотина тридесете године запамтљиво срочио почетак, то јест, пронашао, просте и праве речи за почетак своје прозе *Сан на Божић*, једне своје занимљиве, а у његошолошким списима непажљиво запостављене књижевне творевине из дана у којима се у свом Цетињском пољу овај будући црногорски владика и господар тек био почео песнички постављати и представљати. А иза овога овако првог и овако приметљивог апострофирања мотива ноћи и мотива сна, двају мотива који ће доцнију Његошеву литературу запосести на више разноврсних начина и у више разноврсних видова, те у тој литератури постати ваљано и вредно њено поетско богатство, млади Његош нам је готово изазовно исписао текст *Сна* дуг само две странице.

Тај *Сан на Божић*, то изненада изнедрено Његошево делце с поднасловом »Алигорија, тј. примјена«, и с помало пустоловном судбином задуго такорећи анонимног, а ипак током деветнаестог века занимљиво радо објављиваног текста - штампан је први пут, као што је добро познато, посредством Симе Милутиновића у његовој књизи народних песама *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, издатај 1837. године у Лајпцигу, а затим, што, изгледа, није довољно добро познато, други пут, у *Летопису Матице српске* 1838. године у Будиму и, трећи пут, у *Српско-народном календару* 1862. године у Бечу - доживљује се као мала литерарна сензација и провокација већ при најпростијем упоређењу његовог текста са истовремено насталим осталим сачуваним литерарним огледањима младог Његоша, од којих су сва, пре свега, стихована, а, потом, она објављена такође у *Пјеванији* из гусларске, а она објављена у *Пустуњаку цетинском* из класицистичке песмотворачке школе

Смишљен и састављен, дакле, да буде проза и причање, овај Његошев младићки и младолики литерарни подухват изненађује, наравно, најпре већ својим овако први пут изабраним и исписаним прозним ткивом. Такав, одједном прозни, Његошев текст изненађује затим и видљивим присуством аутора у њему, присуством посведоченим не само причањем приче у првом лицу, то јест, само формалним и неутралним његовим присуством у њеном току, него и личним емотивним и мисаоним ставом у овој својој алегоричној литерарној творевини у којој је наумио и настојао и да се изјасни.

Овако обележен такорећи нестрпљивим индивидуализмом свога аутора, који млади Његош по правилима свога најранијег гусларског песникованња никако није имао права да истиче, Његошев текст изненађује такође и потпуним одсуством података о именима и историјској, географској и етничкој припадности његових јунака, што га, дакле, чини, такорећи, општеземаљском и општељудском причом, па, према томе, и причом са мотивом преузетим из књиге и књижевне обраде. А онда, овако срочен у причу светског садржаја и смисла, Његошев текст изненађује и својом очевидном намером да објави поуздано познавање светске људске ситуације, ситуације осмотрене врло широко - на читавој планети, и ситуације оцењене врло коначно - заувек. И најзад, цео овај у *Пјеванији* овако јединствени литерарни рад младог Његоша изненађује и својом поентом: са одлучношћу која с обзиром на ауторове године изгледа пре и више дрска но грка и црна, тек настали и - према једној аутооцени забележеној у једном писму из 1830. године - »ни дозрели ни доспели«, али, наравно, потенцијално већ највећи јужнословенски песник извео је смисао и сврху своје приче у темпераментно порицање социјалне и етичке вредности постојећег светског људског поретка.

И отуда, баш овако одједном, такорећи, добродошао да поистоставља читаву прегршт занимљивих а загонетних питања о којима би његошологија требало да поведе рачуна, *Сан на Божић* младог Његоша, Његоша с неочекиваном жељом да пише прозу и Његоша с необичним садржајем те прозе, вероватно се не може и не сме превиђати при откривању и објашњавању и младог Његоша и драгоцених његових песничких снага које је он, песник-полетарац, наравно, морао имати и осећати.

Разуме се, непосредни повод и подстицај за писање *Сна на Божић*, за своју овако изазовну прозу, млади Његош је, као што је напоменуто, по свој прилици, пронашао у књигама које су му биле при руци и са којима се читачки забављао. Јер, као што је у свом раном десетерачком песмотворству следио певаче усмених гусларских песама, он се, сам или уз Милутиновићеву сарадњу, морао досетити да је за огледање у писаној књижевности потребно следити писце књига. И, с важног почетка тридесетих година, такву књишку грађу за сопствено списатељство младом и књигама још умногоме неуком и невичном Његошу изгледа да је понудио један текст из једне књиге која је и својим насловом и својим сасвим скорим на свет изласком могла привући његову пажњу, текст који је његошологија потпуно превидела као штиво које је могло бити лектира младог Његоша.

Реч је о делу Георгија Рихтера Горлиција *Јеликон или средство украшенија душе и усавершенствованија човеческог* скројеног и састављеног трудом Петра Стојшића, *Јеликон* у своје прве две у Будиму 1827. и 1829. године објављене књиге, и то у основи календарско-катикистички уобличене књиге иживела духа и мртве речи, књиге, дакле, која упркос свих претензија својих просветитељски расположених родитеља и редитеља Рихтера и Стојшића, због задоцнелог будимског издавања, није више могла имати срећнију и славнију судбину. Ипак, млади Његош, у чију се оновремену читачку глад и жеђ ваљда не би смело сумњати, по вољи

сиротињске цетињске цивилизацијске невоље и, исто тако, и сопствене читачке неоријентисаности у својим младићким годинама биће да се са овим делом срео и узео да га чита.

Засад, у овом књижевноисторијском разговору о проблему постанка *Сна на Божић*, из васколиког распричаног текста *Јеликона* треба, наравно, издвојити само две странице из његове друге књиге: 70. и 71. На овим страницама, наиме, усред једне повеће поучне приче насловљене бројем 59 укомпонована је епизода са мотивом о сањању сна са алегоричним смислом, то јест, са исањаном визијом једног простора у који приспевају, који посматрају и о коме просуђују два стилизовано осмишљена лика и јунака ове епизоде, епизоде, дакле, саздане на потки сличној потки Његошевог *Сна на Божић*, епизоде, чак, са грађом од детаља и распоредом детаља какве има и Његошев текст.

Изузета из неколико стотина страница *Јеликона* и ткива приче у коју је уписана, ова Рихтерова епизода је, у ствари, текст о сну младог калуђера Серафима који почиње тренутком у коме тек уснулом Серафиму изненада »дође у сан један старац«. И затим, следећи овог незнаног и неименованог, али са светским стањем и знањем упознатог старца, млади и светској »истини« невични Серафим стиже »у једно великолепно зданије« и у »једну велику собу која је од гредица до самог патоса с најхудожественијим изображенијама украшена била«. И тада, у овој соби испуњеној разноликим алегоричним сликама и скулптурама искићеним натписима о њиховом значењу, свезнајући старац открива и објашњава »удивљеном« Серафиму светско људско етичко стање приказано овом збирком и изложбом »дела човеческих злих и добрих« у представама »вере, правде и љубови к отечеству« на једној страни, па »славе и честољубија, величества царева и подлости човеческе« на другој страни, па »добродетељи, порока, благочестија садашњег века, човекољубија, чувствителности« на крају овога оваквог изложбеног простора. И најзад, при свршетку овога фрагмента из Рихтеровог текста, узбуђени и зачуђени Серафим се из свога овако поучног сна буди и задивљен исањаним доживљајем: »Узме таки табак артије и почне записивати свој чрезвичајни сан...«.

Изненадни Његошев текст *Сна на Божић*, са сном испричаним у првом лицу, као сан младог Његоша, има занесенији и замаштанији почетак од Рихтеровог, почиње реченицом о снивачевом исањаном изласку на Месец. Но већ у другој реченици овај Његошев млади јунак казује како је на свом сновидовном путовању по Месецу наишао на »једног старца«, незнаног и неименованог, али врло вичног и вољног да неуком а знатижељном младом путнику испуни молбу и уведе га у »славно стројеније« пред којим су се срели. И потом, како је, следећи старца, у томе »двору« и »чудокрасној палати« наишао на двоја врата, »једна велика и сваколика златом извезена« и »друга мала и тијесна«. И потом, како га је старац одвео од »великољепних«, примамљивијих му украшених, златних врата и увео кроз неукрашена, проста врата, у »једну превелику собу« насред које је угледао фигуру »прекрасно обучене дјевојке«, на престолу, са изравнаним »вјесима (илити мјерилом)« у рукама и круном на глави с речима

исписаним на њој: »Мој је престол изагнат са Земље, али јопет остајем правда правдом! Ја јесам правда, и сви који на ме мрзе и вичу - вјечност ће их наказати«. И потом, како га је старац увео и кроз »великољепна« врата, поред »гомиле различитијех људи«, по старчевим речима, све редом »разбојника, злочинаца, похититеља и разоритеља сиротињски и највиши крвопија људски«, у »једну собицу« у којој је угледао фигуру »жене пристаре«, на престолу, али с искривљеним »вјесима« и круном под ногама, па га из ње извео и довео до »обора« с »множеством сиротах које плакаху, јауках и бијаху се рукама у прси« и које му се »стану жалит и различне неправде приказиват и кривосуђа која су учињена противу њих у истоме двору ће се налазаху«. И потом, како је свезнајући старац, при крају овога алегорично одсањаног путовања са својим младим сапутником кроз ово, по старчевим речима, »стројеније опште, свијех свјетова«, у коме »живу двије ствари, тј: правда и кривда«, својим последњим речима, речима изреченим као устиковани узвик и уздах у поенти васколиког текста приче, имао и умео да срочи, наравно, само врло невесео суд: да ову симболичну представу светског људског стања, стања, ето, нимало ни праведног ни прихватљивог, треба прочитати као истиниту причу о стварној, постојећој људској ситуацији на целом свету. И најзад, у последњим двама реченицама *Сна*, како га је старац оваквим својим »гласом иза сна пробудио« и подстакао да »устане и ово напише«.

С резултатом једног овако постављеног и, по свој прилици, могућег поређења Рихтеровог и Његошевог текста, поређења при коме се мотивска и сижејска њихова сличност, чини се, не може превидети, проблем постанка *Сна на Божић* искрсава, наравно, најпре и најједноставније у виду питања: је ли *Сан* млађи брат Рихтеровог текста из *Јеликона*, то јест, срећно сачувано сведочанство о лектури из младићких читачких часова Његошевих? Јер, не почињу ли, алегорични, и Рихтеров фрагмент о сну младог монаха Серафима и сан младог Његоша изненадним сусретима са исањаним неименованим старцима који ће у њиховим снима све знати и у њима постати и остати једини водичи и тумачи овим са светским стањем непознатим младићима? И не продужују ли се потом оба текста поменом сјајне и бајне грађевине - у Рихтера: »једног великолепног зданија«, у Његоша: »једног славног стројенија« и »двора« - у пољу пред овим младићима и пристанком старца да своје младе сапутнике уведу у загонетна здања? И не приспевају ли потом у оба текста старци и младићи у ту грађевину - у Рихтера: галерију »дела човеческих злих и добрих«, у Његоша: »стројеније опште, свијех свјетова«, у коме »живу двије ствари, тј. правда и кривда« - у чијим просторијама знатижељни младићи треба да сазнају општу и сушту истину о поретку у коме људски род живи на свету? И не појављују ли се потом у оба текста те просторије - у Рихтера: »једна велика соба«, у Његоша: »једна превелика соба« и »једна собица« - у виду изложбених простора испуњених статуама и сликама са истављеним натписима који зачуђеним младићима треба да објасне њихова значења, значења којима је вредност поретка у коме људски род живи широм целог целцатог света, наравно, поречена? И најзад и напослетку, у последњим, изричито истакнутим реченицама оба текста, не приказују ли и Рихтер и

Његош своје младе сниваче у тренуцима у којима се ови узбуђени својим необичним сновима одједном буде и одмах, најхитније, те снове записују?

Али, наравно, једно овакво, чини се, могуће откриће извора који је младог Његоша подстакао на пројектовање *Сна на Божић* свакако је само први, простији посао у испитивању постанка и природе овог Његошевог текста, или, боље речено, тек прилика за отпочињање смелијег разговора о особеностима ове Његошеве приче остварене у занимљивим а загонетним околностима његовог песничког заигравања и залетања. Јер, упркос провокативне мотивске и сижејске подређености Рихтеровом фрагменту, Његошев *Сан* очевидно је и аутентична творевина младог писца који се, додуше, изгледа, послужио подстицајем из лектире, али који је своју причу успео да сачини видљивом властитом речју и зачини видљивом властитом мишљу. Како је пак саздана веома рано, пре песама из збирке *Пустуњак цетински* и пре прозе из од *Сна* стабилније и сувереније приче *Житије Мрђена Несретниковића*, то јест, истовремено са раним десетерачки стихованим његовим огледањима листом заснованим на већ постојећој, гусларској грађи, проза у *Сну*, јесте, дакле, прво, наравно, преживело, познато, индивидуализовано Његошево списатељско огледање. И управо због тога, овако ненадно и необично непотчињен правилима националне традиционалне усмене уметности, *Сан* је срећно сачувано списатељско сведочанство о самосвојној и самосвесној спремности младог Његоша да се већ у својој овако првој литерарној проби пера бави и забавља најомиљенијом и најотровнијом од свих својих будућих тема: »пречишћањем свијета на решето«.

У најављеном смислу, реч и мисао из *Сна на Божић* јесу драги и драгоцени баш у тренуцима у којима се срећом и срећно разликују од суве и стишане речи и равне и разложне мисли у тексту просветитељски расположеног Рихтера, то јест, у тренуцима у којима је млади Његош, по поузданом диктату свога аутентичног песничког дара, поучно и помирљиво обрађену Рихтерову грађу обрадио као лични доживљај и проблем. А такву, самосталнију, своју обраду туђе грађе Његош је највидљивије начинио у последњим ставовима *Сна*, којима је сасвим заглашио последње ставове Рихтеровог фрагмента и завршетак своје приче уобличио у велико, важно и песнички пожртвовано постављено питање о честитости, смислености и прихватљивости људског поретка на свету. И отуда, док ова овако изненађујућа Његошева проза из *Сна*, проза с вероватно позајмљеним мотивом и сижеом, проза којој погде где пуцају шавови од напрегнутости и неспретности са којима јој се аутор истовремено носио, док та проза, дакле, као целокупно састављено дело на овај или онај начин можда и може бити оспорена, та проза, осмотрена проблемски, као израз Његошевог изузетно рано пробуђеног осећања позваности да свет, свет навелико, промисли и процени, без сумње, нуди једну од првих прилика за почетак разговора о Његошевом доцније песнички веома посведоченом неповерењу у ваљаност и вредност људске ситуације на »земаљском сајму несмисленом«.

Сан на Божић, међутим, *Сан* као, разуме се, тек мала предигра Његошеве будуће књижевне велике игре, никако није само голи израз првог, нестрпљивог настојања младог Његоша да с целим светом и његовим социјалним и етичким стањем мислено и писмено сведе свој рачун. Тај рачун млади Његош је исписао у тексту који је, пре свега, литерарно дело, па, такав, видљиво, наравно, у клицама и варницама, садржи неколико литерарних мотива које ће он у својој будућој књижевности развити и разгорети са великом песничком инспирацијом и имагинацијом.

Тако се, између више Његошу већ тада очевидно знаних и занимљивих мотивских могућности за ткање литерарног ткива, као што су, на пример, изабирање празничног, божићног времена за замишљена збивања, извештавање о доживљају са необичног и невероватног путовања, описивање догађаја са алегоричним и симболичним значењем и приказивање новца као напасти и несреће у људском роду, у *Сну на Божић* највидљивије примећују три: ноћ, прва ноћ у низу многих Његошевих песничких ноћи, сан, први сан у низу многих Његошевих песничких снова и старац који свет познаје, први од оваквих старца у Његошевој књижевности. И отуда, с обзиром на изузетно богату књижевну обраду коју ће у целокупном Његошевом књижевном опису добити, ова три мотива, ма колико своје појављивање у *Сну*, можда, дуговала Његошевој лектури из Рихтерове књиге и у кратком тексту *Сна* остала само скромно обрађена, та три мотива из *Сна*, без сумње, заслужују да их његошологија запази и забележи.

Но док су мотиви ноћи и сна у *Сну на Божић* само сврсисходан основ и оквир за причу о ноћном исневаном доживљају, те његошологији не могу да понуде значајнији подстицај за тумачење ни Његошеве литературе ни Његошеве личности, дотле јој лик старца, јединог његовог сапутника, сарадника и сабеседника у његовом сновидовном испитивању светског поретка, такав подстицај можда може да понуди. Јер, иако оцртан потезима сличним потезима којима је Рихтер оцртао старца који младог калуђера Серафима у његовом сну упознаје са светским стањем, овај Његошев старац из сред *Сна*, старац сав од знања о свету и од бриге за свет и за свога са светским поретком непознатог »сина«, старац из исањане баш божићне ноћи, ноћи која у Рихтеровом тексту није божићна, биће да младом Његошу није био само лик пронађен у прочитаној туђој причи и из ње прецртан у своју причу. Схваћен овако, дакле, као из своје лектуре преузети и у своју литературу пренесени, али, истовремено, и као лични доживљај младог и знања о светском стању, без сумње, жељног Његоша, није ли овај Његошев безимени старац, старац као литерарни јунак, наравно, несравњиво блеђи и беспомоћнији од осамдесетогодишњег игумана Стефана из *Горског вијенца* и седамдесетшестогодишњег игумана Теодосије из *Лажног цара Шћепана Малог*, прва приметна и погодна шанса за уочавање и тумачење Његошевог култа скупочених старца, тако видовито најављеног у *Сну на Божић* и тако видљиво наглашеног у његовој познијој књижевности, у којој је својим игуманима Стефану и Теодосији

с очевидно много срдачне списатељске симпатије одредио изванредне улоге и обдарио их изузетном умношћу и речитошћу? Овакво безимен и тако такав заштићен од прејаког поистовећивања са личностима постојећим у историјским папирима или у гусларским песмама, чему су Његошеве старце са именима поједини Његошеви испитивачи изложили, овај Његошев старац без имена је, чини се, литерарни лик који може да посведочи Његошев живи доживљај старца са знањем у најранијем и најважнијем његовом животном добу, добу у коме је, наравно, био у највећој неизвесности са истином о свету и у коме је, по свој прилици, био уверен да ту истину могу најизвесније знати и са њом га најпоузданије упознати мудри старци. И није ли отуда, касније, када је свом својом мисаоном снагом прегао да проникне и у најтамнија и најтајнија питања о светским и свемирским истинама, па одговоре на њих није пронашао ни у »наједно сабраним мислима земаљских мудраца«, те, наравно, спознао да се у својој мисаоној пустоловини не може поуздати у помоћ ничијег и никаквог људског туђег знања, па, дакле, ни у помоћ милих му мудрих старца, него да одговоре на своја највиша и најдубља питања мора тражити сам, о чему ће написати најузбудљивије странице своје књижевности, није ли Његош отуда тај свој младићки култ мудрих старца сачувао у читавом свом кратковеком животу, јер, зар не, од свих његових књижевних јунака о људском животу и свету највише ће знати и најбоље умовати баш његови мудри старци, игумани Стефан и Теодосија?

И најзад, на крају ових бележака с мислима и примислима о Његошевом *Сну на Божић*, ево још једна напомене: ако су млади Његош, аутор *Сна*, и, особито, његов учитељ Сима Милутиновић, први читалац и издавалац *Сна*, исписивањем подналова »Алигорија, тј. примјена«, нарочито настојали, што изгледа сасвим извесно, да изузетну заиграност и занесеност слова и смисла у тексту *Сна* међу текстовима гусларских песама у *Пјеванији* најаве и нагласе, нису ли они тиме, у ствари, посведочили да је у хронологији Његошевог књижевног рада текст *Сна* његово прво литерарно огледање којим је показао да је наумио да покуша да се личније изрази и изјасни?

ЦРНОГОРСКО РАТНО 1796. ЛЕТО У ГУСЛАРСКИМ, РАКИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ ПЕСМАМА

Далеко од Црне Горе, из манастира Шишатовца у Фрушкој гори објављујући, 1. јануара 1821. године, у Бечу, у *Додатку Новинама српским* Димитрија Давидовића, на начин, наравно, класицистички, своју *Оду превосходителњејшему господину Петру Петровичу, православному епископу и митрополиту черногорскому и черногорских Сербов повелитељу*, архимандрит и песник Лукијан Мушицки је своју визију витешке црногорске земље и јуначко и мудрачко подвижништво њеног владике Петра, које је прослављао песмом, покушао да посведочи и истинитим подацима, па је овој својој *Оди владици Петру* придодао и белешку са обавештењима о црногорско-турским и црногорско-француским ратовима из 1788, 1796. и 1806. године и у њој ове године прогласио најодсуднијим и најславнијим временом црногорске и Петрове борбе за слободу Црне Горе. И у тој својој белешци, између осталих извора својих обавештења о Црној Гори и владици Петру, изричито истакао, то јест, поименце поменуо Викентија Ракића, проигумана манастира Фенека, који једну од ових година, годину 1796: "описа стихами". И чак, при крају ове своје белешке, и исписао првих шест стихова ове Ракићеве песме, шест, у ствари, бледоликих десетераца интонираних сасвим гусларским почетком: »Књигу пише... « и нанизаних на сасвим гусларски начин, причањем о »књизи« припремљеној и послатој да понесе поруку и претњу:

»Књигу пише Махмуте везире,
Арбанас је, ал' од турске вјере;
он је пише баш у Скадру граду,
књигу пише, глади своју браду;
нак је шиље он у Гору Черну,
баш владики горе у Цетину... «,

десетераца, дакле, сатканих на потки јужнословенског и, нарочито, црногорског усменог, јуначког, гусларског песмотворства, али са јасним отисцима Ракићевих писмених прстију у свом ткиву.

Објављен овако, такорећи скоро случајно, као Лукијанов додатак сопственој песми у славу владике Петра, овај комадић из песме Ракићеве под песмом Лукијановом - у нашој књижевноисторијској науци и библи-

ографији својевремено познат као повод читаве једне мале научне недоумице и неприлике зато што је, све до педесетих година двадесетог века, цела песма изгледала изгубљена,¹ па тек тада пронађена, и то најпре непотпуна, у рукописном препису, међу папирима београдског Државног архива,² а потом, потпуна, као књижица, у имовини потомака црногорске гувернадурске куће Радоњића,³ међу књигама доктора Георгија Михаиловића у Инђији и књигама Вуковог и Доситејевог музеја у Београду - пружа прилику за причање још једне приче о бесконачном и безнадном надметању политике и поезије око права на истину, о надметању у коме је Његош песник имао да се носи са Његошем политичарем.

Јер, цетињски Петровићи, владика Петар и Његош, без сумње, упознати са поменутиим бројем Давидовићевог *Додатка Новинама српским*, то јест, са Лукијановом *Одом владици Петру* и Ракићевим десетерцима у његовој белешци испод њеног текста, морали су познавати и потпуно Ракићево делце, књижицу с песмом под насловом *Пјесн црногорска о побједи над скадарским пашом Махмутом Бушатлијом, која се је случила у два сраженија*, делце које је, као песма и као књижица, остварено и објављено у још недовољно откривеним и објашњеним околностима - посвећено је владици Петру, припремљено за штампање у Трсту, издано у Будиму, занимљиве године 1803, о трошку Петровог доброг знанца архимандрита Арсенија Гаговића из манастира Пиве⁴ - али делце које, чини се, и хоће и може, наравно, посредно, причајући о господарима и песницима у Цетињском манастиру и Биљарди и, дабоме, особито о Његошу, да каже и покаже, само Ђаво зна по који пут у повесници света после Платона, како песници и поезија у служби и под старатељством политичара и политике изневеравају историју и истину.

Разуме се, Ракићева *Пјесн црногорска*, литерарно, на жалост, нејака, већ на први поглед, као што су то, уосталом, уочили њени први испитивачи, свим својим аутентичним бићем, костуром, темом својом - Црном Гором и Брдима, Бјелопавлићима и Пиперима, у одбрамбеним бојевима против скадарског паше Бушатлије у јулу и септембру 1796. године, и крвотоком, стиховима својим - десетерцима у којима незатајиво бије било речи народног певача, грађом, дакле, која је у њој остала неразорена Ракићевом руком, врло видљиво сведочи о једином поднебљу у коме је могла нићи и о једином могућем начину на који је могла настати у својој првобитној варијанти - о поднебљу црногорском и о начину наученом у народној песничкој и певачкој школи. Тако таква, у Ракићевој књижици сачувана у триста тридесет и четири десетерца и на тринаест и по страница, та *Пјесн црногорска* представља, у ствари, уобичајену, редовну, гусларску репортажу о изузетном, окрвављеном али победоносном, црногорском лету 1796, репортажу какве је својевремено црногорско јавно мњење од својих песника и певача очекивало и добијало, ваљда, о свим гласнијим данима и годинама у свом црногорском календару живљења и на својој црногорској мапи света.

Прихваћена овако, као својеврсни, стиховани, гусларски ратни извештај, и у овој прилици са осветљеним само највидљивијим цртама

свога сижеа, *Пјесн црногорска* прича и пева, дакле, најпре о увредљивом и претећем писму самоувереног скадарског везира Махмута Бушатлије, упућеном црногорском митрополиту, »црногорској слави и дики«, владици Петру, на Цетиње, којим Бушатлија свом снагом објављује турско право на Брда и Брђане, у чију земљу и у чији живот је овај владика, по Бушатлији, загазио незван и непожељан. Суочен са везировом ултимативном поруком, владика одмах пише своје писмо с позивом на хитан састанак ради саветовања у Цетињском манастиру и упућује га црногорском гувернадур Јовану Радоњићу, »црногорском бану« и »витез-Јоку, црногорској глави«, на Његуше. Убрзо затим, у Цетињском манастиру, њих двојица, владика Петар и гувернадур Јоко, на Јоков предлог и уз свесрдну сагласност ојађеног, но Јоковом срчаношћу и охрабреног владике, одлучују да припреме одбрану угрожених Брда. И писма, Петрова и Јокова, многобројна, на Цетиње позивају и на Цетињу прикупљају црногорске главаре, а они, једнодушно и једногласно, заклетвом, прихватају Јокову и Петрову жељу и вољу да се Брда бране здруженим црногорским снагама и по сваку цену.

И даље потпуно привржена правилима гусларског песмотворства, *Пјесн црногорска* прича и пева затим о три хиљаде црногорских ратника који поседају Бјелопавлиће и у Бјелопавлићима недељу дана чекају да дочекају Бушатлију и његових тридесет хиљада Турака, о Јоку, у збивањима у песми све наглашеније првом ратнику међу Црногорцима, који »дивно разређује војску« и »поставља буљубаше војсци«, и, поименце, о буљубашама Мартиновић Перу, Бурашковић Луки, Петру од Страгара, барјактар-Мијату и војводи Вуксану, које десетерци, десет десетараца, једног по једног, овако уочи битке, представљају и прослављају у свој њиховој епској слави.

Битка почиње у петак. Бушатлијиним нападом. И бије се у ватри и на згаришту бјелопавлићког села Мартинића. У подне, у најжешћем њеном тренутку и диму, Јоко, сад већ сасвим у улози најкрилатијег »сивог сокола« битке и песме, из свега гласа кликује Црногорце и води их у пресудни и победносни последњи јуриш, у коме ће много великих паша, алајбегова, кадија и ага и пет хиљада турских војника изгубити главе и пред којима ће рањени Бушатлија с преживелом војском главом без обзира побећи низ Зету, у Скадар. На згаслом бојишту ове, прве, јулске црногорске битке с Бушатлијом остаће победнички Црногорци. Наравно, у послу око сакупљања плена и пребројавања седамдесет и седам освојених барјака, после кога ће се, опет сасвим епски и гусларски, »здравио дома повратити« да »јуначке пјесме« попевају.

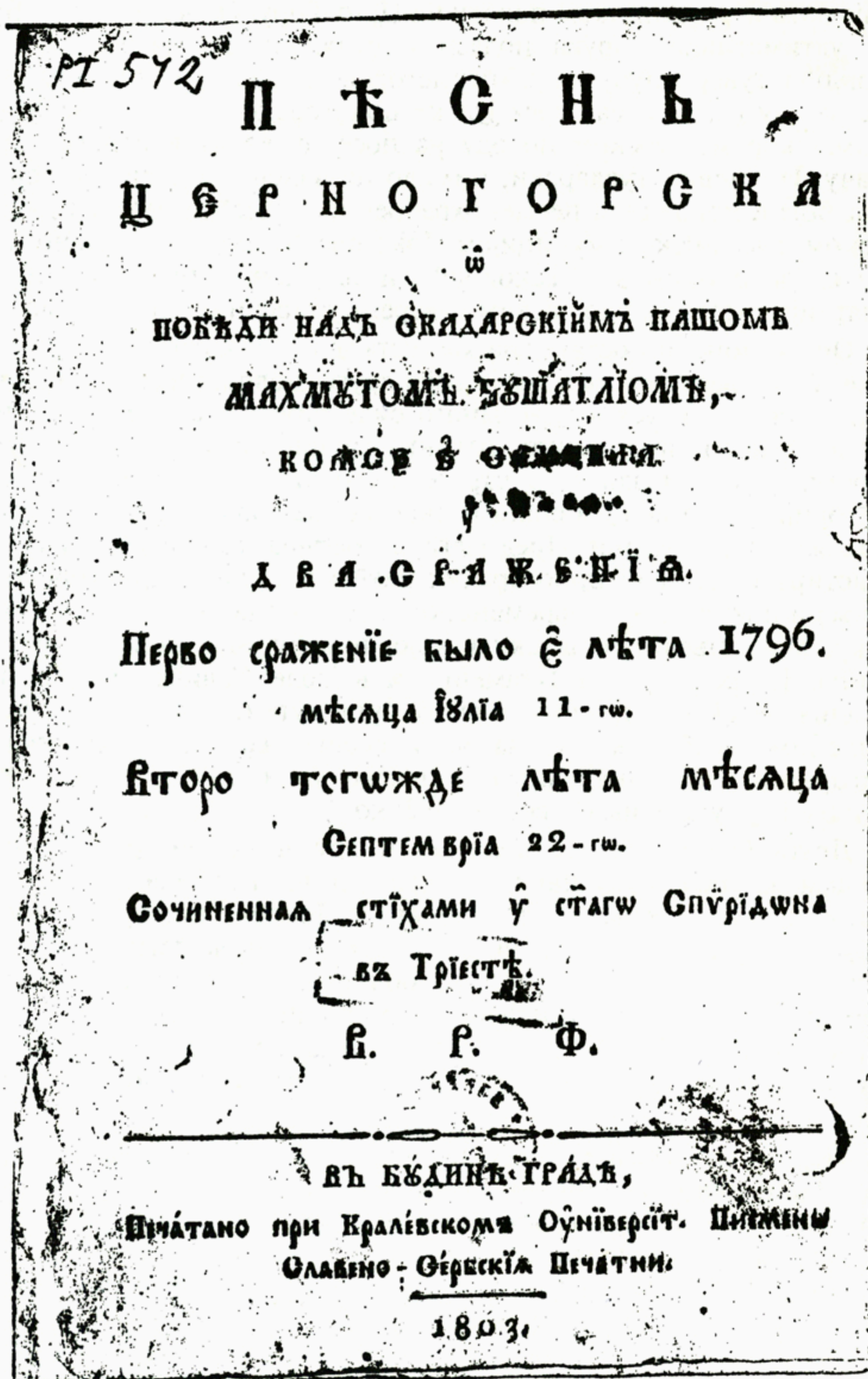
Ракићева *Пјесн црногорска*, међутим, не завршава се у овом свом тренутку, сто четрдесет и трећим десетерцем, то јест, опевањем црногорског јулског тријумфа над Бушатлијом. Одмах затим, у следећем десетерцу, почиње други, нови извештај о следећем, другом, новом, септембарском боју с Бушатлијом, и стихови, десетерци као десетерци, продужују да причају и певају о поново самоувереном и на ратно зло спремном Бушатлији који поново пише претеће писмо и прави нови план о поновном

освајачком и осветничком походу на Црну Гору. Овога пута пак Бушатлијина ултимативна порука полази и стиже право на Његуше, у кућу Радоњића, гувернадуру Јоку, »црногорском краљу«, оптужујући изричито њега за сву славу и сав грех јулске црногорске победе и осуђујући га у новом, скором, турском походу на посебну казну и освету, на муке и ломачу. И, сасвим гусларски, нимало не изневеравајући себе срчаног из првог боја и првог дела песме, охрабрен чак у међувремену прибављеном царском, аустријском муницијом, Јоко ово Бушатлијино писмо прима са свом одговорношћу земаљског вође и свој поносити и пркосни одговор Бушатлији саставља као сасвим суверени старешина црногорски.

Овако поново постављена као устаљени гусларски увод у описивање битке, *Пјесн црногорска* у овој својој другој половини прича и пева затим о Бушатлији који ускоро, »с много силе турске«, са шездесет и четири хиљаде поново покупљених ратника, у широком ратном распореду и покрету, заиста и запоседа стратешке правце на источној црногорској територији, а са главним снагама своје војске »пада украј Подгорице«, под грло Љешанској нахији. Пред њега, с Његуша, са »совјета« у Цетињском манастиру и из свих црногорских нахија и страна, црногорско вођство подиже и покреће, правовремено, опет недељу дана пре битке, своју »малу војску, али огњевиту«, војску у којој између свих вођа, и именованих, владике Петра, сердара Пламенца и војводе Савића, и неименованих, »осталих од земље племића«, и овога пута, путем, на коњу, под развијеним »свиленим алајбарјаком«, на челу својих његушких ратника, и под Подгорицом, при »наређивању« војске уочи битке, и даље водећу и највидљивију улогу има гувернадур Јоко.

Друга битка почиње двадесет и другог септембра. Бушатлијиним нападом на Љешанску нахију. И траје, дужа и жешћа од прве, јулске, у »великом огњу и халаку«, до пресудног, Јоковог напада, до Јоковог »из бусије« удара на Турке, а завршава се Бушатлијиним погибијом и потпуним турским поразом, после кога се бојиште, попут бојног поља јулског, мартинићког, поново претвара у разбојиште притиснуто десетинама посечених паша, бегова, ага и делија, хиљадама турских војника и водом црвене, окрвављене »студене ријеке«, у којој се Турци топе и битка коначно гаси.

Потом, у последњем делу целокупног Ракићевог текста, у тренутку у коме Црногорцима поново преостаје само последњи посао ратника, сакупљање »по разбоју глава«, »богато одијела« и »оружја свијетлог«, *Пјесн црногорска* се завршава епилогом, са двадесет десетараца, о мртвом Бушатлији и живим и Турцима и Црногорцима у рачунима и обрачунима око његовог тела, за које Турци владици Петру нуде откуп и које владика, »ко духовно лице«, и без откупа великодушно хоће да им врати, али које гувернадур Јоко, по закону своје правдољубиве и осветољубиве епске етике, осуђује на сечу и спаљивање и сече и спаљује управо онако како је Бушатлија, у свом часу у *Пјесни црногорској*, самоуверено, но узалуд, упразно, судио њему, Јоку.

Сами крај, најзад, Ракићеве *Пјесни црногорске* сведен је у стиховано решење каква нису нимало необична у својевременом народном песмотворству качићевског типа, у песмотворству заузданом уздама актуелних националних и политичких задатака и подухвата, те, отуда, често нагнаног у суви кас рационално срочених и стилизованих десетераца, и у овом

случају тај крај, то јест, тачније, последњи дистих у њој, испеван сасвим изричито:

»*На похвалу Петровић владике,
чест и дику губернатор Јоки.*«-

истовремено је и изузетно добродошла поента којом је ова гусларска и Ракићева творевина саму себе и свој смисао најкраће и најјасније одредила и објавила. Јер, иако ови стихови, овакви какви су, представљају, по свој прилици, Ракићевом руком редиговани крај песме, они, врло коректно поштујући смисао сижеа и свих стихова у њој, још једном, последњи пут, обојици јунака, и владици Петру и гувернадуру Јоку, једновремено и упоредо, признају право на живот и славу у *Пјесни црногорској*, песми о црногорској ратној години 1796.

Речено је већ, први испитивачи су по проналаску и поводом проналаска целокупног текста овакве *Пјесни црногорске* претресли прегршт питања битних за објашњење и оцењивање порекла, постанка и песничког ткива њених стихова, то јест, проговорили о историјској и географској веродостојности основног ткива ове песме и, наравно, приметили и ово с владиком Петром равноправно или чак од владике Петра претежније и потпуније присуство гувернадура Јока у њеном сижеу, присуство које је, казујући тај сиже, и овај спис, разуме се, с предумишљањем, посебно желео да покаже.

Затечен, наиме, овако важан и славан у *Пјесни црногорској*, тексту, дакле, пре и више гусларском него Ракићевом, гувернадур Јоко, у ствари, никако и нимало не би требало да изгледа неочекиван и необичан. Јер, ако та песма, објављена убрзо по Јоковој смрти, у суштини својој представља једну од својевремено и правовремено певаних и познатих варијанти и, свакако, данас најстарију познату варијанту гусларског песмотворства о црногорској години 1796, онда су десетерци који у њој гувернадура Јока сликају и славе веома уобичајен начин признања црногорског јавног мњења његовом друштвеном и политичком положају и његовим истинским командантским подвизима, дакле, престижу који је он, истовремено и упоредо са владиком Петром, знао да стекне и сачува у Црној Гори крајем осамнаестог века, признање којим ни врлост ни важност владике Петра нису нимало доведени у сумњу, јер десетерци *Пјесни црногорске*, заиста, нити су ичим оспорила заслуге и значај владичиног учешћа у војевању с Бушатлијом, нити би их такве, другачије, политички суревњиве, Ракић и Гаговић могли објавити у овој књижици посвећеној управо владици Петру. Штавише, зар не, необично и необјашњиво би било да у овој песми о црногорским бојевима против Бушатлије године 1796, у којима је Јоко, по историјским подацима, и командовао и јунаковао на несумњиво храбар и частан начин, поред владике Петра, и њега, гувернадура Јока, којим чудом, нема.

И отуда баш, литерарна Јокова судбина постаје занимљива захваљујући, у ствари, тек другим, свим осталим, познијим, наравно, сачуваним, црногорским, народним и списатељским умотворинама о

црногорској години 1796, у којима се, редом, свима, чудо догодило, то јест, у којима о њему, гувернадуру Јоку, нема више ни трага ни гласа.

Вук Карацић, на пример, први и најбољи зналац и записивач црногорских усмених песама, у својој трећој, лајпцишкој књизи *Српских народних пјесама* из 1833. године, такву, другу, млађу, десетерачку обраду црногорских бојева с Бушатлијом 1796. године има у две песме, под насловима *Бој Црногораца с Махмут-пашом* и *Опет Црногорци и Махмут-паша*, и у њима, узетим скупа, у свих четири стотине шездесет и пет стихова, онако како је своје стихове у својој књижици објединио и објавио Ракић, није тешко препознати мотивску и сижејску потку, а местимично и сплетове стихова већ виђене у *Пјесни црногорској*:

214F8'8

22

О Д А

214F8'8

Преосвященнѣйшему, Высокодостсннѣйшему,

■

Превосходителнѣйшему

Господи ну

П Е Т Р У П Е Т Р О В И Ч У,

православномъ Епископу

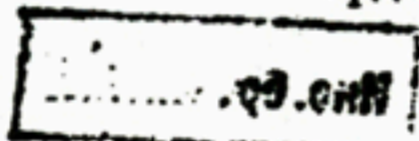
■

Митрополиту

Черногорскому,

Его Императорскаго Величества Всероссийскаго тайному Совѣтнику,

Ордена С. Владиміра Кавалеру,

■

Черногорскихъ Сербовъ

Писателю,

въ день высокопочишанія

поднесенная

Лукіаномъ Мушицкимъ,

монастыря Шишатовца, нже во Фрушкой горѣ, Архімандритомъ, Архідieceзнымъ Консистеріи, и славнаго Комітата Сремскаго трапезы судейскія Приѣдѣтелемъ, и бывшимъ при Архіепіскопо — митрополітскомъ, Карловачкомъ, Кларическомъ училищи Учителиемъ.

~~~~~

Л. 1821.

Тако прва од Вукових песама, песма *Бој Црногораца с Махмут-пашом*, баш као и Ракићева *Пјесн црногорска* у свом првом делу, има и по реду опева и самоувереног Бушатлију у Скадру, и његово претеће писмо владици Петру на Цетиње о скорој и страшној истрази Бјелопавлића и Пипера, и владику заплаканог над тим писмом, и збор црногорских главара на Цетињу, и њихову сложну, заклетвом притврђену одлуку да Брда бране, и скупљање турске и црногорске војске уочи битке, и турски напад у петак изјутра, и битку, јулску, мартинићку, до петка у подне, и пораз и повлачење Бушатлијиних ратника, и бекство Бушатлијино, и, дабоме, резултат битке: разбојиште притиснуто посеченом турском војском и њеним војсковођама, и потпуни тријумф Црногораца.

Тако исто, и друга Вукова песма, песма *Опет Црногорци и Махмут-паша*, баш као и Ракићева песма у свом другом делу, зна и по реду опева и Бушатлију у немилим мислима о свом јулском, мартинићком поразу, и ново претеће Бушатлијино писмо владици Петру и Црногорцима о новом, скором његовом нападу на њих, и владику и Црногорце на састанку над тим писмом, и нову, сложну одлуку Црногораца да се од Бушатлије бране, и бој, и црногорски пресудни противнапад у боју, и нови, други турски пораз, и сечу разбијене турске војске на обалама окрвављене реке, и, најзад; дабоме, опет резултат битке: ново разбојиште поново притиснуто посеченом, турском војском и војсковођама, погибију Бушатлијину и Црногорце с ратним пленом и трофејима.

Већ овако овлашно поређење Ракићевог текста са знатно доцније забележеним, дакле, млађим, Вуковим текстовима открива одмах: ниједна, ни прва ни друга од Вукових песама, упркос јасне сижејске сличности са Ракићевом песмом, ниједног тренутка и ниједном речју није поменула, није ни помислила да помене гувернадура Јока Радоњића. У Вуковим варијантама црногорског гусларског песмотворства о црногорској години 1796. владика Петар је једноставно једини постојећи и једини могући вођ међу Црногорцима и пред Црногорцима, те, дабоме, једини именовани и индивидуализовани носилац политичких и командатских дужности и одговорности у црногорској борби против Бушатлије године 1796. Такав, он у овим варијантама очевидно има и игра читав низ улога које је у *Пјесни црногорској*, упоредо с њим или и видљивије од њега, имао и играо Јоко. Он, владика Петар, једини је црногорски кореспондент са Бушатлијом и у тој кореспонденцији, уместо Ракићевог Јока, »краљ црногорски«; он једини црногорски командант надлежан за скупљање војске, вођство војске, постављање человођа војсци и распоређивање војске уочи бојева; он једини црногорски војсковођа чији глас одјекује бојиштем; он, најзад, уместо Ракићевог Јока, једини црногорски старешина чију главу жели и уцењује Бушатлија.

Димитрије Милаковић, Његошев секретар, и, по његовој вољи, уредник *Грлице*, цетињског »календара црногорског«, био је трећи издавач који је у овом свом календару 1835. године објавио десетерачки текст о црногорском ратовању с Бушатлијом 1796. године, али не о обе битке, него само о првој, јулској, и, како то наслов, *Бој Црногораца с Махмут-пашом*,

и стихови ове песме показују, текст истоветан са Вуковим и, дакле, по свој прилици, преузет од Вука, па, отуда, наравно, и он са прослављеним владиком Петром и прећутаним гувернадуром Јоком.

Сима Милутиновић, Вуков сарадник и супарник у сакупљању и издавању црногорских народних песама, у својој другој, лајпцишкој, књизи *Пјеваније црногорске и херцеговачке* из 1837. године објавио је, као и Вук, две десетерачке песме о црногорским бојевима с Бушатлијом 1796. године, једну, *Бој у Мартиниће Црногорацах с Кара-Махмутом Бушатлијом*, о првом, јулском, и другу, *На Крусе бој црногорски други год а истог 1796. с Кара-Махмутом*, о другом, септембарском боју, са свега скупа пет стотина и девет стихова, и тако, после Ракића и Вука, наравно, не бројећи Милаковићев Вуковом сасвим сличан и само половично издан текст, обелоданио трећу варијанту црногорског гусларског песмотворства о црногорском ратном лету 1796.

И, иако испеване понешто другачије, ни по Ракићу, ни по Вуку, у десетерачком стиху с наглашенијим качићевским карактеристикама - са склоношћу римовању, распричаности и рационалним родољубивим репликама, својственим песмотворству владике Петра и певача из његове близине, и ове Милутиновићеве песме у основи, тематски и сижејски, личе и приличе варијантама које су објавили Ракић и Вук, то јест, као и оне, познају и по реду причају и о Бушатлији, и о владици Петру, и о њиховој преписци, и о њиховим војскама уочи бојева, и о бојевима, и о исходима бојева. Најзанимљивији пак проблем црногорских народних песама о црногорској 1796. години - живот и право на живот гувернадура Јока у песмама, о коме су се Ракићева и Вукова варијанта толико различито изјасниле, оне, обе Милутиновићеве песме, решиле су као Вукова варијанта - потпуним прећуткивањем гувернадура Јока ради, дабоме, престижа владике Петра. И чак, као за инат увелико већ физички и политички мртвом и беспомоћном Јоку, обе, свака својим последњим стиховима, прва, *Бој у Мартиниће*, двостихом:

»Петру св'јета образ на крајину,
ка и љетње сунце на планину!«-

и друга, *На Крусе бој*, четворостихом:

»Богу фала и свим угодниц'ма,
а за здравје светога владике
што поднесе тад највише муке,
сузе ронећ, те свом Богу с' молећ.«-

посебно свечано прославиле владикау Петра, те тако, још изричите но Вукова варијанта, постале потпуни хвалоспев владици Петру.⁵

Најзад, гусларско песмотворство о црногорском 1796. ратном лету пожелео је, наравно, да покаже у својој збирци народних песама, у *Огледалу српском*, 1845. године, и Његош, као црногорски господар и песник најпозванији и најодговорнији посленик за овај посао. И, остварујући ову

своју жељу, он је већ постојеће, у Вуковим и Милутиновићевим песмама успостављено стање ствари прихватио и потврдио, то јест, у *Огледалу* једноставно, с једва запажљивим, занемарљивим изменама, прештампао Милутиновићеве песме из *Пјеваније* и тиме и тако, разуме се, у корист и славу владике Петра, Петровића, свога стрица, и на штету и срамоту гувернадуре Јока, Радоњића, окончао историју доживљаја и живота гусларског песмотворства о црногорској ратној години 1796.

Оваква, окончана истрагом Ракићеве варијанте и озакоњењем и овековечењем осталих, политичких и династички правовернијих, пожељнијих варијанти ових песама, та историја сва је, без сумње, била условљена диктатом црногорских политичких и династичких прилика и потреба. Доба и поднебље Петровића, владике Петра и Његоша, и борбу за опстанак у друштву својих млађих сестара-варијаната без непожељног гувернадуре Јока, урамљених у ауторитативне и дефинитивне велике збирке заштићене значајним именима, у Вукове *Српске народне пјесме*, Милутиновићеву *Пјеванију* и Његошево *Огледало*, *Пјесн црногорска*, ова најстарија и најистинољубивија сестра-варијанта с важним и веродостојним Јоком у десетерцима, такорећи подстанарски настањена у нејакој Ракићевој књижици, није могла преживети и надживети. И, осим Ракићеве варијанте у *Пјесни црногорској*, више ниједна варијанта гусларског песмотворства о црногорској 1796. години са поменом и признањем гувернадуре Јока није сачувана и издана.

Последње време овог оваквог политичког уобличавања, или, простије речено, фалсификовања историјске истине у гусларским песмама о црногорској години 1796. било је Његошево време и последњу, пресудну одлуку о литерарној судбини гувернадуре Јока имао је, дакле, да донесе он. Истичући историчност црногорских народних песама у *Предисловију* свога *Огледала*, написаном »на Цетињу, у Црној Гори, на Благовијест 1845. године«, он је, најзад, ову своју одлуку да народних песама о Јоку и Јока у народним песмама не може и не сме бити, и признао и потписао. Његош-песник, који је својој земљи и њеним људима и књигама већ 1834. године, у својој првој, младићкој, песничкој књижици, у *Пустиняку цетинском*, смислио и срочио лепу сањарију - цензора Драга Драговића, био је, очевидно, беспомоћан пред жељом и вољом Његоша-господара.

И да је, заиста, лично хтео да сатре траг успомени гувернадуре Јока у народним песмама, Његош је врло видљиво показао и доказао, наравно, и сопственим стиховима. У две прилике.

Наиме, већ 1833. године, певајући *Глас каменштака*, своју стиховану историју »јуначких дјела Црне Горе од 1711. до 1813. године«, и опевајући у њему и 1796. годину, Његош је, у дилеми између историјске истине о гувернадуре Јоку и песама које су о њој, као што сведочи Ракићева варијанта, биле испеване, коју је морао знати, и своје политичке и породичне потребе да ту истину не зна, поступио по пропису који је кућа Петровића већ била успоставила. Он је део *Гласа каменштака* посвећен опевању црногорско-турског ратовања у 1796. години, као и све гусларске

песме, а понајпре Ракићева, најстарија, варијанта, започео стиховима о Бушатлији, који:

»... написа писмо
и посла га у Црну Гору
главарима и владици Петру...«-

и, затим, пристао да узме и употреби и сву осталу гусларску грађу о црногорском војевању са Бушатлијом 1796. године - Бушатлију у претњама, у походима, у поразима и у погибији, и владику Петра у бригама, у беседама, у бојевима и у бојним победама - али не да напише иједну реч о гувернадуру Јоку.

Други пута, 1835. године, препевавајући *Глас каменштака у Свободи-јаду*, свој спев којим је желео да Црну Гору и Црногорце прослави на Хомеров начин, Његош је, у »Пјесми деветој«, после првих стихова о Бушатлији, који и овде пише своје:

»... гордо писмо
на главаре Горе Црне
и владику Петра њина...«-

још једном, знатно опширније, у седам стотина и педесет осмераца, по сижеу из *Гласа каменштака*, па, дакле, и по гусларским песмама, опевао грађу о црногорском војевању са Бушатлијом 1796. године - али је и овога пута потпуно прећутао гувернадура Јока.

У светлости ових података о прогањању и прогонству гувернадура Јока Радоњића из гусларских и Његошевих песама о црногорском ратном 1796. лету у време воље и власти црногорских господара и песника владике Петра и Његоша,⁶ вечити проблем три истине, историјске, политичке и песничке, то јест, уметничке истине, појавио се, као што се види, такорећи, го голцат. По тим подацима, првобитну, историјску истину о гувернадуру Јоку на бојиштима црногорског рата са Бушатлијом у лето 1796, према сведочењу Ракићеве *Пјесни црногорске*, и уведену у живот у гусларским песмама и једно време живахну у том животу, Петровићи, владика Петар и Његош, ућуткали су у име и у интересу политичке истине, и ову, политичку истину Петровића, у свој познијој и гусларској и Његошевој поезији претворили у песничку истину.

О опстанку и праву на опстанак ове овако, такорећи, насиљем створене песничке истине, наравно, више, до последњег дана и даха речи од којих је саздана, не може и неће моћи бити сумње и спора. Створена по песничким правима, то јест, слободна и суверена у начину свога песничког настанка и неприкосновена у стотинама гусларских и Његошевих сачуваних стихова, она је, једноставно, једина песничка истина која је опстала и која постоји.

Ипак, разуме се, ово оживљавање околности у којима је оваква песничка истина уобличена у поменутих песмама и књигама није лако окончати овако: простим исписивањем опаски о једном својевременом и, литерарно виђено, у ствари, небитном књижевноисторијском инциденту.

Другим речима речено, не сведочи ли овај инцидент исувише речито о релативности истине у поезији принуђеној да се покори десници и песници политичког притиска да би се он смео сматрати само причом о политичком прогонству гувернадуре Јока из живота у литератури? Или, последњим речима речено, не обавезује ли историја овог инцидента истраживаче књижевне историје на опрезност при поистовећивању историјских истина са песничким истинама и у осталим нашим гусларским песмама и, посебно, у Његошевој литератури?

ЗАПИС УЗ НАСЛОВ ЊЕГОШЕВА СПЕВА ЛУЧА МИКРОКОЗМА

Његош је човека, дакле, створење створено са зраком умне и душевне светлости у глави и души, у наслову свога, по Милораду Медаковићу, најмилијега спева, у *Лучи микрокозма*¹, објављеној у Београду, у Књажества српског књигопечатњи, 1845. године, назвао »микрокозмом«, то јест, »малим светом«, и овај његов израз овако су прочитали и протумачили сви досадашњи коментатори ове његове књиге, наравно, сваки о свом мисленом и писменом трошку. Од давнашњих, првих коментатора, на пример, Милана Решетара, који је записао: »Што је (Његош - оп. В. О.) хтио својом песмом показује натписом што јој га је дао - *Луча микрокозма*, то јест као расвјета човјека (микрокозмом, тј. »малим свијетом« прозвали су човјека филозофи XVI вијека), протумачење човјекова бића«. ² Или Николаја Велимировића, који је записао: »Цела васиона, уједно узета, представља тек савршенство лепоте. Ми не достижемо нашим умом ни ову целину ни ово савршенство. У нашим су очима и делови ове целине савршени, јер за нас мале један део васионе изгледа већ целина, чијој лепоти не можемо да се надивимо, нити да је изразимо. Макрокозмос не може да стане у микрокозмос«. ³ Или Бранислава Петронијевића, који је записао: »Сличност човекову с Богом (преко његовог разума) као и величину божанског дела изражава Његош у стиховима:

*»О свевишњи творче непостижни!
У човјека искра беспредјелног
ума твога огледа се св'јетла,
ка' свод један од твоје палате
што с' огледа у пучину нашу...«*

и у стиховима:

*»Вељи јеси творче и господи!
И чудна су творенија твоја!
Величеству твоме краја нејма!«*

Али, за разлику од божанског, човечији разум је ограничен:

*»Ум је само један без границе,
сви су други кратковидни уми.«. ⁴*

И, потом, на пример, Алојза Шмауса, који је записао: »Наслов који је Његош дао својем религиозном спеву наговештава већ по себи његов религиозни карактер, јер је и сам алегоричан. Шта значи *Луча микрокозма*? Г. Решетар тумачи наслов као »расвјета човјека«. Реч »луча«, којој Вук придаје значење »зрак«, употребљава и Његош врло често у овом значењу... А »микрокозмос« је у старијој филозофији радо употребљаван израз за човека као свет у маломе. Наслов значи према томе: оно што светли (die Leuchte) у човеку и осветљава му пут, а то је ум⁵. Или Николе Банашевића, који је записао: »У овим стиховима (у десетини стихова, 128-137, из Његошеве песме *Мисао* - оп. В. О.) је већ приметак *Луче* и индикација за њен наслов (»тако и ти исто у маломе кругу«). Интересантно је напоменути да Бифон каже не само за човека него и за животињу да је »un point ou l'univers entier se réfléchit, un monde en raccourci«⁶. Или Божидара Ковачевића, који је записао: »*Луча микрокозма* значи светлост малога света, а то је човек са својом бесмртном душом«⁷. Или Драгољуба Бранковића, који је записао: »Реч »микрокозмос« поглавито датира у употреби од швајцарског лекара и филозофа Парацелзуса (1493-1541) који га је употребио уместо речи човек... Извесно је да Његош знао за овакво значење, па га је употребио за натпис својем спеву, премда је он ту певао о целом универзуму (»макрокозмосу«), али је човек ипак средиште расправљања... Према овоме *Луча микрокозма* требало би да значи човека са бесмртном душом«⁸. Или Руже Јојић-Мићић, која је записала: »Душа људска је она светла искра, луча, која нам је остала из некадањег живота у Божијем царству; човек је мали свет - микрокозам. Отуд за човекову душу - луча микрокозма«⁹. Или Милана Ракочевића, који је записао: »Али шта је управо хтио Његош да каже тим називом свога дјела? Шта управо значи »луча микрокозма«? Ми знамо шта је макрокозам и микрокозам. То је велики и мали свијет. Макрокозам је сав свијет и живот, сва васељена, сав космос. Микрокозам је свијет у маломе, то јест минијатурна фотографија васељене, минијатурно издање космоса. А то је човјек. У човјеку се огледа свијет у минијатури, али сасвим тачно и у свим својим феноменима и појавама«¹⁰. Или Исидоре Секулић, која је записала: »Драмски спев који у наслову, као на барјаку, даје човеку поносито име »луче малога света« ... луча малога света, луча земље, јесте, наравно, човек... Човек као луча малога света; човек као мали бог света; човек као мислилац и стваралац; човек као сасуд страсти са којима се диже до Бога и руши до сатанства; човек са бесмртном душом...«¹¹. Или Пере Слијепчевића, који је записао: »Не, човек није само пуста, пролазна ствар, он је чудо у козмосу, искра пала са велике ватре«¹². Или Анице Савић-Ребац, која је записала: »Он (Његош - оп. В. О.) га је (Адама - оп. В. О.) назвао микрокозмом, грчким изразом којим је вероватно Посејдоније ублажио и рационализовао замисао о прачовеку једнаком космосу и Богу. Међутим, треба напоменути да се представа о човеку као малом космосу појављује само у наслову песме...«¹³. Или Вида Латковића, који је записао: »Мада је човек као биће »највиша тајна«, ипак он је »изабрана твар« створитеља, у »смртној прашини« његовог тела има једна божанска »искра« која је, истина, »тамом обузета« али која га везује са вечношћу«¹⁴. Или Душана Недељковића, који

је записао: »И у тој истој тежњи Његош у дванаестој строфи *Посвете* своје *Луче микрокозма* слика човека у неколико потеза као микрокозам, као свет у маломе... Овим је Његош у уводној *Посвети* одредио сам толико битни смисао речи *Луча микрокозма* које је у наслову истакао као дефиницију човека и његове уједно судбине и свете дужности »до рођења св'јета истинога...«¹⁵. Или Ђузе Радовића, који је записао: »*Луча* је била покушај запаљене и величанством неба разнесене душе песникове да нађе себи, за себе, одговор на питање човекове судбе на земљи. Она је настала на питању: »Шта је човек?« ..., а не на питању: »Шта је бог?«¹⁶ И, такође, на пример, Миодрага Поповића, који је записао: »По спеву (*Лучи микрокозма* - оп. В. О.), и као заточник, човек у коме је бог ипак оставио искру божанске светлости »свеђер умно остаје створење и цар земље, иако у ропству«.¹⁷ Или Душана Пухала, који је записао: »Славећи, дакле, човекову »лучу пламну огња свештенога«, Његош жели да прослави не надстварни »дух«, већ стварне моћи људског разума и интуиције...«¹⁸. Или Радојице Тауовића, који је записао: »На страну сам наслов спева; али, насупрот Петронијевићевом тврђењу, Његош изричито и недвосмислено каже: »Тајна чојку човјек је највиша« (*Луча*, стр. 5: *Посвета*). С обзиром на тај кључни стих, једва се може сумњати да главни предмет *Луче* чини човек, а не овај или »онај« свет«¹⁹. Или Иве Франгеша, који је записао: »У *Лучи*, гдје је интонација *Посвете* теолошка, основно питање Његошеве поезије: шта је човјек? је ли он најмањи и најбједнији од свих створења? као да добива одговор да је човјек, уза све своје границе, ипак већи од невоље у коју је бачен, јер је паскаловска »трстика која мисли?«²⁰ До, најзад, данашњих, последњих коментатора, на пример, Вука Павићевића, који је записао: »Микрокозам (mikroskosmos) је грчка реч и значи »мали свет«, а под микрокозмом Његош мисли на човека. Још су стари грчки филозофи (а пре тога и неке религије) повлачили сличности и налазили јединство човека и света, микрокозма и макрокозма. Римски филозоф-стојик Сенека (4. год. пре н.е. - 65. н.е.) види ову сличност и јединство тако што сматра да су тело и душа у човеку само облици истоврсних светских сила... Идеја, замисао да је човек микрокозам, свет у маломе, мали свет, присутна је у *Лучи* не само у наслову, већ свуда тамо где се човек приказује као борба и јединство двају принципа духа и материје, добра и зла, који принципи, уз светлост и таму, имају и макрокозмичко значење«²¹. Или Мирона Флашара, који је записао: »Самим својим насловом Његошев спев (*Луча микрокозма* - оп. В. О.) указује на одређено мисаоно и књижевно предање. У европској књижевности тема о подударности између човека и козмуса везана је за широку област предања у коме су се срели аналитичко мишљење и мишљење засновано на аналогiji, а то ће рећи оно мишљење чији су карактеристични симболи бића, музика и складна игра небеских сфера, а нарочито коресподентни пар који чине микрокозам-човек и макрокозам-свемир«²². Или Слободана Томовића, који је записао: »Његоша углавном занима макрокозам, иако се тако не би могло судити по наслову његовог главног космогонијског дјела. Његош не расправља о проблему најмањег у природи, бескрајно малих количина, док се о питањима простора, времена, огромних и неограничених размјера

свемира, говори превише. Па иако је крајњи циљ ових макрокозмичких медитација садржан у чињеници да у оквиру универзалног смисла ствари пјесник пронађе што адекватније мјесто људском духу, човјековој лучи, божанској искри у човјеку...«.²³

САБОРЪ

ИСТИНЕ И НАУКЕ.

ОДЪ

ІОВАНА СТЕИЋА,

ДОКТОРА МЕДИЦИНЕ.

Handwritten signature and number 3

У Београду.

У КНЯЖЕСКО - СРБСКОЈ КЊИГОПЕЧАТЊИ.

1832.

Овако сагласни у тумачењу израза »микрокозам« исписаног у наслову овог Његошевог јужнословенског спева испеваног усред деветнаестог века, коментатори, неки од коментатора *Луче микрокозма*, покушали су да

пронађу и извор из кога је Његош упознао и усвојио овај интересантно изненадни израз, израз, наравно, најпре јелински и латински, па свеевропски, интернационализовани, но израз који, изгледа, пре Његошева времена није био оживео у књигама с Његошевог јужнословенског језичког тла²⁴, али, упркос бројним поменима овог израза примећеним у књигама многих старих и страних култура и литература, непосредни извор Његошеве обавештености о овом изразу нису пронашли²⁵, тако да ја у овоме часу знам само једног јединог - Алојза Шмауса, који је, 1932. године, убедљивије упозорио на извор, на Павловићев будимски *Српски народни лист* за 1837. годину, који је Његош, сарадник овога листа, без сумње, морао добро познавати и из кога се, дакле, могао научити слову и смислу овога израза:

»У *Посвети Луче* Његош спомиње од грчких филозофа Питагору и Епикура. За њих, нарочито за Питагору, Његош је могао нешто више да дозна баш из *Српског народног листа*, који је поред књижевних радова (песама, прича, превода), поред скица из природописа, описа градова итд., доносио с времена на време и понеки филозофски прилог. Из историје филозофије налази се баш у 1837. години читав циклус *Најславнији Греције филозофи*. На једном месту се ту говори управо о Питагори (стр. 123). Даје се најпре кратка биографија, затим се говори о симболици бројева, о музици, о геометрији итд. у вези са Питагориним учењем. На страни 134. могао је Његош да чита: »Питагора је учио да је Бог дух свети, из средоточија свуд расут, извор свега живога, светлости подобан, а по јестеству истини раван, први заклад свебитија бестрастан, невидим и ненарушим, и једва се умом поњати може«. Та представа о Богу поклапа се са Његошевом представом. Одмах иза тога следује једно место које нас овде највише интересује и које нам показује највероватнији пут којим је Његош могао да дође до схватања човека као микрокозма, можда и до натписа свога дела.

'Из Божества - вели се даље - као јединице истичу постепено совершена суштества, којима и човек принадежи, који је из основне природе и божественог душевног заклада сојужен мали свет (microcosmus). Душа човеческа као честица духа свесветског сама по себи суштествује, и кад се од тела одлучи, у свет мртви одлети, пак отуд опет у какво човеческо или друго животно тело на онај свет дође; док најпосле довољно усовершена свом се првобитном извору не врати'.

Овде је Његош, дакле, нашао не само појам да је човек »свет у маломе« (њега је могао да сретне и на другом месту и он му је донекле и пре био познат, као што показују његове раније песме), него је овде нашао и саму реч микрокозам²⁶.

Никако не одричући важност овом Шмаусовом очевидно занимљивом али не и одлучно засведоченом открићу, ја ћу, ево, испод тога његовог текста, уписати свој запис о постојању још једног, досад непримећеног, домаћег, београдског извора, пет година старијег од поменутог, априлског, двадесет и седмог броја *Српског народног листа* за 1837. годину, извора из

кога се Његош, чини ми се, такође могао научити изразу »микрокозам« и његовом потпуно прецизном значењу »мали свет«, човек.

Пре свега, тај извор, та књига, *Сабор истине и науке* од Јована Стејића, објављена у Београду, као једна од првих, као прва повећа, права књига штампана у првој новој, Милошевој, Књажескосрпској књигопечатњи, 4. септембра 1832. године, после полугодишњег преправљања и прилагођавања захтевима Милошеве цензуре²⁷, књига без сумње, предобро позната Његошевим познаницима, на пример, Сими Милутиновићу²⁸ у Београду, Вуку Караџићу²⁹ у Бечу, Димитрију Владисављевићу³⁰ и Димитрију Фрушићу³¹ у Трсту и Јеремији Гагићу³² у Дубровнику, била је, по моме рачуну вероватноће, позната и Његошу, позната просто зато што се млади Његош убрзо по објављивању ове Стејићеве књиге, већ с јесени 1832. године и током 1833. године, видео са свима од поменутих својих познаника: са Симом Милутиновићем на Цетињу, два пута, новембра 1832. године и априла 1833. године, приликом његових учесталих путовања из Србије у Црну Гору³³, а са Караџићем, Владисављевићем, Фрушићем и Гагићем у Бечу, Трсту и Дубровнику, с лета и с јесени 1833. године, приликом свога првог путовања у Русију³⁴, и што се бар с једним од ових својих познаника, а понајпре ваљда са Милутиновићем и Караџићем, он, млади господар Црне Горе и песник, с бригом о објављивању већ испеваног свога *Гласа каменштака* у срцу и с планом о оснивању своје, цетињске штампарије у глави, морао обрести у разговору о овој дуго очекиваној и управо објављеној првој правој књизи штампаној у првој новој штампарији у Београду.

Да ли је Његош ову Стејићеву књигу и прочитао, питање је о коме, без поузданих података, наравно, не уем и не смем гласно проговорити, али ћу рећи како ми се чини да је ова Стејићева књига, осим невеселом славом коју је стекла мучним и бучним својим изласком на свет, могла привући и Његошеву читачку, интелектуалну пажњу.

И то, и својом садржином, у којој је млади Његош могао пожелети да прочита, рецимо, и химнички исписани текст посвећен Богу (*Бог*), и мудрачки исписане текстове посвећене човеку (*Природна права човека, Човек и човечество*) и читавих шест десетерачки, гусларски испеваних песама посвећених епским јунацима и догађајима, од Косовског боја до чобанских чарки међу овцама на брђанским, црногорским пашњацима (*Васојевеј Стево или Бој на Косову, Женидба Краљевића Марка или Чудни догађај, Војин и Богдан Ујачић и силни Асан-ага или Јуначко срце, Марко и Андрија Краљевић и бег Подунавац или Неједнакост браће, Бурица војвода или Невера од жене, Паша и Ватрићи или Слога другова*), све, дакле, текстове с темама којима се и сам Његош почео бавити врло рано, већ пре својих првих песничких збирки *Пустуњака цетинског* и *Лијека јарости турске*, објављених 1834. године.

Или, чак, и својим изгледом, привлачним, поетично стилизованим вињетама, првом, са предњих корица, у виду лире закићене љиљановим цвећем, другом, са насловне странице, у виду по облацима положене и звезданим зракама обасјане отворене књиге, и трећом, са задњих корица,

у виду анђелчића с лиром, од којих је, однекуд, на пример, прву, у слично смишљеној варијанти, у виду лире закићене лоровим лишћем, могућно приметити на насловној страници *Пустуњака цетинског*, а трећу, у потпуно истоветној слици и прилици, у виду анђелчића с лиром, препознати на четрнаестој страници *Пустуњака цетинског* и на задњој страници *Оде ступљења на престол Фердинанда I*, двома, дакле, песничким књижицама Његошевим објављеним само две и три године после објављивања Стејићеве књиге, у новој новцатој Његошевој штампарији на Цетињу.

Уважи ли се сад већ увелико образложено и одбрањено уверење многих коментатора *Луче микрокозма*, на пример, Алојза Шмауса³⁵, Милије Станића³⁶, Исидоре Секулић³⁷, Божидара Ковачевића³⁸, Мирона Флашара³⁹, Вида Латковића⁴⁰, Бузе Радовића⁴¹, Николе Банашевића⁴² и Миодрага Поповића⁴³, уверење да је Његош прамотиве *Луче микрокозма* почео опевати врло рано, први пут већ песмом *Црногорац к свемогућему Богу*, почасно постављеном песмом (стр. 1-7) у *Пустуњаку цетинском*, песмом, испеваном, према једним коментаторима, по повратку из Русије, под утицајем Державинове песме *Бог*⁴⁴, или, према другим коментаторима, пре поласка у Русију, под утицајем Милутиновићевић видинских песама⁴⁵ и својих визија озвезданог небеског свода изнад сопствене главе⁴⁶, дакле, најдоцније 1833. године, и упореди ли се сад ова Његошева химнична песма са Стејићевом химничном прозом под насловом *Бог*, исто тако почасно постављеном прозом (стр. 3-14) у *Сабору истине и науке*, утисак о сродности ова два текста, па према томе и о Његошевој упознатости са садржином Стејићеве књиге, објављене 1832. године у Београду, пре постанка песме *Црногорац к свемогућему Богу*, објављене 1834. године на Цетињу, постаје још провокативнији.

Но како су и ова Стејићева, старија, проза о Богу и човеку и ова Његошева, млађа, поезија о Богу и човеку састављене од ставова посвећених химничном прослављању Бога, великог створитеља, закондатеља и сведржитеља свих савршено добро створених светова, и човека, сићушног али светлуцавог зрнца Божијег у зеленом свету земаљском, дакле, ставова општих, обавезних у свим сличним, химничним текстовима из прошлих, побожнијих времена, овај запис с претпоставком о младом Његошу са Стејићевим *Сабором истине и науке* у рукама, поменути утисак о видљивости Стејићевих списатељских влакана из прозе *Бог* у потки младићке мисаоне поезије Његошеве приказаће и подржаће само најречи-тијим цитатом из ове Стејићеве прозе о Богу и човеку:

»Но да л' има што чудесније и дивније од човека? Нема доиста ништа, окром целога створења, окром Твога само, Боже, предивнога суштества. Та у човеку је сав скоро свет у маленом образу скупљен и састављен, чега ради се он и назива »мали свет«. У њему је живот камења, биља, животиња и човечески на најчудеснији начин сложен и у једно свезан; у њему су сви елементи скупљени; у њему је извор сваке погоде и свакојега производа: као у каквом огледалу, у њему се образ, мали истина, но јасни образ света угледати може. Али, што је најважније и најчудноватије, он је, човек, само ималац оне мло-

гемоћне и предивне силе, која се ни у каквом другом живом створењу не може наћи и којом он слободан господар земаљски ствари бива: јединствене, божествене душе. Душом и душевним својим способностима он је слободан, вољан и уман; он је старешина који све дарове и све ствари на земљи може себи покорити и за своје потребе и нужде употребити; он је саздање које себе облагородити и све боље и боље дотеривати може. Душом и умом својим он је само у стању, као слободно и разумно створење, добродетељан бити, истину изнаћи, свет и Тебе, Творче небески, потражити и познати. Душом је он Теби, Боже, и Твојим анђелима подобан и најближи. Душом, као најбољом и светом части свога бића, још је он и бесмртан; јер је душа силна частица Твоје светости, а што је Твоје, не може, као грудa кала, пропасти! Што је најбоље и највеће, у њему се само налази: срце и разум, и што је најчудесније и најјаче, у њему само пребива: ум и душа...«⁴⁷,

цитатом, дакле, у коме се млади Његош, усред свога Цетињског поља, на своме језику и у своме писму, после сви химничких ставова о Богу, недостижном у својој величини и вечитости, о световима Божијим, непрегледним у својој ширини и шароликости, о божанским законима природе, ненадмашним у својој оштрини и оштроумности, и о човеку, уопште узев, кратковидом и краткоумом, али, истовремено, ипак, и најбрижније и најнежније створеном бићу Божјем на Земљи, овако, први пут, у прави час, пет година пре објављивања поучног чланка *Најславнији Греције философи у Српском народном листу*, могао упознати са прецизно преведеним и подробно протумаченим појмом о микрокозму, »малом свету«, човеку.

И, такође, овај запис тај утисак приказаће и подржаће исто тако најречитијим цитатом из прозе под насловом *Човек и човечество* којом је Стејић стотину страница даље, дубље у књизи, усред књиге *Сабор истине и науке*, после химничног текста под насловом *Бог* и после три просветитељски поучна текста под насловима *Природна права човека*, *Подарак мом Обраду* и *Јело и пиће*, поново, отпочетка, почео објашњавање човековог бића, али објашњавање које је овога пута почео прадавним и претешким а поједностављено постављеним питањем о загонетности човековог постојања:

»Ко је и шта је човек?...«⁴⁸,

питањем које је истовремено пропратио низом, наравно, опорих опаски о невеселој човековој неспособности и немогућности да одгонетне загонетку сопствене суштине и судбине и да одлучује о сопственој срећи:

»То је питање с којим су многи главу разбијали и често дангубили: филозофи од свакојаког тумарања, моралисти од свакојаке ћуди, поете од свакојаке фантазије и будале од свакојаког кроја и поштења...«⁴⁹,

»Само на оно наше питање: ко је и шта је човек, како се није до данас одговарало! До оне светиње, на којој је тајна нарави човечије, нико још досад није могао доћи; зато су сви они који су о човеку и о његовој нарави умствовали, понајвише само чудне речи и мисли проналазили, с којима су оно тели испунити што нису могли дознати и с којима су човека немилице сад у овај, сад у онај ред суштества постављали и пресељавали. По том је он свашта и свакојаки морао бити, и Бог, и ђаво, и скот. Мудрост сама је он био од философа, добродетељ од моралиста, љубов од поета, свашта и ништа од будала. Дobar и зао, срећан и несрећан, разуман и будала, слободан и неслободан, смртан и бесмртан узајмично је он бивао и још и сад бива. Тако је он по једнима син ове земље, по другима високи небеса, а по некима и земље и неба...«;⁵⁰

»Он се у незнању и бољетици рађа, он у муци и у непрестаном посртању сав скоро свој живот проводи и најпосле опет у незнању и плачу умире...«;⁵¹

»Душевна нарав човека у вишу сферу, од које су животиње много, и то великом празнином удаљене, диже, и као умно, словесно и слободно створење карактеризира...«;⁵²

»А праве, чисте и постојане среће, као што је наше воображење измишљава, за нас на овом свету јемачно нема. Шат буде ваљанима и добрима тамо с оне стране гроба!...«;⁵³

»У среди патњи и мучења на бурном и грозном мору несреће надежда њему даје јаки и поуздани свој ленгер, помоћу кога тврдо може на трошној лађи свога живота дотле безопасно стојати, док се бура и туга не слегне, да се најпосле до пристаништа мира и боље судбине опет привуче...«;⁵⁴

»Уосталом, чини се као да је природа тако наредила да за срећом несрећа, а за несрећом срећа, ако не за све, а оно за многе људе узајмично иде, исто тако за летом зима, за даном ноћ, за лепим временом ружно и обратно...«;⁵⁵

»Срећа се особито у контрасту, у супарничеству с несрећом најбоље зна и осећа, као што се лепо према ружну, слатко према горку, ситост према глади најбоље показује. Срећа и несрећа, то су две саставне части живота; уживати и мучити се, то је човеку дато на овом свету...«;⁵⁶

»Тако је исто и с његовим жељама. Човечија је нарав пространа, па су и његове жеље многе и простране. Помоћу свога разума може човек много од своји жеља као што му је драго намирити, али нису ни они догађаји ретки у којима он због своји слабости ни оне, које би иначе могао, никако није у стању постићи, и у којима зато што неприродно и лудо жели, или се с празним рукама натраг враћа, или, ако се у њин вир јако већ завалио, зло страда. Истина, човек доста много може 'тети, али опет свагда му више треба морати...«;⁵⁷

»Душа је наша, уосталом, тако велика светиња и тајна да се ми толико више у сумњу и њен мучителни мрак уваљујемо што више

овако незрело и сметено мислимо, као што се доселе мање или више догађало...«;⁵⁸

»Тешка је и пространа ова материја, и који су је желили исцрпити, написали су о њој велике и многе књиге, па опет нису довршили што су тели...«;⁵⁹

цитатом, дакле, исписаним из сред ових овако отприлике о загонетности човековог бића написаних ставова и страница из ове Стејићеве прозе о човеку и човештву:

»Стари су још оштроумно рекли да је човек »микрокосмос«, мали свет. Па као што нам велики свет, или ова природа, особито у својој утроби, није позната, тако исто ни човек, више са својом изнутрашњом нарави, није нам толико познат да можемо о њему, као чисту карактеристику његове личности, основно што и поуздано изложити... Ако је у природи какво створење за наш ум врло тешка загонетка, то је човек доиста једна од најтежи и најзаплетенији; с тим више што човек о свему што није он и што је изван њега много лакше и боље може мислити и судити, али о самом себи доиста најтеже и најмучније...«;⁶⁰

цитатом, ето, у коме се појам човека, у прози *Бог* већ поменутог преведеним изразом »мали свет«, сад појавио и у оригиналном, непреведеном изразу »микрокосмос«,⁶¹ и то појавио у одсудно време Његошевог првог правога бављења књигом и пре постанка Његошеве прве песме *Црногорац к свемогућему Богу*, у контексту, чак затамњеном мислима о безизгледности човековог напора да схвати и саопшти смисао сопственог бића и битисања, мислима тако занимљиво упоредљивим са мислима из стихова којима је и Његош, и то понајвише баш у *Посвети Сими Милутиновићу* пред *Лучом микрокозма*, опевао и отпевао своја најтежа а неизбежна и неопходна људска и песничка питања о загонетности човековој, загонетности, свом, наравно, великом, највећом Његошевом песничком снагом објављеној читавим сплетовима стихова, као што су, рецимо, стихови:

*»С внимањем сам земаљске мудраце
вопрошава о судби човјека,
о званију његовом пред Богом;
но њихове различне доказе
непостојност колеба ужасна:
све њих мисли наједно сабране
друго ништа не представљају ми
до кроз мраке жедно тумарање,
до нијемог једног нарјечија,
до погледа с мраком угашена...«;⁶²*

или, такође, стихови:

*»У временом и бурном жилишту
човјеку је срећа непозната -*

*права срећа, за ком вјечно трчи;
он јој не зна мјере ни границе:
што се више к врху славе пење,
то је виши среће непријатељ.
Наша земља, мати милионах,
сина једног не мож' вјенчат срећом...»⁶³*

или, такође, стихови:

*»Наше жизни прољеће је кратко,
знојно лето за њиме сљедује,
смутна јесен и ледена зима;
дан за даном вјенчаје се током,
сваки нашом понаособ муком:
нема дана који ми желимо,
нит' блаженства за којим чезнемо.
Ко ће вјетар луди зауздати?
ко л' пучини забранит кипјети?
ко л' границу жељи назначити?...»⁶⁴*

или, такође, стихови:

*»Човјек орган доста слаби има
да изрази своје чувствовање,
зато знаке различите дава,
различита тјелодвиженија,
умна чувства да објелодани;
но сви наши слаби изговори
и сва наша слаба чувстовања,
спрам онога што би шћели казат,
нијемо су сплетно нарјечије
и клапњање душе погребене...»⁶⁵*

све, рецимо, до Његошевих познатих, првослављених стихова:

*»С точке сваке погледај човјека,
како хоћеш суди о човјеку -
тајна чојку човјек је највиша...»⁶⁶*

стихова које је непознати, непрочитани Стејићев став:

*»Ако је у природи какво створење за наш ум врло тешка загонетка,
то је човек доиста једна од најтежи и најзаплетенији; с тим више што
човек о свему што није он и што је изван њега много лакше и боље
може мислити и судити, али о самом себи доиста најтеже и нај-
мучније...»⁶⁷*

ето, овако, већ 1832. године, тринаест година пре постанка *Луче микрокозма*, и интересантно предказао и исторично протумачио, протумачио, чак, чини ми се, природније и поучније и од коментара најпознатијих и најпозванијих коментатора *Луче микрокозма*.⁶⁸

И отуда, не обавезују ли ови овако прочитани текстови из Стејићеве књиге *Сабор истине и науке* испитиваче Његошевог образовања и песничко-вања да при састављању списка младићке Његошеве лектире узму на ум, најпре, постојање ове Стејићеве књиге, па, потом, околности у којима је Његош ову књигу, по свој прилици, морао видети и листати и, напоследку, садржину страница ове књиге на којима је Његош реч »микрокозмос«, и то и прецизно преведену и подробно протумачену, по први пут у животу могао уочити и упознати?

ОРФЕЛИНОВО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ У ПРАЖИВОТУ ЊЕГОШЕВОГ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Пишући *Горски вијенац*, Његош је, као што су то учинили Данте пишући *Божанствену комедију*, или Сервантес пишући *Дон Кихота*, или Гете пишући *Фауста*, имао да иживи, осмисли, домисли и испева песничко дело које ће постати и остати његова судбина и његова слава. Овакво, дакле, дело из рода литерарних творевина инспирисаних мотивима који су њиховим творцима били судбоносно и спасоносно важни, дело каква њихови творци стварају од почетка живота и остварују током читавог живота, дело после чијег остваривања стваралачке снаге њихових твораца махом малаксавају, *Горски вијенац* је дело које је Његош, без сумње, стварао, морао стварати, дуго.

И отуда, ваљда, објашњења Његошевих истраживача који су подстицај за писање *Горског вијенца* тражили и налазили само у оскудним и опасним околностима црногорског општенородног стања у сушној и гладној 1846. години, у којима је господар и песник Његош, овим околностима и сам веома уцвељен и угрожен, родољубиво покушао да земљу, народ и себе од зла и невоље одбрани овим својим песничким делом, па је, по њима, обрадом мотива о истрази потурица у Црној Гори, наравно, литерарно обогаћеног и оплемењеног, излио и исковао златни текст *Горског вијенца*, изгледају неопрезна и невероватна. И због тога ова објашњења, по којима је, дакле, *Горски вијенац*, то наше најсувереније написано књижевно дело, резултат песничког подухвата заснованог и завршеног у једној, 1846. години, дело без дужег праживота, дело рођено одједном, потпуно и прелепо, као богиња Атина, чини се, изазовно изискују испитивање њихове веродостојности, то јест, изазивају на трагање за првим тренуцима у којима је стварање *Горског вијенца* зачето и започето.

Наравно, Његош је *Горски вијенац* пером писао и написао у муко-трпним околностима 1846. године, и то је учинио у расположењу на које су те околности умногоме утицале. Постоје и позната су његова писма из те године и у њима има много врло видљивих трагова »тјескоте« у којој је он ове године живео. С Цетиња на три стране света носила су та писма његове извештаје о тешком стању у коме му се земља наша и, нарочито, о расположењу у коме их је он писао, тако да их је могуће читати као

својеврстан предговор и коментар *Горског вијенца*. Довољно је, на пример, видети и чути како је, поводом суше и глади у Црној Гори, 16. јула 1846. године, у писму Јеремији Гагићу, руском конзулу у Дубровнику, уздахнуо: »Тъсно ми отвсюду«,¹ или како је, у страху пред рђавим развојем односа Русије и Црне Горе, 23. новембра исте године, дакле, у тренутку у коме је писање *Горског вијенца* било при крају, у писму Карлу Васиљевичу Неселроду, руском министру спољних послова у Петрограду, завапио: »Я сирота без отца, без племени, без надежды«,² или како је, на Цетињу, у Биљарди, с'ам у свим смисловима, 5. октобра 1847. године, дакле, у години у којој је *Горски вијенац* био објављен, у писму Осман-паши Скопљаку, турском везиру у Скадру, самосвесно и сетно саопштио: »Ја сам инокосан, ја сам сирак«,³ па да се разуме да је његов владика Данило већ у стиховима свога првог монолога у *Горском вијенцу*:

»А ја што ћу, али са киме ћу?
 Мало руках, малена и снага,
 једна сламка међу вихорове,
 сирак тужни без нигђе никога!
 Моје племе сном мртвијем спава,
 суза моја нема родитеља,
 нада мном је небо затворено,
 не прима ми плача ни молитве;
 у ад ми се свијет претворио,
 а сви људи паклени духови...«,⁴

између осталог и пре осталог, казивао оновремену Његошеву муку и да је у тој муци он написао ове своје стихове, у којима је већ, на пример, са само три речи: сламка, сирак и суза, са три своја у овако затамњеном тексту светлуцава поетска бисера, осветлио себе у свом пустом Цетињском пољу и усред своје непоправљиве црногорске невоље и несреће.

Па ипак, није ли Његош, који је цео свој стварни живот проживео у врло целовитом комаду, ово своје животно дело, онако како то приличи песнику његова соја и судбине, започео стварати знатно раније и знатно млађи, а година 1846, када је *Горски вијенац* био писан и написан, била само година у којој се рукопис ове књиге појавио и простро на његовом столу? И, не одговори ли се на ово питање одречно одмах, зато што непосредних доказа о оваквој, дужој историји постанка *Горског вијенца* нема, могу ли се трагови такве историје у Његошевом животу, ипак, посредно, потражити, па можда, и приметити, или бар, претпоставити? И, ако могу, у којим Његошевим данима и доживљајима би тих трагова могло бити?

Малочас, из поменутог Његошевог писма Неселроду, написаном с јесени 1846. године, наведене су његове речи и словом и смислом сасвим сличне речима у стиховима које је владика Данило, његов први јунак у свом првом монологу у *Горском вијенцу*, такорећи, истовремено, ове, 1846. године, изговорио. Међутим, на почетку истог писма, пре но што се пожалио на своје сиротно и самотно стање, пресудно за његово

расположење при писању *Горског вијенца*, Његош је исписао и малу мучну исповест о горким искуствима из свога владања Црном Гором и Црногорцима, досуђеног му већ у младићким годинама:

ЈОЦЕ ВУЛИЋА
у Сени

Заскрија Орфелинъ, Д. К. В. А. Х. У. рѣзало.

»В молодых еще летах прозванный по праву наследия к управлению краем бедным, народом гордым, необразованным, упрямым, непонимающим необходимости гражданственного устройства, готовым скорее предаться анархии чем повиноваться власти, - я понял всю тяжесть моего бремени. Не смею судить о следствиях и о плодах пятнадцатилетних тяжелых трудов моих... я сделал все что в силах человека и противустоял возням врагов порядка и спокойствия.«⁵

и овом својом исповешћу, такорећи, упозорио да се историја и драма његове владарске судбине морају упознати да би се могло разумети његово осећање потпуне усамљености на свету, које је у поменутој поенти овога свога писма Неселроду вапајем обзнанио.

Овакво, али још драматичније, то јест, још личније, осећање и поимање сопствене судбине Његош је исповедио и у једном исте јесени написаном писму Гагићу:

»Ово ја судим по себи, јербо мени свагда сопствује противни вјетар, а прибјежишта за мене, по прилици, нејма до у гробу... О судбино, судбино, рашта си мени тако строга? Ја сам твој великомученик. Звијезда под којом сам се родио ваља да је сателит раскаљеног Меркура, те не може благе зраке на мене пружити. Мојему ангелу хранитељу ваља да јошт глава мрчи од некаквога Бакусовога пира...«⁶

чије скоро све саме велике, вечите и судбински важне речи врло очевидно сведоче да оно није случајно и спонтано забележени опис пролазног, привременог расположења, него надмоћним умом свладана и сажета историја дуго ношеног и с горчином негованог осећања света и свога живота на њему. И онда, одмах, у продужетку овог писма, поново, као и у писму Неселдору, Његош је овакву своју судбину објаснио својим владарским положајем описаним, такорећи, као владарско проклетство:

»Тако, на примјер, кад Црногорци почну самовољно радити, као што су свагда, кад кажу: 'Владика је човјек слаб, па би требао строжији и способнији човјек да њима влада'. Кад се преступници накажу, онда веле: 'Владика влада строго, тирјански'. Када Турци нас пуште те мало отпочинамо, онда кажу: 'Већ Црногорци нијесу они први, него им је управленије данашњега владике јуначкоме духу много повредило'. Кад Црногорци не мирују, него се свете и гоне с Турцима, онда кажу: 'Томе је узрок славољубије данашњега немирнога и крвожеднога владике'.«⁷

И, у овом писму овако потпуно преовлађујући, овај Његошев глас владике који »брижи у бесудној земљи«, владике у муци и недоумици, владике у процепу, владике на свету сасвим самом, владике са осећањем владарске ситуације и судбине развијеним до оволиких размера, у једном од најличнијих и најговорљивијих његових писама, сме ли се пренебрегнути при трагању са почетком историје постанка његове животне књиге?

Ово Његошево писмо исповедило је као његов лични дубоки доживљај његов владарски проблем: како и какав владар бити? И оно је, умом и речју владара који се савесно пита, преиспитује и правда, побројало све могућности: од владара слабог, то јест, мирољубивог, стрпљивог и милосрдног до владара строгог, то јест, ратоборног, самовољног и немилосрдног. И оно, овако прочитано, не изазива ли неизоставно примисао да је праживот *Горског вијенца*, књиге у којој ће Његош прву, владарску, улогу, улогу коју је у младићким годинама био принуђен да прихвати и читавог живота да подноси, поверити владици Данилу, своме претку, владару у дилеми пред судбоносном одлуком, и књиге коју ће илустровати својом сликом, па ту слику прогласити Даниловом сликом,⁸ почео клијати у језгру овог Његошевог проблема? Јер, ако је Његош, покоравајући се вечитом закону великог песникована, имао да говори сасвим сопственим гласом и ако је овај његов глас из његових писама оволико упоредљив са гласом његовог владике Данила из стихова у *Горском вијенцу*, онда су и Његошеви лични владарски доживљаји, који су се оваквим гласом огласили, морали бити први, свесно или несвесно изабрани, мотив *Горског вијенца*. При томе, Његош у први мах уопште није морао у виду и на уму имати грађу с мотивом о истрази потурица, која му, онаква какву је знао из народне песме *Српски Бадњи вече*,⁹ с владиком Данилом кога у њој »црне« не »растежају мисли«, његов, њему потребан, мотив: владара који од својих поданика »повише нешто види« и коме »прса кипте са ужасом«, није ни нудила, тако да истрагу при свом првом, простом, то јест, хроничарском и епском опевању црногорске историје, у *Гласу каменштака*, није ни поменуо, а у другом, у *Свободијади*, спеву у десет песама, са преко шест хиљада стихова, поменуо са само четири сасвим бледа стиха:

»Како Срби опазише
да Данило с Гором Црном
изгна Турке и пос'јече
из области Горе Црне...«¹⁰

Пре и више, дакле, од самог догађаја, од истраге потурица, Његошу су у први мах, по свој прилици, били потребнији и важнији јунак коме је досуђено да влада и ситуација у којој ће тај јунак бити принуђен да своје владарство бурно и болно доживљује и проживљује, то јест, оно што је, по сведочењу и његове прве преписке и његовог последњег дела *Лажног цара Шћепана Малог*, у коме је, после срцем спознано и лирично и драматично опевано овог мотива у *Горском вијенцу*, најзад, тај мотив умом савладан, па су јунак и ситуација описани, такорећи, комично и фарсично, и сам Његош читавог живота доживљавао и проживљавао.

Као што се види, оваква претпоставка подразумева поверење у творачку снагу доживљаја владарске одговорности, и то доживљаја упознатог већ у младићким годинама.

Али, најпре, шта се о Његошу у тим годинама уопште зна? И, затим, шта се о овом његовом доживљају у тим годинама може сазнати, или, бар, наслутити?

Зна се и забележено је већ да је Његош неке од својих дечачких доживљаја оживео у својим текстовима написаним у познијим годинама и тако посведочио да је од рода оних писаца који радо обрађују рано присвојене животне и књишке садржаје и слике. Тако је, по својим биографима, Његош у раној младости песниковао као козер фолклорног типа, као епик привржен јуначким песмама и као лирик притајен на морској обали испод Херцег-Новог. Но, то, по свој прилици, није сва истина о духовним и душевним доживљајима младог Рада Томова из дана у којима је почињао постајати песник. Јер младе песнике ваља схватити озбиљно одмах, од почетка њиховог песниковања, као што и они сами себе озбиљно схватају у тим тренуцима. А свој песнички позив млади песници ваљда и препознају по раном, јаком и неизбежном доживљају неке теме пуне претешких и преважних проблема и питања са којима ће им се судбине потпуно поистоветити.

И управо са проблемом владар и владање Његош се суочио веома млад. То се догодило најдоцније с јесени 1830. године, у његовој седамнаестој години, изнад одра и тестаментa владике Петра, и о својим стварним владарским бригама и бојазнима из тих дана он се речито изјадао у својим првим писмима написаним првих месеци своје владавине.¹¹ Но, наравно, вероватније је да је своју владарску судбину почео предвиђати и промишљати раније, као изабраник и штићеник свога стрица владике Петра на школовању у Топлој, или као ученик и васпитаник Симе Милутиновића на Цетињу, који је имао на уму да му је дужност да образује будућег господара Црне Горе и на приговоре поводом начина на који младог Рада васпитава одговарао да га он »тако васпитава за владоца, ако за то желе...«

И сме ли се, дакле, помислити и поверовати да млади Његош, будући владар и песник, у овим својим годинама није био, није морао бити, зраком свести о себи озарени маштар и мислилац узнемирен питањем о свом будућем положају у земљи и на свету? И отуда, овако усредсређено на размишљање о Његошу у његовим младићким годинама, није ли ово питање прави почетак разговора о историји постанка *Горског вијенца*?

Јер, младом Његошу у његовом положају, са наслеђеним правима и наређеним обавезама, није било допуштено да одлучује о свом животном путу и да одабере један од могућих животних путева, то јест, да прижељкује и предвиђа свој живот у једном од могућих светова, него је морао да прихвати живот у једном једином свету из кога му није било изласка. У том свету он је био самосвесно сâм и, дакле, принуђен да себи, изузетном, тражи и нађе своје, изузетно, владарско, друштво.

И на кога је то онда, из свога Цетињског поља, поред иживелог владике Петра, могао помишљати и са ким се поравнати млади Његош? Знао је владаре, краљеве и царе, из народних песама. Али те песме су биле приврженије приказивању и прослављању хајдука и хајдуковања него

владара и владања и ниједна од тих песама није опевала владара који влада. У својим мислима и маштањима млади Његош могао је волети и величати, по свој прилици, само имена царева Руског царства, у Цетињском манастиру, наравно, већ више од једног века истицана као једина победоносна и спасоносна, и међу тим именима, посебно, име цара Петра Великог.

Јер, пред младим Његошем цара Петра Великог, разуме се, њим очаран, помињао је владика Петар, који се у младости четири године школовао у Русији, у којој је култ царев још био жив, који је имао и чувао цареву грамоту, којом је цар 1711. године Црногорце позвао у заједнички ослободилачки рат против Турака, и који је цара у сопственој песми *Милорадовић, посланик Петра Великога* опевао као:

»... нашега цара славјанскога,
славјанскога и христијанскога,«

коју су Сима Милутиновић и Његош, наравно, чули, знали и објављивањем у својим књигама сачували.¹² И, такође, јер је трагове успомене на цара Петра Великог млади Његош, који је као дванаестогодишњи дечак приспео на трогодишње школовање у Топлу код Херцег-Новог, можда затекао и запазио и на територији Боке Которске, на којој су се могле слушати приче са сећањима на царева бродове, морнаре и заставе, видети о цару написане књиге, а у манастиру Савини, чак, посматрати и царев портрет.

Но, да је млади Његош био засењен сјајним зрацима светске славе цара Петра Великог, која је посебно дуго грејала Црну Гору, могу да покажу и подаци из његовог живота. На пример, можда већ од његовог избора властитог монашког имена, истог, додуше, са стричевим, али истог и са царевим именом, затраженог за себе 1830. године,¹³ па до избора царева слике за украс у Биљарди, запажене у њој и 1850. године.¹⁴ И, нарочито, наравно, подаци из Његошеве литературе, у којој је млади Раде Томов најпре, најраније, дословце, у својој првој познатој песми, у *Новој пјесни црногорској о војни Русах и Тураках почетој у 1828. году*, као првог светског јунака поменутог у свој својој поезији и првог славног јунака прослављеног у овој својој песми, у два потеза, са два проста али речита епитета, као »Петра големога« и »Петра бркатога«, исцртао скицу царева лика, виђену са туђе, турске стране, и истакао како је све што се збило у овом његовом стихованом, гусларском, извештају о руско-турском рату из његових младићких дана, какав је он тада, као шеснаестогодишњак, једино и умео да испева, у ствари, отпочело у цареву доба и царевим подвизима:

»Откѧ Петар собом закраљи се,
кад гођ сефер с Московим' имасмо...«,

и:

»А кад наста Петар у Русију
и откѧ се с Русам бит почесмо...«¹⁵

И С Т О Р И Я
 О ЖИТІИ И СЛАВНЫХЪ ДѢЛАХЪ
 ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ
 И ИМПЕРАТОРА
 ПЕТРА ПЕРВАГО
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

КОТОРУЮ

СЪ ПРЕДПОЛОЖЕНІЕМЪ КРАТКОЙ ГЕОГРАФИ-
 ЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

О РОССИЙСКОМЪ ЦАРСТВѢ

И СЪ МНОГИМИ МЕДАЛЯМИ ЧЕРТЕЖАМИ И ДРУГИ-
 МИ РАЗНЫМИ ПРИНАДЛЕЖАЩИМИ, СОБСТВЕННОЮ
 РУКОЮ ГРЫДОРОВАННЫМИ ФИГУРАМИ, И ГЕНЕРАЛЬ-
 НОЮ СЕЯ ВЕЛИКІЯ ИМПЕРІИ КАРШОЮ;

НЫНѢ ПЕРВѢ НА СЛАВЕНСКОМЪ ЯЗЫКѢ
 СОЧИНИЛЪ

ЗАХАРІА ОРФЕЛИНЪ,
 Цесаро-Королевской Вѣнскаго Академіи Ху-
 дожествъ Членъ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

ВЪ ВЕНЦІИ,
 ВЪ ТИПОГРАФИИ ДМИТРИЯ ТЕОДОСИЯ 1772.

А само неколико година доцније, сад већ као млади монах и господар црногорски Петар, у свом првом спеву, у *Гласу каменштака*, у коме је новију црногорску историју срочио стиховима, Његош је опевана збивања опет отпочео добом и подвизима »Петра Великог, цара простране Русије«: »У тој поруци Петар..., у име Петра Великог...«, али је овога пута своју скицу царева лика, већ прослављеног у *Новој пјесни црногорској...*, са више и вичније исцртаних потеза литерарно оживео у сценама у којима је цара

показао како царски дише и дејствује: »Петар се тада јако разљутио..., Петар Велики се стога увриједио..., запријети Петар нашем уладару...«¹⁶

Него, наравно, права сврха овог описивања Његошевог младићког култа цара Петра Великог није да потпуно покаже Његошево дивљење великом и славном руском цару у годинама у којима је он проблем властитог владарства почео проживљавати и промишљавати. Овај култ се овде истиче зато што је њим већ израније, највероватније усменим причама и песмама које су цара спомињале и славиле у Цетињском манастиру, забављени и занесени млади Његош морао приметити једну књигу о цару Петру Великом, књигу коју је, као могућу Његошеву лектуру, његошологија пренебрегла, иако та књига садржи ситуацију сродну средишњој ситуацији на којој је Његош саздао *Горски вијенац*, ситуацији којој његошолошки списи нису пронашли и протумачили историју постанка.

Реч је о делу Захарије Орфелина *Житије и славнија дела государја императора Петра Великаго, самодержца всеросијскаго...*, издатом у две части, штампаном у Венецији 1772. године, које је владика Петар I имао у својој библиотеци у Цетињском манастиру.¹⁷

Јер, овакво, посвећено цару Петру Великом и постојеће међу стричевим књигама, зар је ово Орфелиново дело, објављено у две велике и велелепне књиге, са безброј страница, за листање, гледање и читање до у вечност, на којима је славни цар владао на најсуверенији начин, млади Његош, и обузет мислима о владању и омађијан књигама, могао превидети, или га видети а не пожелети да га прочита?

И кад је овај Орфелинов текст у две велике књиге о великом цару у једном тренутку свом младом читаоцу проговорио и о родној Црној Гори и његовим његушким Петровићима поименице,¹⁸ зар се он тад над тај текст није морао наднети са највећом пажњом?

Но, како је Орфелин у овој својој књизи о цару Петру Великом историју Црне Горе отпочео да описује и објашњава тек од 1711. године, то јест од године у којој је руски цар својом грамотом украсио пламен црногорско-турских бојева који ће се разгорети у ватру црногорског великог војевања за слободу, он младог Његоша, коме је овако приказана новија црногорска историја, вероватно, већ била добро позната, јер се о њој отприлике овако у његовој околини усмено причало и певало и у историографским списима писало, овим својим текстом, текстом са побележеним главним подацима и јунацима у најпресуднијем историјском догађају у Црној Гори почетком XVIII века, по свој прилици, није научио ничему нарочито новом, што је, уосталом, Његош и посведочио својом првом песничком обрадом црногорске историје у *Гласу каменштака*, у коме је своје опевање те историје почео 1711. године и ту историју протумачио у општепознатом и општепризнатом смислу.

Па ипак, ова Орфелинова књига у својој епизоди посвећеној Црној Гори је Његошу, али Његошу као читаоцу књиге која занимљива прича о једном догађају и његовим јунацима, а не као читаоцу књиге која истинољубиво бележи историјске податке, понудила текст какав му није понудио ниједан од осталих извора који су о збивањима из овог доба извештавали

- једну сцену са владиком Данилом усред ње у новој, необичној а неочекиваној ситуацији у тој 1711. години: са владиком Данилом несличним одлучном и одважном народном прваку и предводнику владици Данилу из постојеће, дабоме, породичном и политичком вољом куће Петровића подржаване, представе о њему, представе какву је, уосталом, најпре, у *Свободијади* опевао и сам Његош - у којој је владику Данила приказао као »вожда храброг«, наслоњеног на »бојни мач«, како »храбрим гласом« својим ратницима уочи боја на Цареву лазу држи дуг реторичан родољубиви говор и потом, до рањавања »по прсима витешким«, предводи своје ратнике у боју, или, такође у *Свободијади*, у којој је погреб владике Данила, »витештвом знатна Срба«, и жалост за њим приказао опширним описом плача свега народа, све природе и, чак, тродневним помрачењем сунца¹⁹ - са владиком Данилом, дакле, неспремним да прихвати улогу родољубиво ратоборног народног вође у историјском догађају у који га је својом грамотом позвао цар Петар Велики, са владиком Данилом, наравно, због овог оклевања и колебања пред избором за Русију пожељне, а за Црну Гору и његову властиту власт, можда, погибелне одлуке, осенченим прекорном Орфелиновом речју, и, нарочито, са владиком Данилом, у овој прилици несумњиво најзанимљивијим, у ситуацији коју је принуђен да промисли мучним владарским мислима, то јест, дакле, у ситуацији, наравно, отприлике, сродној ситуацијама какве је и Његош, као што је то посведочио поменути својим писмима, читавог свог владарског века промишљао и, такође, у ситуацији, наравно, опет отприлике, сродној ситуацији какву ће и његов владика Данило владајући у *Горском вијенцу* бити принуђен да од свога »грдног дана« у својој »помрчини« и у својим »ужаса пламовима« свим својим мисленим моћима »премишља«.

Елем, у Орфелиновом *Житију Петра Великог*, у епизоди из црногорске историје, на осамдесетим страницама друге књиге, руски цар Петар Велики својом грамотом којом Црногорце позива у заједнички ослободилачки рат против Турака изненађује и узбуђује црногорског митрополита Данила, изненађује јер је том грамотом Русија први пута понудила подршку Црној Гори, а узбуђује јер га је она том својом понудом нагнала на »разсужденіе«: треба ли или не треба царев позив у заједнички рат против Турака прихватити?

И, у овом тренутку, у коме је Орфелиновог митрополита Данила ово »разсужденіе погрузило... въ великую задумчивость«, јер »ему надлежало сообщити царское оноє писмо народу« и јер »онъ опасался народняго соизволенія«, Орфелин је овај свој текст, такорећи, претворио у сцену са два јунака у њој, са митрополитом Данилом и сердаром Савом Петровићем, једним од његових најближих братственика, у сцену у којој митрополит сердару првом показује цареве писмо и поверава своје разлоге против прихватања царевог позива у рат, али сердар тај позив радосно и ратоборно прихвата, у сцену у којој је Орфелин њихов разговор описао овако:

»Митрополитъ представлялъ ему напротивъ того разныя трудности къ принятію требованія царскаго; между протчими говорилъ онъ ему, что ежели Черногорцы нинѣ востануть оружіемъ на Турковъ, то въ

случаи неблагополучнаго успѣха, имѣють они подпасти крайнему бѣдствію; понеже Турки никакъ не оставили бѣ имъ того безъ отмщенія...

... не допускалъ сердарю согласиться на предложенія митрополита своего. Онъ приведенъ бывъ чрезъ то въ превеликое сердце, учинилъ ему жестокой выговор:

'Вотъ самъ Богъ посилаетъ къ намъ благочестиваго царя, къ освобожденію толь многихъ хрїстанскихъ церквей, монастырей и народовъ, и мы ему въ такомъ случаи животомъ и имѣніемъ нашимъ помогать должны, а ты ли ищешь одъ Бога намъ даемое благополучіе отметнути и толь великое на славу Божию и на пользу толь многихъ хрїстанскихъ благочестивихъ народовъ управляемое дѣло разорити? Какой ты человекъ? Какой архипастырь? Въ случаи да бѣ мы сами, какъ люди простые не разумѣвая важности сичевой пользы, не восхотѣли согласится на тое, то тебѣ бы надлежало насъ еще къ тому присовѣтовати, а ты вмѣсто того насъ и удержати стараешься... и мы хотимъ всѣ единодушно взять оружіе наше и вмѣстѣ съ нимъ воевати противъ поганина Турка, а тебя, ежели ты не согласишься, уже болѣ въ томъ конечно слушати не будемъ...' «,²⁰

и у овој сцени, чију ситуациону сродност са Његошевом првом по реду правом драмском сценом у *Горском вијенцу*, са сценом владике Данила и кнеза Рада на почетку Малогоспођинданске скупштине, такорећи, није могуће порећи, испитивачима историје постанка *Горског вијенца* у аманет оставио текст у коме је траг праживота ове Његошеве књиге, чини се, читљив.

Јер, зар овакав Орфелинов митрополит Данило из овако срочене сцене у *Житију Петра Великог* није старији, у Орфелиновој прози, наравно, и прозаичнији, двојник Његошевог владике Данила из споменуте сцене у *Горском вијенцу*, који у тој сцени »крупно нешто учи и памети« у ситуацији у којој је и он позван и принуђен да одрешито објави ратоборну одлуку:

*»Ништа ми се немојте чудити
што ме црне растезају мисли,
што ми прса кипе са ужасом.
Ко на брдо, ак' и мало, стоји
више види но онај под брдом;
ја повише нешто од вас видим -
то је срећа дала ал' несрећа.*

--- --

Зло се трпи од страха горега«...»,²¹

а он се, ето, као и митрополит Данило у Орфелиновом тексту, те одлуке боји, ту одлуку одлаже и то одлагање образлаже опасношћу од зла које земљи у рату предстоји!

И, такође, опет као у Орфелиновој сцени, у којој се гледишту и говору митрополита Данило љутито и речито супротставио сердар Саво Петровић,

братственик митрополитов, зар се и у Његошевој сцени дословце у истој улози не појављује кнез Раде Петровић, брат владичин, који »од много мишљења« невесели и несмели говор владике Данила прекида својом репликом:

*»Што се мрчи када коват нећеш?
Што збор купиш кад зборит не смијеш?
- - - -
Жалиш нешто, а не знаш што жалиш;
- - - -
Него удри докле махат можеш,
а не жали ништа на свијету!...«²²*

којом се, ето, попут сердара Сава Петровића у његовој реплици митрополиту Данилу у Орфелиновом тексту, и он орно и ратоборно супротставио владици Данилу у Његошевом тексту!

Обе драматизоване овако слично, протестима владичиних блиских људи, двојице Петровића, сердара Сава и кнеза Рада, којима су владика Данила прекорели, у Орфелина због »велике замишљености«, а у Његоша због »много мишљења«, и позвали на војевање у два одсудна историјска часа, у Орфелина 1711. године, уочи рата са Турцима, а у Његоша ненаведене године крајем XVII века, уочи истраге потурица, Орфелин и Његош су ове своје сцене слично и окончали, то јест, описали су једнодушну и једногласну жељу и вољу народних старешина и народа да се ослободилачка борба без оклевања и одлагања отпочне.

Тако је Орфелин у свом тексту описао како је приговор сердара Сава митрополиту Данилу:

»...имѣлъ такое дѣйствіе что они немедлѣнно собрали всѣхъ воеводѣ и другихъ начальниковъ черногорскихъ, которыхъ всѣмъ была она царская грамота прочтена најяснѣйше. Радость, какою грамота онажъ въ нихъ тогда произвела была несказана. Не было въ Черной Горѣ веселія въ коемъ бы высокое имя царя россійскаго не воспоминалось...«²³

и о општенародном одушевљењу царевим писмом с позивом у заједнички рат против Турака навео стихове песме коју су Црногорци »другъ съ другамъ воспѣвали...«, а Његош у свом тексту описао како је приговор кнеза Рада владици Данилу на скупштини око њега окупљене главаре подстакао да одлуку о истрази потурица затраже и појединачно и сви скупа, »с великом грајом« и сложним покликом »мнозине«.

»Тако, већ никако!«²⁴

и о општенародном опредељењу за борбу против истурчених братстава написао стихове кола које су Црногорци »испојали из главе цијела народа«.

И, најзад, и стихови при завршетку ових сцена, које су Орфелин и Његош овако приписали црногорском народном мњењу, али који,

наравно, нису народне, усмене умотворине, него у Орфелина преузети од неког непознатог, писменог аутора, а у Његоша његови, аутентични, и који ни словом, ни стихом, ни садржином нису слични, у ствари, у оба текста имају исту улогу: да многогласно оплачу, оптуже и охрабре. Но, иако стихови Орфелинове песме претежно оплакују засужњену земљу, оптужују турску тиранију и охрабрују надом у милога Бога и моћнога цара Петра Великога, а стихови Његошевих кола оплакују изгубљено царство, оптужују издајство племића и потурица и охрабрују подсећањем на подвиге јуначких предака на челу са Обилићем, ни овај део Орфелиновог текста није без тонова и појмова местимично и детаљније упоредљивих са тоновима и појмовима уписаним и у овај део Његошевог текста.

Тако таква до Бога на небу »вапијућа« и »плачућа« општенародна јадиковка са турском силом угрожене и турском вером упрљане земље из Орфелинових стихова:

*»Бѣдни Сербљи и убоги
остали су у неснаги (безсилни)
вопјуюћи и данъ и ноћъ,
те отъ Бога ищутъ помоћъ.
Опрости, насъ, милый Боже,
ако хоћьеш, то се може,
опрости насъ турске силе,
а за твое вишње име,
плачемо ти свиколици,
како сужни у тавници...«*

и:

*»Турци на нашъ законъ хулетъ,
Мухамеда болымъ чинетъ,
а отъ церквахъ и олтари
праветъ чжамье и мунари,
на мунари хочжа вичетъ (кричитъ),
пакъ се съ њиме Турци дичетъ,
хочжа вичетъ, стои хука,
была нѣму вѣчна мука...«*

и:

*»А неяку дѣцу носетъ,
како младу траву косетъ,
неякихъ ихъ Турци турчетъ,
те ихъ свакомъ злу научетъ.
Знаете сада що ће бити,
сада валя вїно пити,
сваки право чашу пуну,
за цареву свѣтлу круну...«²⁵*

постоји и у Његошевим стиховима:

»Бог се драги на Србе разљути

за њихова смртна сагрешења...«

И:

*»Бог се драги на Србе разљути:
седмоглава изиде аждаја
и сатрије Српство свеколико...«*

И:

*»Српској капи свуд име погиле;
постадоше лафи ратарима,
истурчи се плахи и лакоми...«*

И:

*»Што је ово ево неко доба
те су наше горе умучале,
не разлежу ратнијем клицима?
Почину ни рђа на оружје,
остаде ни земља без главарах.
Некршћу се горе усмрђеше.
Уједно су овце и курјаци,
здружио се Турчин с Црногорцем,
оца риче на равном Цетињу!
Смрад ухвати лафа у кљусама,
затрије се име црногорско,
не остаде крста од три прста!...«,²⁶*

мада та јадиковка у њима, оваквим, његошевски чвршћим и љућим и, наравно, неупоредиво звучнијим и рељефнијим, није препознатљива на први поглед.²⁷

Ипак, и са ових страница *Горског вијенца*, на којима је Његош, попут Орфелина на страницама *Житија Петра Великог* и више никога нигде сем њих двојице, владику Данила нагнао да се понесе са недоумицом пред претешком владарском одлуком, у којој је свога владику, као што је више пута напоменуто, на, такорећи, Шекспиров начин начинио нашим Хамлетом, поједини стихови или комадићи стихова, пажљивије погледани, чини се, могу да дочарају занимљив утисак да у њима има одјека из, наводно, народне песме Орфелинових Црногораца у његовој књизи, иако, наравно, не могу да дословније докажу да се Његош присећао ових стихова пишући своје стихове.

Тако такав утисак дочаравају стихови Орфелинових Црногораца који у својој песми и »вапају«, и »плачу« и:

»... од Бога ишћу помоћ«,

и Његошеви стихови којима владика Данило, већ у свом првом монологу, тугујући над судбином својом и свога народа под »затвореним небом«, које му не прима »вопља на молитве«, како стоји записано и неизбрисано у рукопису, и »плача ни молитве«, како стоји измењено у издатом тексту

Горског вијенца, и, у свом трећем монологу, призивајући Божју помоћ молитвом с првим стихом:

»Боже драги, који све управљаш...«,

а, у међувремену, и један од главара, Обрад, молитвеним уздахом:

»Помоз, Боже, јаднијем Србима...«,

и »цијели народ«, у првом колу, почињући јадиковку о судбини целе земље стихом:

»Бог се драги на Србе разљути...«,

јер, у ствари, врло сличним изразима казују тешко и тужно црногорско стање и расположење, у Орфелина уочи спасоносног рата са Турцима, а у Његоша уочи спасоносне истраге потурица. Или стихови из песме Орфелинових Црногораца којима они протестују против исламизације земље:

*»На мунари хоџа виче,
нак се с њиме Турци диче,
хоџа виче, стоји хука,
била њему вјечна мука...«*

и Његошеви стихови којима прво коло протестује против потурица, чији:

»Оџа риче на равном Цетињу...«

и стихови којима се кнез Јанко подсмева ћеклићком оци, који:

*»... гугуће сврх оне стуглине
ка јејина сврх труле буквине...«,*

јер се у оба текста, иако је Орфелинов, наравно, безнадно блеђи и беспомоћнији од Његошевог, хоџа наврх џамије и његов глас који громко одјекује земљом виде и чују једнако јако. Или стихови из песме Орфелинових Црногораца и Његошеви стихови из првог кола са поређењем Турака и вукова и Црногораца и оваца и, такође, стихови из песме Орфелинових Црногораца са поређењем младих Црногораца и »младе траве«, коју Турци »косе«, и Његошеви стихови из другог монолога владике Данила са поређењем младих Црногораца и »младог жита«, коме је досуђена превремена »жњетва«. Или стихови из песме Орфелинових Црногораца са мотивом о чаши вина коју они наздрављају цару Петру Великом:

*»Сада ваља вино пити,
сваки право чашу пуну,
за цареву светлу круну...«*

и Његошеви стихови из другог кола и из речи игумана Стефана са мотивом о чаши, но, наравно, о чаши која, опевана попут скупоценог драгог камена,

и као чаша вина, и чаша меда, и чаша жучи и чаша отрова, у Његошевим стиховима светли непроцењиво богатијим смислом.

И, дакле, овако прочитан, као Орфелинов литераризовани опис једног драматичног историјског тренутка у црногорској 1711. години, опис са ситуацијама, сценама и јунацима и опис који је Орфелин окончао песмом - јер је после стихова наводне народне песме само историографски побележио податке о следећим догађајима, то јест, о бојевима Црногораца и Турака у следећим годинама, 1712. и 1713,²⁸ и тако ову своју једину епизоду из црногорске историје у свом двотомном делу о цару Петру Великом завршио нелитераризовано, па за Његоша, читаоца са песничком имагинацијом, по свој прилици, мање интересантно и инспиративно - и овако упоређен са Његошевим ситуацијама, сценама и јунацима у *Горском вијенцу*, шта је при испитивању историје постанка *Горског вијенца* у стању да покаже овај Орфелинов текст?

Најпре, чини се, чињеницу да овај Орфелинов текст има оно што је Његошу при пројектовању *Горског вијенца* било врло потребно, оно чиме је Његош *Горски вијенац* почео, оно без чега *Горски вијенац* не би постао, оно што његошологија у историјској и књижевној грађи више нигде није пронашла: ситуацију у којој се владика Данило обузет владарским страхом од опасне одлуке суочио са жељом и вољом народа да овакву одлуку изабере.

И, како је овај Орфелинов текст, стицајем свих описаних околности, Његош морао прочитати, не чини ли се, даље, врло вероватном претпоставка да је Његош, над њим наднесен, осетио да владика Данило из Орфелинове ситуације, наравно, његовим песничким крилима понесен и на његово мислено »брдо« изнесен, може да проговори у његово име, па да, дакле, ситуацију, владика Данила и себе мора по сваку цену сачувати, а да време и догађај у којима ће своју тему о владоцу и народу опевати може сам слободно одабрати? Историјски тренутак и догађај, година 1711. и приспеће руске грамоте у Црну Гору, из Орфелиновог текста, нису му били неопходни, него, због Орфелиновог опорог описа владике Данила, чак, непожељни, и Његош их се могао, или, можда, морао одрећи, и он је то учинио, а за потку збивања у *Горском вијенцу* одабрао истрагу потурица.

Када се то догодило, из података у Његошевом животу и списатељству није видљиво, јер Његош истрагу потурица, сем поменутог прекратког помена у *Свободијади*, дуго, до *Горског вијенца*, није помињао, што, по свој прилици, значи да јој није придавао посебан историјски значај, иако је извесно да је за њу, и као догађај и као литерарну тему, знао, али, наравно, са владиком Данилом као првим, одлучним и одважним, заговорником и заточником истраге, и из народне песме *Српски Бадњи вече*, коју је објавио у свом *Огледалу српском*, и, нарочито, из Милутиновићеве драме *Дике црногорске*, коју је објавио у својој штампарији и чијом литерарном грађом се, како је поодавно примећено, послужио при писању *Горског вијенца*.²⁹

Али, било када да је Његошу пала на ум замисао да владика Данила збуњеног и забринутог грамотом цара Петра Великог из 1711. године, то јест, владика Данила из историјски извесног догађаја, описаног у Орфе-

линовој књизи, премести у истрагу потурица, то јест, у историјски неизван, нејасан и недатиран догађај, по историографским проценама, ако се као један, одсудан догађај заиста збио, из прве деценије XVIII века, који је Његош у *Горском вијенцу*, вероватно, врло намерно, јасно и гласно прогласио »историческим собитијем при свршетку XVII вијека«, Његош је захваљујући овој замисли, 1846. године, записујући стихове *Горског вијенца*, могао да избегне непосредно наслањање на Орфелинов текст и да изабере нови, непрозирнији и необавезнији историјски тренутак за обраду своје основне теме, а да при томе, ипак, искористи Орфелинову ситуацију и у њој владици Данилу повери да у његово име, то јест, наравно његовим срцем, умом и маштом и у његовој речи, доживи драматичне доживљаје са којима се сам носио читавог живота - доживљаје владоца у муци и недоумици.

Но, због овако, у овој прилици, непонуђених, а, по свој прилици, и непостојећих документованих података о свим тренуцима и околностима у којима се Његош бавио Орфелиновим *Житијем Петра Великог*, у овом спису, наравно, на његову невољу, неће моћи бити ни назначен одговор на, такође, занимљиво питање: колико се Његош при пројектовању и писању *Горског вијенца*, то јест, онда када је, такорећи, сав свој видљиви и невидљиви свет имао да насели и настани у овој својој књизи, свесно сећао Орфелиновог текста и разумом разазнавао његово списатељско слово у ономе што је тада осећао као сопствену имовину и што је, уосталом, тек у његовом стваралачком подухвату имало да постане поетско богатство?

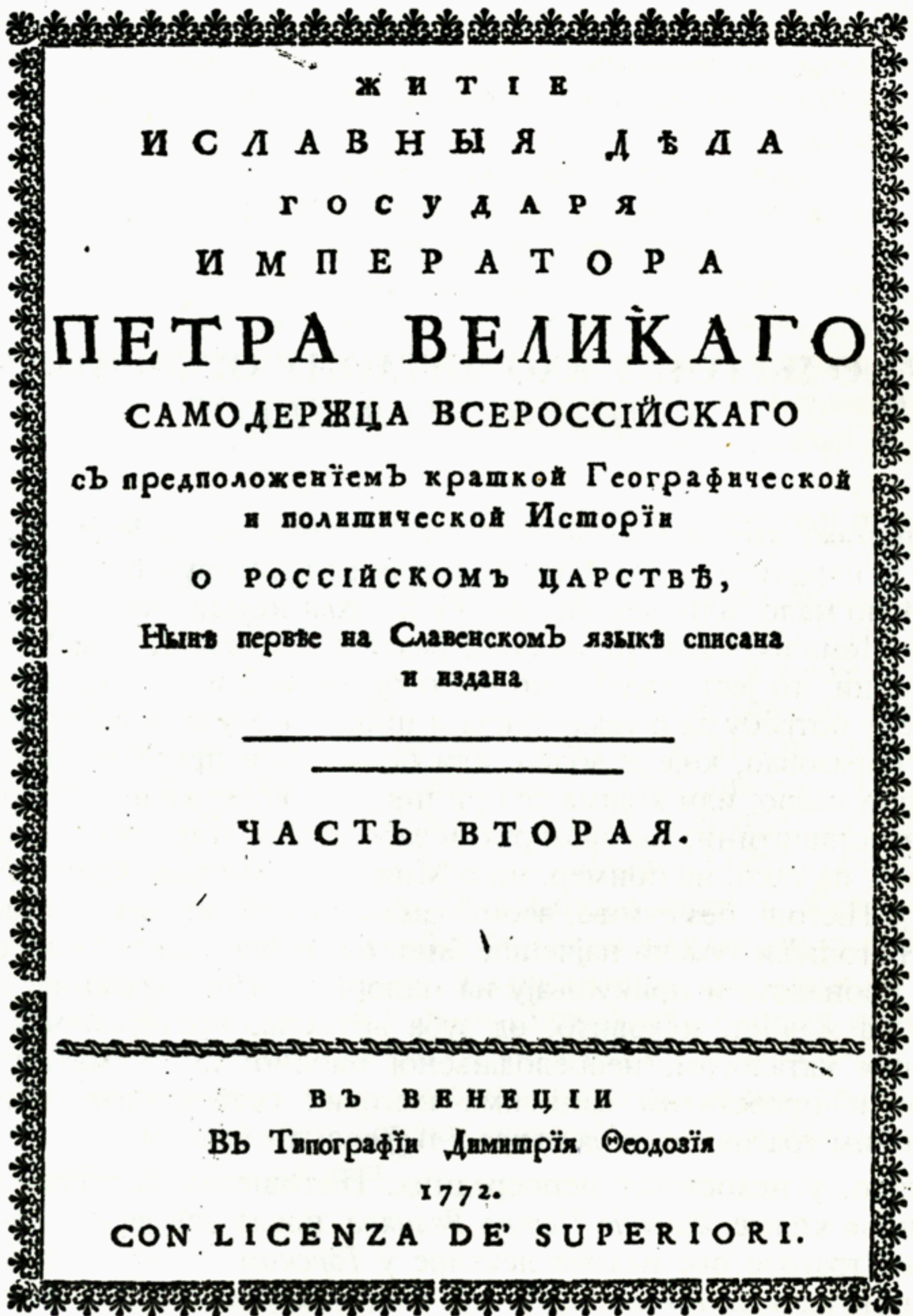
Ипак, и овако прочитано, ово Орфелиново слово у *Житију Петра Великог*, које је његошологија, превиђајући Његошеву песничку потребу да се у свом животном делу понесе са сопственом судбином и његово песничко право да се при томе у свом стваралачком послу и поступку понаша суверено, потпуно пренебрегла, чини се, може да осветли прахом времена премного затамњене, а његошолошким списима премало расветљене тренутке из праживота *Горског вијенца* у којима је Његош започео замишљати свога владику Данила.³⁰

ОПЕТ О ЊЕГОШУ КАО ЧИТАОЦУ ОРФЕЛИНОВОГ ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ

О књигама које је Његош прочитао, о утисцима које су оне на њега оставиле и, нарочито, о утицајима које су оне на његову литературу учиниле постоји врло мало, или, чак, чешће, не постоји нимало његових властитих података. Нема их, наравно, из више различитих разлога, а међу њима, по свој прилици, то јест, судећи по његовој преписци, и зато што он није осећао већу потребу да о томе прича и пише. И отуда, о већини књига из којих се образовао, које је волео, или ценио, или преводио, или у својој штампарији издао, или којима се при писању својих књига инспирисао, у његовој заоставштини, његовом руком забележена, није пронађена ниједна његова реч, па тако, на пример, ни о Милтону и његовој књизи *Изгубљени рај*, коју је Његош, без сумње, веома занесено и замишљено читао. И због тога су Његошеви тумачи најчешће били принуђени да податке о његовој лектури проналазе и прикупљају на напорније а непоузданије начине: у његовој, на жалост, целовито, од зуба времена, несачуваној и честито, штампаним каталогом, необелодањеној библиотеци, у махом случајно посталим и преосталим записима његових савременика или у препознатљивим траговима те лектуре у његовој литератури.

И тако, у недостатку непосредних, Његошевих података о читању Орфелинове књиге *Житије Петра Великог*, после већ једног свога списка којим сам трагове ове његове лектуре у *Горском вијенцу* посредним подацима покушао да покажем,¹ ја ћу, ево, и другим својим списом, опет посредним, но новим, накнадно нађеним подацима, подржати своје мишљење и уверење да је Његош ову Орфелинову књигу и у њој црногорску епизоду с мотивом о неодлучном владици Данилу прочитао.

Преда мном је, овога пута, један број *Српско-далматинског магазина*, дуговеког и допадљивог задарског књижевног алманаха, који, чини се, истраживачи Његошевог књижевног живота и рада нису прегледали са довољно истраживачке досетљивости, иако је тај алманах излазио у Његошево најбоље књижевно време, од 1836. године, и био, морао бити, добро познат и Његошу и свима припадницима његовог књижевног круга на Цетињу, што се, без велике муке и мудрости, може посведочити, рецимо:

1. Текстовима, очевидно оданим Црној Гори, којима је *Магазин* у Далмацији пријатељски пратио и поздрављао црногорске, цетињске књижевне прилике и послове, то јест, штампање књига у Његошевој штампарији и Његошево песмотворство, на пример, већ од 1840. и 1841. године, штампање Његошеве прве песничке збирке *Пустинџака цетинског*, Његошевог и Милаковићевог првог црногорског календара *Грлице*, Милутиновићеве драме *Дике црногорске* и Милаковићеве *Српске граматике*, и то, махом, текстовима првих својих књижевних посленика, дакле: Сједоглаве, то јест, Теодора-Божидара Петрановића, Далматинца, из Шибеника,² плодног прегаоца књижевног, првог издавача и уредника *Магазина*, позније познатог писца *Историје књижевности поглавитијех на свијету*

народа од најстаријих времена до садашњег вијека, који је, рецимо, 1840. године у *Магазиновој* рубрици *Библиографија најновије српске књиге* пажљиво пописао потпуни садржај *Грлице* за 1839. годину и приметио како се она »лијепим избором предмета и чистим српским слогом красно одликује«; или Георгија-Ђорђа Николајевића, Сремца, из Јаска, свештеника дубровачког, такође прегаоца књижевног, првог сарадника Петрановићевог и другог издавача и уредника *Магазина* и, истовремено, сарадника *Грличиног*³ и пријатеља Његошевог⁴ и Милаковићевог⁵, позније познатог првосвештеника, дабробосанског, који је стиховима, написаним 1840. године у Дубровнику и објављеним 1841. године у *Магазину*, овако одано и обавештено опевао постојећу црногорску, то јест, цетињску и Његошеву књижевну ситуацију:

»Црногорци, хваљени јунаци,
у бојишту хитрени вештаци,
штампарију како добавише,
још се више с отим прославише:
Грлица је из ње излетела,
но далеко није допирала,
јер је тешко црногорска брда
прелетети без велика труда;
Пустињак је цетински прослави
у србинству ко баш понајбољи...«,

а испод ових скромних али срдачних стихова прештампао похвални приказ *Wiener Zeitschrift* из 1835. године о Његошевом *Пустињаку цетинском*; или Јована Сундечића, Босанца, искрај Лијевна, из Голињева, богослова задарског, ученика и штићеника Петрановићевог, позније познатог списатеља цетињског и песника повећег броја песама посвећених Црној Гори, који је у двадесет и трећој години живота читавим сонетом, песмом согласницом, с насловом *Сочинитељу »Горског вијенца«, преосвештеном владици црногорском и господару Петру Петровићу Његошу*, објављеном у *Магазину* већ 1848. године, овако прославио појаву *Горског вијенца* из 1847. године.

»Црна Горо, гњездо јуначности,
замјетнице витешкога соја,
шаљи к небу твога славопоја,
на пловећи по рјеки радости
благодари Богу на милости,
који диже матицу твог роја
из мрачнога са тамности споја
међу зраке сунчане свјетлости.

Од твог цвјећа вјенац красни сави,
који на пољу српства први ниче,
а по кроју наше народности.
Зато, Горо, њег довјека слави

*гони старо и младо нек кличе:
Петровићу, наша газдавости!»*

2. Текстовима, објављеним у *Магазину* и другде, којима су Његош и припадници његовог књижевног круга из Црне Горе, са Цетиња, показивали да познају и признају књижевне прилике и послове у *Магазину*, као што су, на пример, текстови Георгија-Ђорђа Срдића, Далматинца, из Скрадина, бившег богослова задарског, учитеља, писара и песника цетињског и, истовремено, веома вредног и верног вишегодишњег сабеседника Његошевог и многогодишњег сарадника *Магазиновог*, текстови састављени у стиховима, у непосредној близини Његошевој, а објављени у будимском *Српском народном листу* 1846. године, један за другим, 18. августа и 12. септембра, у славу Божидара Петрановића, као две песме: прва под насловом *Мудроме и вјештоме господину Сједоглави поздрав*, са, на пример, почетком:

*»Радо, као ревнитеља славе,
пламно, као љубитеља рода,
Сједоглаво дични,
поздрављам те на дом!
Буд' и слаби украс чувства мога,
заслуг славе опет ти не губиш,
лист те Далма краси,
каквог није никад
Далмација красила у себи!
Отечеству благо у ком тако
родоучитеља
мудри, славни има!
Срећан био младим Далматином...«,*

и друга под насловом *На »Позив...« г. др-а Божидара Петрановића*, са, на пример, почетком:

*»Стави, Тало, сад на прси руке
ако у теб' куца искра правде,
па ми запој како краће знадеш,
без да љепшаш или танчаш грло,
боље просто, да с' допаднеш уху
Божидара, високога ума,
те узнеси што с' понизит не да,
који зборећ право дремеж тера,
да с' наш гениј у сан већ не ствара,
но да сине с књижевношћу брже...«;*

или као што је, на пример, текст читаве Његошеве песме *Прољеће*, који се, плав и прозрачан, појавио у *Магазину*, уређеном Николајевићевом уредничком руком, 1849. године.

ЛЮБИТЕЛЪ
ПРОСВѢЩЕНІЯ
СРБСКО-ДАЛМАТИНСКИ
МАГАЗИНЪ

за лѣто

1 8 4 1.

Издао на свѣтъ

ТЕОДОРЪ ПЕТРАНОВИЊЪ

обои права Докторъ, и ц. к. Чиновникъ при Трибуналу
Сплѣтскомъ.

шеста година.

У ЗАДРУ

У Книгопечатњи браће Баттара.

3. Списковим пренумераната *Магазинових*, који потпуно поуздано сведоче да су примерци овог задарског алманаха стизали право, на пример, у Дубровник, Јеремији Гагићу, руском конзулу и неизбежном личном пријатељу и политичком старатељу и надзиратељу Његошевом, пренумерираним на по неколико примерака *Магазина* већ од 1836. године, па у Котор, у Будву, у манастир Савину и на Цетиње, цетињским становницима, многима, међу којима и Димитрију Милаковићу, Ђорђу Срдићу и Милораду Медаковићу, све књижевним посленицима из Његошеве Биљарде, а неколико пута и самом Његошу.

И, ево, у томе преда мном отвореном броју *Магазина*, *Магазина*, уопште узев, овако упознатог са Његошевом Црном Гором и *Магазина* овако познатог у Његошевој Црној Гори, а, у овој прилици, посебно,

Магазина за 1841. годину, на деведесетим (90-98) страницама, у редовној библиографској рубрици, објављена су два приказа, оба из пера Петрановићева, која су превидели сви испитивачи историје постанка *Горског вијенца*, иако их никако нису смели превидети, просто зато што их никако није могао превидети, то јест, не приметити, не прочитати и не промислити ни Његош, аутор будућег *Горског вијенца*.

Јер, по моме мишљењу, већ појава и природа првог од ових Петрановићевих приказа, дакле, Петрановићев приказ Милутиновићеве драме *Дике црногорске*, написане 1828. године на Цетињу а издате 1835. године у цетињској, Његошевој штампарији, води право следећим закључцима:

1. Да је Петрановић, који је подстакнут изгледом Милутиновићеве драме *Дике црногорске* и, нарочито, Милутиновићевим предговорима *Дици црногорској*, то јест, предговором под насловом *К читатељам* и посветним писмом под насловом *Пречеститом господину Англезу ... Баурингу*, пуним извињавања »што се Србаљ усудио драматизирати...« а »англијски језик не умије а за читати у оригиналу вазда у томе највишега и највећега...[?]Шекспира[!]...« и условних уверавања »да је исто сочиненије драма..., ма позориште јој тек хоризонт и ауктери само умови читатељах...«, у томе своме приказу *Дике црногорске* у *Магазину* за 1841. годину исписао и ове речи и редове:

»Ово стихотвореније гд. Милутиновића нови је доказ о виспренности поетичког духа, којим га је природа богато обдарила. *Дика црногорска* дичи у исто вријеме и србинство и њеног пјесника. Предмети су у њој благородни, поезија богата и благогласна, наравно и вјерно описаније карактера, обичаја и особености српско-црногорског народа...

Што се пак тиче плана, или, боље рећи, састава овог стихотворенија, чини ми се да није израђено по правилима драматике, која будући поетичко представљање ј е д н о г важног дјејства (action), изискује од поете:

*'Qu'en un lieu, qu'en un jour, un seul fair accomplit,
tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli.'*

Boileau

- - - -

Но из посветителног писма Инглезу Баурингу јасно види се да гд. сочинитељ није хотио правилну драму написати, но само тровјеку историју народа црногорског поетички представити...«,

и тим речима и редовима о Милутиновићевој драми састављеној мимо правила о састављању драма, у ствари, овако, јасно и гласно, проговорио о постанку и природи драме *Дике црногорске* која није ни хтела да постане и није ни постала правилна, права драма.

2. Да је Његош, веома привржен Милутиновићу, своме, по стиховима из *Луче микрокозма*, »свагда драгом наставнику« и »дивном пјевцу српске народности«, и његовој књижевности, коју је знао, волео и из које је учио, морао с највећом пажњом прочитати поменути Петрановићев приказ *Дике црногорске* у *Магазину* за 1841. годину, приказ и оцену драме, дакле, коју

је управо он у својој штампарији био издао и драме, такође, коју је имао у виду при писању *Горског вијенца*.

3. Да је Његош овај проблем Милутиновићеве класичним књижевним правилима непотчињене драме - проблем са којим се он, додуше, могао суочити и раније, слушајући Милутиновића на Цетињу, по постанку *Дике црногорске*, после 1828. године,⁶ или читајући *Дику црногорску*, исто тако на Цетињу, по изласку ове драме из штампарије, после 1835. године⁷ - сасвим сигурно приметио, морао приметити, у Петрановићевим речима и редовима о неправилном драмском »плану« или »саставу« *Дике црногорске* у *Магазину* за 1841. годину, а потом се, пишући *Горски вијенац*, пет година доцније, попут Милутиновића, и сам понео са тим проблемом, проблемом који ће, испитујући *Горски вијенац*, многе десетине година, до нашега доба, неуморно решавати испитивачи ове Његошеве књиге која, такође, није постала правилна, права драма.

Но, опет по моме мишљењу, најзанимљивије и најзначајније податке за решавање првог, правог проблема овога мога списка, што значи, податке потребне за изналажење истине о одјеку Орфелинове епизоде с неодлучним владиком Данилом из *Житија Петра Великог* у Његошевом *Горском вијенцу*, нуди, наравно, добро прочитан, други од ових Петрановићевих приказа у *Магазину* за 1841. годину, постављен одмах иза приказа *Дике црногорске* и посвећен другој Милутиновићевој књизи, то јест, *Историји Црне Горе од искона до новијега времена*, објављеној, такође, 1835. године, у Београду, у коме је Петрановић, после похвалних опаски о овој књизи, дописао дословце:

»Гд. сочинитељ могао је у мало ријечи казати нам што се и колико има вјеровати оним ријечима које се читају у *Житију Петра Великог* (част II, Венеција, 1772, стр. 88) о владикама црногорским, особито о епископу Василији. Ово изјасненије утолико је више нужно било што је ова књига у Далмацији јако распростра и оно зар потворење многи држе за истинито. Ако је лажно, љагу би велику гд. Милутиновић с лица иначе достојни поглавара црногорски скинуо.«

Као што се види, ово вајкање родољубивог и радозналост књигозналца Божидара Петрановића у Далмацији над Милутиновићевом *Историјом Црне Горе...* - која је, по изјави свога писца у *Предисловију к читатељу*, искључиво из »уснога причања некијех старијех Црногораца, а особито горепоменутога богоугодног покојника«, то јест, владике Петра Првог, »на папир сведена« - вајкање због тога што је Милутиновић прећутао постојање Орфелиновог *Житија Петра Великог* и тако проиграо прилику погодну за проверавање и, по могућности, оспоравање веродостојности његове, Орфелинове, непријатно непатриотске приче о црногорским владикама, Петровићима, с Његуша, у црногорској историји XVIII века на осамдесетим страницама друге књиге *Житија Петра Великог*, у корист за Петрановића веродостојније, што значи, наравно, пожељније, приличније, патриотскије, или, заправо, петровићке приче о тим владикама из Милутиновићеве *Историје Црне Горе...*, свом снагом показује да он, Петрановић, савременик Милутиновићев и Његошев, који је, без сумње, добро знао ову Орфелинову

књигу и записао како зна да је ова књига добро знана у Далмацији, никако није ни претпостављао да је ова књига, тада, тридесетих година XIX века, Милутиновићу и Црногорцима, па, према томе, пре свих Црногораца, и Његошу могла бити непозната.

Овакво, у *Магазину* за 1841. годину објављено, ово Петрановићево мишљење и уверење о Милутиновићевој и Његошевој својевременој и правременој упознатости са Орфелиновом опором и, чак, оптужујућом оценом црногорских владика и међу њима, овде најважнијег, владике Данила у црногорској историји XVIII века у *Житију Петра Великог*, мишљење и уверење, по свој прилици, сасвим оправдано, но мишљење и уверење које ниједним постојећим, то јест, пронађеним, непосредним податком није могућно оправдати, није, наравно, никако довољно за датирање дана у којима је Његош упознао ову Орфелинову књигу. Али, овај досад непримећени и непротумачени Петрановићев текст из *Магазина* за 1841. годину омогућује поједностављење читавог мог разговора о Његошевом упознавању са Орфелиновим *Житијем Петра Великог* на проблем са само два могућа следећа решења:

првим, вероватнијим, по коме је Његош, који је, као и Милутиновић, био изузетно одан историји и опевању својих визија националне историје и, истовремено, међу књигама свога стрица владике Петра Првог у Цетињском манастиру имао два велика и веома видљива тома Орфелиновог *Житија Петра Великог*, ово Орфелиново дело, са Милутиновићем или без Милутиновића, упознао пре 1841. године, дакле, пре појаве поменутог Петрановићевог приказа Милутиновићеве *Историје Црне Горе... у Магазину* за 1841. годину;

и другим, невероватнијим, по коме је Његош ово Орфелиново дело сам, без Милутиновића, упознао тек 1841. године, дакле, подстакнут појавом поменутог Петрановићевог приказа Милутиновићеве *Историје Црне Горе... у Магазину* за 1841. годину.

У првом случају, уколико је Његош, као што смо то Петрановић и ја, сваки у свом часу, претпоставили, Орфелиново *Житије Петра Великог* одиста упознао пре 1841. године, дакле, пре свога сусрета са изузетно занимљивим и запамтљивим Петрановићевим приказима, он је, чини ми се, од овог Орфелиновог дела, у општем прећуткивању, на које је оно, неоспорно немилосрдно према црногорским владикама Петровићима у XVIII веку, у књигама написаним у Црној Гори у првој половини XIX века, попут, на пример, *Кратке историје Црне Горе* владике Петра Првог, или *Историје Црне Горе... Симе Милутиновића*, или, чак, *Историје Црне Горе* Димитрија Милаковића, издате у Задру 1856. године,⁸ било осуђено, са намером, наравно, да се сахрани испод позорнице црногорског државног и династичког живота, и сам зазирао и све до 1841. године, мање или више свесно, постојање ове књиге и пред самим собом затајивао. Тек 1841. године, кад је Петрановић, из Далмације, такође незадовољан »потворењем« црногорских владика Петровића у Орфелиновом *Житију Петра Великог*, али неспутан петровићким муком успостављеним око опстанка овог дела, поводом Милутиновићеве *Историје Црне Горе... и*

привлачнијих ликова црногорских владика у њој, пожелео и препоручио преиспитивање и преправљање Орфелинових оптужујућих података о овим владикама, Његош се поново суочио са овом знамом а завереничким заборавом запретаном верзијом црногорске историје у Орфелиновој књизи.

У другом случају, уколико Његош Орфелиново *Житије Петра Великог* ипак није упознао пре 1841. године, дакле, пре свога сусрета са изузетно занимљивим и запамтљивим Петрановићевим приказима, он је, без сумње, за овим Орфелиновим делом посегао, морао посегнути, поведен прецизном и провокативном Петрановићевом опаском о постојању књиге са немилим подацима о црногорским владикама Петровићима из XVIII века и тако, тада, најдоцније 1841. године, видео ову верзију црногорске историје у Орфелиновој књизи.

И, иако, наравно, овако алтернативан, није решен и решив до краја овај овако постављени проблем времена у коме је Његош упознао Орфелиново *Житије Петра Великог*, ипак, већ оволико установљив, изгледа ми увелико употребљив, и то не само као уверљив прилог мојој првој претпоставци о Његошевој упознатости са овом Орфелиновом књигом уопште узев, него, такође, и као прилог проучавању нових, непознатих тренутака у историји постанка *Горског вијенца*, тренутака које је својим приказима Милутиновићевих књига *Дике црногорске* и *Историје Црне Горе...* у *Магазину* за 1841. годину одредио и обележио и Божидар Петрановић. Јер, како год будући испитивачи Његошевог књижевног живота датирали дане овог овако и овога пута непронађеног времена Његошевог упознавања са Орфелиновим *Житијем Петра Великог*, година у којој је Његош прочитао поменуте Петрановићеве оцене ових Милутиновићевих у Црној Гори о Црној Гори написаних књига, дакле, године 1841, сачуваће заувек сјај и славу године у којој се Његош загледао у текстове који су Петрановићевим списатељским словом судили о новим књигама његовог, Његошевог, незаборавног учитеља и пријатеља Симе Милутиновића, књигама састављеним да прославе историју његове, Његошеве, земље и државе. А ако те Петрановићевим пером исписане странице у *Магазину* за 1841. годину, које су, у ствари, судиле о све правим правцатим Његошевим књижевним проблемима и преокупацијама, он, Његош, и Петровић, и црногорски владика, и већ увелико песник црногорске историје опеване стиховима *Гласа каменштака* и *Свободијаде*, никако није прочитао, није могао прочитати, површним и равнодушним погледом, онда ни позна појава Орфелинове грађе из *Житија Петра Великог* - тако препознатљиве у сличности између Орфелиновог владике Данила, описаног у муци и недоумици уочи рата са Турцима, и Његошевог владике Данила, опеваног у муци и недоумици уочи истраге потурица - у *Горском вијенцу*, грађе које у Његошевој књижевности пре *Горског вијенца* нема, није одоцнели одјек пређашњег, негдашњег Његошевог познанства и пријатељства са овом Орфелиновом књигом. Те, постојеће Петрановићеве странице с приказима Милутиновићевих књига *Дике црногорске* и *Историје Црне Горе...* и с провокативним поменом Орфелиновог *Житија Петра Великог* на тим

страницама у *Магазину* за 1841. годину, странице ваљано и видовито посвећене грађи коју ће, упоредо - и грађу из *Дике црногорске*,⁹ и грађу из *Историје Црне Горе...*,¹⁰ и грађу из *Житија Петра Великог* - само неколико година доцније, 1846. године, у рукопису *Горског вијенца* опевати и Његош, изазов су, ево, будућим испитивачима историје постанка *Горског вијенца* да одлуче хоће ли у ту историју уписати и имена Захарије Орфелина и Божидара Петрановића.

ЊЕГОШЕВА И ДРАШКОВА ПРИЧА О МЛЕЦИМА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ И ЈЕДНА АНОНИМНА ПРИЧИЦА

Описујући и објашњавајући јунаке Његошевог *Горског вијенца*, у жељи да им, поред свих осталих особености, по могућности, свима по реду, установе и историјски идентитет и тако постанак васколиког живља створеног стиховима у овој његовој књизи истумаче и његовом истинољубивом историјском инспирацијом, Његошеви тумачи су се потрудили да пронађу њихово аутентично историјско порекло и посредним путем, у народним песмама, и непосредним путем, у архивским папирима.

И ваља, наравно, одмах рећи да су ова њихова истраживања, предузета понајпре трудом Павла Поповића у његовој књизи *О »Горском вијенцу«* из 1900. године и продужена понајдоследније трудом Риста Драгићевића у његовим *Прилозима* уз његово издање *Горског вијенца* из 1965. године, родила прижељкиваним плодовима, то јест, да је његошолошким списатељством посвећеном тумачењу јунака *Горског вијенца* испитано много историјских и књижевноисторијских података о њима и потврђено историјско постојање већине важнијих јунака *Горског вијенца*, па, дакле, и приказано како је Његош имена потребна и пресудна за постанак и опстанак ове своје песничке књиге побрао, као горске цветове, у црногорској стварности седамнаестог и осамнаестог века.

И тако је овим истраживањима идентификован, на пример, и један од најживописнијих јунака *Горског вијенца*, војвода Драшко Поповић, причалац приче о Млецима на цетињској Малогоспођиндневској скупштини у овој Његошевој књизи, који је под овим именом у више народних песама у Милутиновићевим, Караџићевим и Његошевим збиркама ових песама поменут као црногорски ратник и јунак са Чева у бојевима с Турцима, а у више историјских докумената потписан као црногорски главар у помирбеним и пословним преговарачким папирима са Млечићима и са Дубровчанима током тридесетине година с краја седамнаестог и с почетка осамнаестог века.¹

Међутим, ма колико овакви истраживачки резултати били веродостојни, ваља, чини се, нагласити да они могу бити и врло непотпуни и недовољни за објашњење порекла и постанка појединих јунака у неким сценама и ситуацијама *Горског вијенца* - а он је, без сумње, грађен и изграђен као сплет сцена и ситуација - у којима су ти јунаци, разуме се, и

песниковом личном судбином, маштом и речју поведени и понесени, стасали у слободне и суверене литерарне ликове. И отуда, ваљда, због неспремности да Његоша схвате и прихвате пре као песника литерарних сцена и ситуација, па тек потом и као писца о догађајима са истинитим именима из историјских извора, а његово песнотворство протумаче, поред осталог, и појединим пронађеним и прихваћеним, то јест, испричаним или ишчитаним литерарно искористљивим сценама и ситуацијама, истраживачи историје постанка *Горског вијенца* нису приметили постојање једне приче створене на потки сродној потки на каквој је и Његош створио своју Драшкову причу.²

Било како било, о причици с насловом *Далматинац у Млецима* - објављеној анонимно, 4. јула 1850. године, у 27. броју београдске *Шумадинке*, издатој први пут под уредништвом Милорада Медаковића, а затим, отуда прештампаној, у новосадском *Годишњаку, великом календару српском*, у два маха, 1851. и 1852. године - на страницама истраживачких списа посвећених постанку *Горског вијенца* нема ни слова, иако се историја постанка једне од најсамосталнијих и најсамосвојнијих епизода ове Његошеве књиге, Драшкове приче о Млецима, без разговора о овој причици, чини се, не може окончати.

Далматинац у Млецима, дакле, причица је која прича како је »у време Наполеонова рата« Наполеон, милом или силом, довео у Млетке »неколике стотине Далматинаца«, те их тамо »цивилизиране«, то јест, одевене у »солдачке аљине«, наоружане »дугим лунтама« и ошишане, без »дугих перчина«, задржао да »и они тобоже чувају цареве градове«. И у Млецима, »усред мора саграђеним« и пуним изненађујућих »красота великога града« и »тадај великог богатства«, ови Далматинци, незадовољни немилком војничком службом, изнајмише »једно Талијанче које ће ји кроз заплетени град проводити« и убичајише да с њим и за њим тумарају »кроз уске градске сокачиће«.

Идући тако, вели ова причица даље, у свом сад већ правом ткиву - у сценама и дијалозима, група ових Далматинаца стиже једном на »Узвишени мост, звани Понте де риалто«, с »млого дућана«, и на његовој северној страни спази »црну као пакао бабу, која је искезила зубе као да на трњу сједи«.

»Море, Талијане« - упита водича Далматинац, који ће се под именом Петар као први и најважнији јунак ове приче убрзо у њој речитије разиграти - »ког ће вам врага ова награда ође?«

И, угледавши одмах затим на другој страни моста »још већу награду«, придодаде:

»Ала ли, море, немате стида пред Богом ни пред људима! Пак да вас Бог не казни кад газите чест и нрав човечију!«

А кад Талијан, »горд, мислећи да су ово дивљи људи«, презриво примети Петру како он, »кад у граду није рођен«, не може о томе ништа знати, продужи:

»Богоми, и боље да нисам, јер такве награде нерадо гледам; а такви марифет могу ја употребити овог часа. Но, засад, поведи нас да видимо

најпре ваше подземне тавнице, гди људе давите и немилостиво смрти морите.»

Следећа сцена, сусрет ових Далматинаца са »дуждевом палатом« и »уласком у несретну кућу«, поново изазва Петра, те Талијана, који их је водио, упита:

»Оћемо ли у ту велику кућу?«

А кад од Талијана чу како ће »под кућу и под земљу«, пресуди:

»Вала, штета да под овако лепом кућом таково безбожно дјело извршавати можете.«

Опис необичног уласка у »страшну тавницу«, у коју, пред осталим Далматинцима, посрнувши и преврнувши се један преко другога, стрмоглавце стижу Талијан и Петар, тако да први остаје без »једног ребра«, а други без »левог брка, који му се за један ексер био замрсио«, пружа Талијану нову прилику да ове Далматинце увреди узвиком о њиховом »варварству«, а Петру да с новом снагом продужи и појача своју љутиту реплику:

»Та сав Велебит« - рече, дакле, Петар - »обио сам, али не оста без брка до у овој несретној кући, гди људи не остају без брка, него без главе. Но, право ми је: што ко тражи, оно и нађе; те и ја у овој црној кући коју су клеле многе мајке и удовице, црне кукавице. И мој дјед једном оде у ове гласовите Млетке, пак му више у траг ући не могасмо, већ га позоба црна ноћ - а, ваљда, и ова несретна кућа у којој сад без брка стојим. Брк ми очупа ексер, Вранцузи остригоше перчин - еле, леп ћу дома доћи, као да су ми мртвом гавранови очи вадиле. Ја би све Талијане, твоје главаре, овде подавио и на огњу изгорео да пасје траге на свету нестане, која људе мучи и не да им мирно и спокојно на земљи живити. Јер ја мислим да је Бог за нас све једнако на уживање ову земљу створио и рекао да један другога не мучимо, већ да се братски љубимо, а ви сте, ето, преступили братску и Божју и зато је на вас Бог просуо свој гром, те вам је власт и господарство пропало.«

Све смелије, то јест, појачаним потезима изведена у малу гротескну игру, сцена овог надметања између Талијана и Петра претвара се напоследку у сасвим необичан двобој ове двојице расрђених јунака.

Оружје, »свој потајни ножић«, с намером да »прободе« Петра, први потезе »огорчени Талијан«, али га овај, у одбрамбеној »итњи«, ухвати за уво и како у »несретника« би »уво слабо«, а у Петра »јака рука«, на изненађење »остале дружине« далматинске - »откине му уво«. И Талијан »залелека као да му је главу откинуо«.

»Вала, браћо« - објасни Петар овај догађај својима - »није његово ни било, но мора да га је прилепио. А, ево, видите, како ли се све у руци распало, као да је од топлог воска.«

Да би овако ојађеног Талијана некако утешили, Далматинци га тад поучише да и он Петра потегне за уво, »пак да се пребије прво за последње«, те Талијан, »устресен као да га је деветорострука грозница уватила«, ојађено »јецајући«, заиста прихвати Петра за уво, но брзо трже »окрвављену руку«, јер ју је »тако нажуљео о Петрово уво да се кожа смакла«. И »опет јаук Талијана«.

»Видећи несрећу и изрод«, сасвим у духу и темпу ове овако заигране сцене двобоја, сад »наљућени« Петар зграби свога недостојног противника за нос, те му - »ишчупа и нос«.

»Е па нисам ли вам право рекао« - објави опет Петар својима - »да је код њега све утврђено горе него бапски зуби! Па ето ћу се зарећи да је сав такав, а дајте да пробамо!«

Но тад, сити, ваљда, ове сад већ овако познате и предвидљиве игре с Талијаном, остали Далматинци сажаливо и помирљиво прегоше да заустављају и поправљају њене последице, то јест, да светују Петра да се »окане зле среће и пробе« с »овим нагрђеним мекушчетом« и да видају ране Талијану - да му прилепљују уво и нос.

А онда, у продужетку ове своје пустиловине под дуждевом палатом усред Млетака, ови Далматинци побегоше од ове »беде и из несретне куће«.

Последња, потпуно победоносна сцена у причици, у поенти причице *Далматинац у Млецима*, представља и прича нови Петров доживљај међу Талијанима, у коме се овај, по слову причице, »чудновати човек« нашао одвојивши се од својих сународника и тражећи у »заплетеним сокачићима« млетачким »пречи пут у касарну«.

»Блудећи« тако по граду, он »најпосље« поче питати пролазнике за пут до Цркве светог Марка, али како га »лукави Талијани... заваркиваху«, те он, »тумарајући« по сокачићима, »оби ноге по оним плочама«, а до Цркве не стиже, »најпосле домисли се у себи и рече«:

»Чекајте, Жабари, ви мени дадoste посла, ема, заиста, нећете ни ви бити без њега!«

И како је »знавао« понешто талијански, он осветољубиво »одједном из свега гласа затруби«:

»Изгоре Свети Марко! Изгоре Свети Марко! Изгоре! Изгоре!«

Наравно, народ млетачки »као помаман навали преко мостића пут Пијаце светог Марка«, а Петар, победнички и подсмевачки претварајући крај ове причице у потпуну бруку и срамоту млетачку, из сред »овог свакојаког пиљежа« поново повика:

»Сокак, Жабари, јер ће вас бити по газету!«

И заиста, у последњим редовима ове причице о победоносним играма и шалама Петра Далматинца међу Млечићима и са Млечићима усред Млетака, у сцени вике и панике у »сокаку« у коме се народ беше »натискао« тако да се не могаше »никуда маћи«, не остаде Млечића са здравом главом на раменима и на усправним ногама на градским плочама. Запомажући из гласа за тобоже изгорелим »јадним, несретним Светим Марком«, коме, разуме се, »ни длака с глава не беше угинула« и оплакујући своју »пропаст« у претесном простору, једна се »Талијанчад... стровали преко моста у канал«, друга »полупа главе«, трећа »поломи гњате«, четврта удари у »кукање и проклињање« и »триста се чуда од њи почини«.

Здрав и прав претече, преостаде, дакле, по неприкосновеним правилима о крајевима у причицама овако анегдотског и гротескног духа и руха, једини »наш Петар«, који, прескачући преко глава и »згазивши неколике бабе«, најзад »здрави и весело измаче у своју касарну«.

Као што се из овог описа причике *Далматинац у Млецима*, ваљда, може видети, та причика и непосредно, појединим мотивима, и посредно, општом оценом стања ствари у одабраном и опричаном свету и времену, веома живахно сведочи о својој сродности са Његошевим и Драшковим десетерачким приказом Млетака у *Горском вијенцу*. Ту своју сродност ова два текста, Његошев и *Шумадинкин*, анонимни, доказују најпре, наравно, већ истоветним избором попришта догађаја, дакле, млетачким тлом описаним и оцењеним као туђе, то јест, неизвесно, неразумљиво и неприхватљиво тло, и истоветним избором главних јунака, људи изненада приспелих на то тло из својих јужнословенских страна, који се на томе тлу, изузетно, славно богатом и цивилизованом, и међу становницима тога тла, изузетно, смешно самоувереним и slabим и слабоумним у тој својој богатој цивилизацији, појављују да то тло и његове становнике осмотре и оцене и да на томе тлу и међу тим становницима дрско и духовито демонстрирају своју рустикалну надмоћ. Но, ту своју сродност ови текстови потврђују и знатно очевидније - истоверсним мотивима и моментима које је могуће и појединачно и поименично, по сличности међусобној, у овим причалачким подухватима препознати и побројати.

Тако такви највидљивији и најпрепознатљивији заједнички мотиви у ова два текста у Његошевој сцени с Драшковом причом о Млецима у *Горском вијенцу* и у непотписаној *Шумадинкиној* причици *Далматинац у Млецима*, сасвим јасно јесу:

И Млеци, цивилизовани град у коме је, веома слично Његошевом војводи Драшку и Његошевом доживљају невиђеног и неподношљивог млетачког града, и Петар, јунак *Шумадинкиног* текста, такође запазио и запамтио и задивљујуће »красоте великог града«, то јест, »лепе, велике куће« и »велико богатство«, али, истовремено, и застрашујуће зло ове цивилизације, то јест, безизгледност и безизлазност животног простора затвореног у »заплетене« и »уске градске сокачиће« - сав, дакле, свет у који је ова причика приповедачки постављена.

И подземне тамнице под дуждевом палатом, изузетно знаменито здање у Млецима, које је, опет веома слично Драшковом доживљају млетачких »тавница«:

»под двореве ће дужде стојаше«

и у којима »људе«:

»... дављаху у мрачним избама«,

и Петар у *Шумадинкиној* причици видео »под дуждевом палатом« као »подземне тавнице« у којима се »људи даве и немилем смрти море« и »безбожно дјело извршава«.

И, одмах потом, пророчанска реплика о пропасти Млетака, срочена поводом ових тамница и срамотних слика зла у њима, које је, сасвим у смислу и, чак, по слову Драшкове оцене:

»Познао сам на оне тавнице
да су Божју грдно преступили
и да ће им царство пропнути«,

и Петар у *Шумадинкиној* причици оценио као »преступање Божје и братске« и осудио објављивањем »пропасти власти и господства« млетачког.

И, исто тако, сцена трке и панике млетачког становништва поплашеног повиком о тобожњем пожару усред Млетака, која је, додуше, у *Шумадинкином* тексту у појединостима понешто другачија и, наравно, у литерарној обради скромнија од шареније и живахније Његошеве литерарне обраде - са безбожнијим и, по свој прилици, старијим мотивом о запаљеној Цркви светог Марка уместо Његошевог прикладнијег, то јест, веселијег а богобојажљивијег мотива о запаљеном позоришту и са осветољубивим узвиком увређеног Далматинца на улици уместо Његошевог анонимног узвика у позоришној дворани - но која у свим својим основним, одлучујућим, ситуационим тренуцима - у изненадном, громком, алармном узвику о пламсању невидљивог пожара усред неприкосновеног млетачког града и у злурадом и забавном приказу погибељне трке тим узвиком избезумљених млетачких грађана - и у *Шумадинкиној* и у Његошевој варијанти ове сцене садржи, без сумње, сродну причалачку грађу.

И, напослетку, осим ових врло слично и сложено уобличених мотива и момената, и неколики други, остали мотиви и моменти - као што су, на пример, и водичи који двојицу јунака, црногорског војводу Драшка и Петра Далматинца с друговима, воде кроз непознати и непроходни млетачки град, и ликови изобличених, наказних жена који обојици јунака откривају поражавајуће последице живота у злој градској цивилизацији, и осећања изгубљености у њој и потребе за изласком и избављењем из овакве цивилизације, која ове јунаке обузимају у њеном граду, и презриви и понижавајући изрази нетрпељивости према странцима варварског порекла, којима славни а кукавни млетачки грађани вређају ове јунаке, и рески изрази незадовољства изнакаженошћу, то јест, бескрвношћу, бездушношћу и безбожношћу млетачких грађана, којима те грађане оцењују ови јунаци - мотиви и моменти сви, такође, установљиви у ткиву и *Шумадинкиног* и Његошевог текста, те, иако, наравно, тише искоришћени, исто тако способни да подрже слово овог списка с мишљењем о занимљивој и загонетној сродности ових прича о доживљајима двојице дошљака с јужнословенског тла на млетачком тлу.

Али, разуме се, да би овако, чини се, успешно установљена истина о сродности ових прича, *Шумадинке* и Његошеве, могла постати и прави и поуздани прилог тумачењу постанка Његошеве сцене с Драшковим извештајем о његовом боравку у Млецима, па, према томе, и прилог трагању за тајновитом истином о начину на који је Његош написао *Горски вијенац*, потребно је на чистину веродостојног књижевноисторијског осветљења истерати најнеопходнију, но, на невољу, и најнеуловљивију лисицу овог списка посвећеног истраживању порекла ове сродности - дакле, по могућности, уловити у мраку минулог века изгубљену истину о ауторству анонимне причице *Далматинац у Млецима*. Како се пак та истина, бар засад, по свој прилици, не може тражити на путевима поплочаним тврдим траговима непосредних података, у лов за њом мора се поћи на

срећу ловачку и јуначку - стазама и богазама непријатно неравним, али, ако очи не варају, посутим светлוצавим траговима посредних података који ка тој истини, изгледа, воде.

Као што је већ речено, непотписана причица *Далматинац у Млецима* појавила се 4. јула 1850. године у 27. броју *Шумадинке*, у часу управо у коме је од дотадашњег уредника Љубомира Ненадовића овај лист преузео и почео уређивати нови уредник Милорад Медаковић. Да је поменути причицу желео и настојао да објави баш он, нови уредник, Милорад Медаковић, мора се претпоставити без двоумљења, и то на основу чињенице да се ова причица појавила већ у првом Медаковићевом руком уређеном броју *Шумадинке* и затим, нарочито, на основу чињенице да је ова причица, убрзо потом, само неколико месеци доцније, из *Шумадинке* прештампана у *Годишњаку* за 1851. годну, календару који је у Новом Саду издао Милорадов брат Данило Медаковић, толико наглашено напуњеном црногорским текстовима - једним одломком из *Кратке историје Црне Горе* владике Петра I, прештампаним из цетињског, то јест, Милаковићевог и Његошевог, календара *Грлице* за 1835. годину, једним Његошевим писмом Мехмеду Решид-паши од 17. јула 1832. године и трима песмама, гусларском песмом *Бој Црногораца с Махмуд-пашом Бушатлијом год. 1796, јула 11.* и Милутиновићевим песмама *Ненад* и *Будан сан једне тихе ноћи*, прештампаним такође из *Грлице* за 1835. годину - текстовима које је у овом тренутку, с јесени 1850. године, и овде, на северу, у Новом Саду, у близини Данила Медаковића и његове штампарије, могао имати на уму, на срцу и при руци једино Милорад Медаковић, који је до 1848. године живео на Цетињу и био Његошев сарадник, тако да тај *Годишњак*, календар у чијем је чак списку *Главних власти светских у нашем народу* први по реду поменут »Петар Петровић Његош, господар и владика црногорски« да он својим духом и својим изгледом уверава да је у његовом уређивању увелико учествовао и Милорад Медаковић.

Прихваћена, јер мора бити прихваћена, ова претпоставка о посебној заинтересованости Милорада Медаковића за штампање и прештапвање причице *Далматинац у Млецима*, разуме се, тражи одговор на тешко питање: како схватити и објаснити ову Медаковићеву бригу за ту причицу, то јест, откуд њему ова причица?

Језик којим је створена ова причица, која је тако тврдо засведочила своју сродност са причом војводе Драшка о Млецима у *Горском вијенцу*, толико је дијалекатски разнобојан, испреламан и недоследан да, и поред све своје, чини се, доминантне црногорске или бар јужњачке ијекавске говорне боје, не омогућује извођење поузданијих закључака о завичајној територији аутора ове причице, иако би, филолошким очима осмотрен, вероватно могао понешто испричати о очевидно великом путу кроз јужнословенске крајеве и говоре који су и ова причица и њен незнани писац прешли до 1850. године и до штампарије београдске *Шумадинке*.

На срећу, почетак догађаја одиграних и описаних у овој *Шумадинкиној* причици већ првим редовима текста поуздано је одређен у времену - Наполеоновом, и у простору - далматинском и млетачком, и то, без сумње,

у стилизацији умногоне сличној стереотипном народном усменом мишљењу и казивању: »У време Наполеонова рата отиде силом као и добре воље неколике стотине Далматинаца у Млетке да и они тобоже чувају царева градове...«, тако да већ и овај почетак, а затим и читава прича, која, политички протумачена, представља, у ствари, осветољубиво објављивање и објашњавање историјског пада неприкосновене Млетачке Републике пред Наполеоновим наиласком, а, литерарно протумачена, приповедну умотворину са анегдотском окосницом у својој основи, сасвим откривају јасну могућност и омогућују јаку претпоставку да се прича *Далматинац у Млецима* у свом првом облику појавила и свој први живот поживела у народу у Приморју или около Приморја као усмена анегдота - усмена на чувено време Наполеонове владавине Илиријом, дакле, повише година пре своје опознеле појаве на страницама београдске *Шумадинке* 1850. године.

Ако се пак прворођена варијанта ове *Шумадинкине* приче заиста зачала и зазеленела - што ће, уосталом, можда моћи посведочити и писани подаци притајени у некој од старијих публикација с Приморја - у оваквим околностима и на овакав начин, а није нимало лако поверовати у икакав други и другачији постанак прве варијанте овог делца, онда се и у потрагу за истином о доцнијем литерарном животу и доживљајима ове приче мора поћи јединим видљивим путем, то јест, трагом животне историје и судбине Милорада Медаковића, првог издавача *Далматинца у Млецима*, и то издавача који је ово делце издао у првом сопственом броју *Шумадинке* и ускоро потом прештампао у братовљевим издањима *Годишњака*, а уз то, по голим али у овој прилици изузетно интересантним биографским подацима о њему, био и Личанин, рођен у Звониграду 1824. године, и бивши ђак задарске гимназије, те, дакле, имао за собом важан комад живота проживљен на двама територијама, личкој и далматинској, на којима се прича *Далматинац у Млецима* у свом првом виду могла чути пре но игде другде, и то комад живота проживљен у годинама у којима су на овим територијама многи спомени на млетачко и француско време морали бити и живи и живописни, па и спомен који је у свом тврдом језгру чувала прва варијанта ове приче.

Како, међутим, као за инат овом спису посвећеном одгонетању загонетног ауторства *Шумадинкине* приче, постојећа научна осветљења следећег, црногорског, цетињског периода Медаковићевог живота и рада, упркос настојањима да то учине, нису показала да знају, то јест, да знају добро и до краја, све што се о Медаковићу и његовим данима и годинама проведеним на Цетињу, у Биљарди, уз Његоша и са Његошем, може и мора знати, то ће овај спис, наравно, само према потребама своје потраге за незнаним аутором приче *Далматинац у Млецима*, бити принуђен да поведе реч о једном досад неопростиво непознатом Милораду Медаковићу.

Потребно је, разуме се, најпре рећи да се о Милораду Медаковићу у Његошевој Црној Гори и у Његошевој близини много зна, рецимо да је уз Његоша на Цетињу проживео четири године, од 1844. до 1848, да је био један од најближих и најдражих Његошевих људи и за трpezом, и у шетњама

по Цетињском пољу, и у разговорима у ноћним сатима, и на путовањима у Боку, у Беч и у Млетке, и при изласцима на Ловћен, да га је Његош од милоште звао Медо и да му је испевао и посветио срдачну песмицу, да му је из скривеног рукописа читао своју љубавну песму *Ноћ скупља вијека*, да му је поверио на бригу своју библиотеку, преписивање својих рукописа и поправљање правописа у њима и, можда, и коректуру *Горског вијенца* при штампању у Бечу, да је као Његошев новински извештач 1847. године у *Подунавци* објавио издавање *Горског вијенца*, да га је Његош при његовом одласку са Цетиња 18. августа 1848. године снабдео »свидјетелством«, којим га је »као чеснога и родољубивог и пуног благонамјеренија младића« свесрдно подржао при првим корацима на новом животном путу изван Црне Горе, и, најзад, да је он, Милорад Медаковић, током читавог свог доцнијег дугог живота остао свом снагом одан Његошевој успомени и предано настојао да се Његошу и Црној Гори одужи пишући своје црногорске списе и књиге, међу којима и изузетно вредне, као што су: *Повјестница Црне Горе од најстаријих времена до 1830. године*, издату у Земуну 1850. године, *Живот и обичаји Црногораца*, издату у Новом Саду 1860. године, и, нарочито, *П.П. Његош - посљедњи владајући владика црногорски*, издату у Новом Саду 1882. године, књиге којима је, уосталом, и обезбедио трајан спомен свом имену.

Сва ова знања о Његошевом посленику, пријатељу и поштоваоцу Милораду Медаковићу нису ипак потпуна без података о личним, сопственим песничким огледањима и остварењима његовим, и то огледањима и остварењима посведоченим управо и, ваљда, једино у време тога његовог првог боравка на Цетињу, у Биљарди, поред Његоша, и то поред Његоша који је у то исто време писао и написао, дословце, све своје најбоље стихове и књиге, то јест, постојао и постао највећи јужнословенски песник.

Наиме, и нетачно и неразумно сматрајући Медаковићеву *Повјестницу Црне Горе...* из 1850. године, дакле, историјску књигу издату две године по његовом силаску са Цетиња, почетком његовог списатељства, истраживачи и оцењивачи његовог живота и рада сасвим су пренебрегли његово песниковане, иако је неколико његових песама под пуним потписом објављено у будимском *Српском народном листу* Теодора Павловића и у београдској *Подунавци* Милоша Поповића 1846. и 1847. године, за време његовог живота на Цетињу, у Биљарди, у којој у исто време песникују и из које у исте листове своје стихове шаљу и Његош и Ђорђе Срдић, сва тројица, дакле, такорећи, припадници једног, књижевноисторијски гледано, занимљивог и непроученог и, чак, досад, непримећеног цетињског, то јест, Његошевог песничког круга о коме ће се једног дана, Његошу и истини за љубав, морати развезати његошолошки разговор.

Засад, и даље, наравно, истерујући на чистину истину о ауторству *Шумадинкине* причице *Далматинац у Млецима*, овај спис истаћи ће две опаске о овом песничком животу Милорада Медаковића.

Прво, да је поменуто песниковане младог Милорада Медаковића, баш као и песниковане такође младог, само четири године старијег, Ђорђа Срдића, морало бити и било инспирисано непосредним Његошевим

утицајем, о чему сасвим очевидно сведочи, на пример, Медаковићева песма *Химна*, написана у Његошевој близини и штампана у *Српском народном листу* 18. фебруара 1846. године, дакле, после свих Његошевих химничних стихова испеваних у славу страховите и спасоносне светлости у небеским просторствима и упоредо са *Лучом микрокозма*, *Химна* која само сва наведена може доказати сав интензитет у досадашњим проучавањима Његоша и Медаковића и ненаслућене литерарне присности успостављене између њих двојице у Биљарди:

*»Силни Боже и великоможни,
на престолу више највишега,
на безбројним небесам утврђен,
ти сјајношћу својом блисташ свуда!*

*Огњевити шари земљу круже,
а свјетова осовине дркћу
од погледа создатеља блага,
но све твоје величество дичи!*

*Сва небеса, појте славу Бога,
и круг пространства у бескрајности
насијани свјетлоблестним свј'етма,
ројевима усклик славе крас'те!*

*Страшне риком ускипљене бездне
узвљајте од основа свога,
ви ужасна отворите уста
и створитеља славу величајте!*

*Ви безбројна, милион'ма сунца
у пространству океана силна,
украсима непоњатна круга
силни престол му освјетљавајте!*

*Високо небу узведене планине,
горде ваше поклоните главе;
и потоци са дишећим цвијећем,
благоухност диж'те творцу своме!*

*Милогласне у безброју тице,
пјевајте преко гајева пјесму;
дивљи звијери шумама расијани,
разногласним величајте криком!*

*Све у сферам' што живи и движе,
од пузећи, пак до најсавршенији,*

*и недвижна, само оком видна,
нек јек славе светом трону шаље!*

*Блистај, небесна красото звијезда,
и величај величество силно;
безначални и бесконачни престол
познај да је само једног Бога!»*

Число 27.

У Београду, у Вторникъ 4. Јулиа.

1850.

ШУМАДИНКА,

ЛИСТЪ ЗА

КЊИЖЕВНОСТЪ, ЗАБАВУ И НОВОСТИ.

Учредникъ: Милорадъ Медановићъ, — издатель: Любомиръ П. Немадовићъ.

Овај листъ излази сваког вторника и петка; цѣна му за дошаће на по годице съ достављениѣмъ у аулу 6½ црваница и безъ достављана 6. цр. за оно изданъ Килмента Срба 7. ф. 20. кр. ср. Иначе за остале дѣлаче са лантаномъ 6½ цр. — У овај листъ прелазу се и различни огласи, за кои се плаћа одъ реда првиъ путъ 3. кр., другиъ путъ 2. кр. и трећиъ путъ по 1. кр. ср.

ПРОГРАМЪ.

Све што е добро, праведно и честито, мора напредовати, мора већий просторъ свое дѣлности заузимаѣти и постизавати што пре свою цѣль; све пакъ што е зло и опасно и што се на пагубу и уштрѣбъ народа клони, мора се умалити и свой просторъ съ узити, мора умалити свое силе и временомъ пропасти. Поедина неправедна и то привремена сила и ако затвори чисти и бистри источникъ, она опетъ провере на другомъ мѣсту и разиграва жешће жеђомъ уморена а тугомъ препунѣна прса. Затвори или отвори бари грло ивливна, опетъ бара остае бара, а чистогъ напита одъ нѣ nigда нема, до честа болестъ и скоро сиртъ. — — —

Шумадинка, ограничена до сада на саму Србию оживљала е у приномъ мау и удржала се крѣпко, подпоможена будући одъ родолюбивы Срба, ево већъ по годице; ступаюћи у другу половину, ослаби се *Шумадинка* на две ноге, те ће смѣлнѣи кораномъ напредовати и бити на задовољство Србства. — *Шумадинка* у духу србскомъ, у духу славенскомъ, у духу народномъ ступа предъ лице света, съ правдомъ, истиномъ добромъ вољомъ, добромъ намѣромъ и непристрастности; она оно ту жега стомера неће се обрнати, него око свога народногъ у комъ живи и живити жели; она неће бити ничије слепо орудіе, него орудіе общенародно; орудіе користи, братски узайности и слоге. Своа ће бранити, туђе неће презирати, што е честно, човечно и праведно.

Шумадинка ће имати најтоплие чувство и тежню за подпомаганъ народногъ напредна и развитна, и зато се кѣтъ учредникъ съ највећомъ усрдношћу призваа овогъ дѣла общенародногъ и людске ползе, те ће свое неаке силе посветити на олтару истине, гдѣ се за народъ и народностъ ради и трудаће се показати да е нѣгова едина цѣль за народъ и народно добро на свакомъ мѣсту и у свакомъ дѣлу непристрастно и савѣстно радити, као што свѣта душность свакомъ правомъ Србину налаже: бра-

нити честь и славу имела и у цѣлости народа србскогъ, пакъ зато се и жертвовати, какъ на оногъ олтару, гдѣ слава и користъ обща расте и цѣпта.

Овај ће листъ садржавати различне полезна и занимателне предмете и имаће начело правде и истине као прво основноположеніи достоинь одговараню свога задатка; одумираће се евикомъ злу и неправди, и браниће само што е народно и што народъ любви почитуе и уважава и што му полезниѣмъ бити може.

Начело ће бити закономъ и умѣрено: умѣрено по духу србскомъ, по духу народномъ, по духу славенскомъ. *Шумадинка* е независна и духомъ слободна, и обое ће ово удѣлу показати, у колико јој запрени каже на путу небуду. — — —

Милорадъ Медановићъ,
Учредникъ *Шумадинке*.

и. в. У Трсту на Спасовданъ. Кодъ своју е просиѣтениъ народа старина у великомъ почитанію, као и старинске ствари што су многоценѣне. Овај е случай са принуѣдствомъ подъ оный народа особито у чести, кои су некада имали свою самосталну владу, свое цареве, кралѣне, мезове и банове, имали величъ, свое грбове, барике и целокупни значай свога политичногъ живота, па по времену сасе то изгубили, и туђину у шаке паднули. У овакомъ колу изиграва србскій родъ прву игру, кожно дандакашњи „чаа Бога спасающаго“ моли се, да га одъ противъ природнога нѣму туђинства већъ еданпутъ спасе, ослободи, улюди и у преѣшнѣмъ быће нѣгове самостаности доведе. Наше старе майке Црну гору и Србию, већъ е та среѣна вѣрно послужила. Они се диче по свѣту са својомъ правомъ свонимъ, ерѣ тако свой са своимъ живи, и свой надъ своимъ влада и управла. Богъ драгій знаде, када ће се нѣгове остале сусѣдне сестре Б. . . Б. . . и Е. . . те велике среѣне дочепати, у коима при свему угнѣтению, јоштъ се баремъ трагови првобитности налазе, ако ниш-

И друго, да доцније, по силаску са Његошевог Цетиња, записујући своје успомене о Његошу и о свом »ађутантском« боравку уз њега, Милорад Медановић ово своје песникованье ниједном није поменуо, или, тачније речено, никако није желео да помене, о чему сасвим очевидно

сведочи, на пример, опширан опис помена посвећеног руској великој кнегињи Марији Михаиловној, умрлој у Бечу 7. новембра 1846. године, у његовој књизи *П.П. Његош...*, према коме су том помену присуствовали и Његош и он, но опис у коме нема ни слова о чињеници да је он, Медаковић, тим поводом, у то време, у Бечу, уз Његоша и, без сумње, са Његошевим знањем, написао повелику песму *На смрт њеног императорског височанства велике кнегиње всеросијске Марије Михаиловне у вјечност преселивши се 7. ноемврија 1846. года у Вијени*, с почетком:

»На леден камен Црне Горе
сједши, горко тужим и плачем...«,

и ову песму с потписом »Милорад Медаковић, чиновник владике црногорског«, већ 17. новембра 1846. године објавио у *Српском народном листу* у Будиму, што показује и доказује да су подаци са страница Медаковићевог списатељства о Његошу исувише непотпуни да би били довољни за расветљавање поменуте литерарне присности успостављене између Његоша и њега у Биљарди.

Схваћен пак овако, то јест, најпре као литерарни Његошев сабрат, сабеседник и саучесник у Биљарди, па тек потом, у доцнијем животу, далеко од Његоша и Биљарде, као списатељ историјски, политички и етнографски конципираних књига о Црној Гори с Његошем у првом, најкрупнијем плану, у којима је потпуно прећутао сав сопствени младићки песнички живот поред Његоша, па чак и успомене о Његошевом песничком животу свео, у ствари, само на кратке записе, без опширнијих описа песничких дана и разговора у којима је Његоша посматрао и познавао, Милорад Медаковић и у потрази за истином о загонетној појави анонимне приче *Далматинац у Млецима* и у одгонетању њене загонетне сличности са Његошевом и Драшковом причом о Млецима у *Горском вијенцу* постаје, без сумње, једини постојећи и могући сок и сведок, то јест, својеврсни Његошев млађи брат по перу и песмама који је сваки пут и свим својим бићем био управо онде где су се ови текстови, и Његошев и *Шумадинкин* за излазак на свет припремали и у свету појављивали - и на Цетињу, у Биљарди, и у Бечу, надомак штампарије Јерменског манастира, 1846. и 1847. године, и у Београду у редакцији *Шумадинке*, и у Новом Саду, надомак редакције *Годишњака*, 1850. године, сок и сведок, дакле, који је, објављујући причу *Далматинац у Млецима* само три године по штампању *Горског вијенца* и две године по свом силаску с Цетиња, за Његошева живота, у *Шумадинки*, коју је Његош, према сведочењу Љубомира Ненадовића, познавао, и одмах потом, у *Годишњаку*, Његошу и Црној Гори посвећеном, наравно, морао знати шта чини, то јест, да објављује текст заснован на мотивима умногоне истоветним са мотивима већ обрађеним и обелодањеним у *Горском вијенцу*, и, исто тако, да објављивање овог текста није, не сме и не може бити проста позајмица или отворена отмица Његошеве литерарне грађе.

Како је, даље, овај ћутљиви а незаменљиви сок и сведок Милорад Медаковић причу *Далматинац у Млецима* ипак живо желео да објави и

како је ту причицу објавио у околностима које се, наравно, тврдоглаво опиру невероватној претпоставци о појави неког изненадног аутора који би спонтано и случајно, одједном, усред деветнаестог века, убрзо по штампању *Горског вијенца*, баш Милораду Медаковићу, у Београду, тек приспелом да постане уредник *Шумадинке*, понудио и поверио свој рукопис ове личке и далматинске приче о Наполеону и Далматинцима и Млечићима, а Медаковић то туђе делце, непотписано, жељно и журно, два пута, не презајући од његове обраде сродне Његошевој обради овог мотива и од Његошеве срдитости у Биљарди, и објавио, загонетну појаву приче *Далматинац у Млецима у Шумадинки* могуће је, чини се, објаснити једино јединим преосталим прихватљивим објашњењем - објашњењем изведеним из мишљења да је рукопис ове приче био Медаковићева својина, и то својина сачувана у папирима понесеним са Цетиња, из дана Медаковићевог литерарног друговања са Његошем у Биљарди, у којој су сасвим у складу са обичајем, по свој прилици, успостављеним у Његошевом песничком кругу и један и други своје списатељске снаге смели огледати обрађујући исту грађу, па и анегдотску грађу пренесену из Приморја у Црну Гору, те, дакле и створити сваки своју варијанту приче о пустоловинама сваки свога јунака међу Млечићима и с Млечићима у Млецима.

По мени, вредно пажње, јер, наравно, већ овако и оволико посведочено, показује постојање првобитног, мотивског праживота Његошеве приче о Драшку у Млецима и, чак, препоручује преиспитивање претврдо утврђеног гледишта истраживача постанка *Горског вијенца* о искључиво црногорском пореклу грађе уграђене у ову Његошеву књигу, ово објашњење, на жалост, без проналаска нових, неоткривених података, није у стању да поуздано одгонетне и последњу загонетку коју је Милорад Медаковић својим пожртвованим а притајеним, непотписаним, објављивањем приче *Далматинац у Млецима* поставио, то јест, да понуди одлучан одговор на питање: ко је заправо у Биљарди и у Његошевом песничком кругу први знао, или могао знати, основну, анегдотску, варијанту приче о необичним доживљајима једног ваљастог, виспреног и веселог балканског брђанина у славним, страшним и смешним Млецима, те да тако сасвим успешно улови и целокупну истину о постанку »приче од Млетака« коју је »најбољи војвода Драшко Поповић« испричао у *Горском вијенцу*.

Ипак, захваљујући једном посредном податку ископаном из дана Медаковићевог песникована и песничког пријатељевања са Његошем у Биљарди и, истовремено, из дана Његошевог припремања рукописа *Горског вијенца*, дакле, податку из 1846. године, и на ово последње питање, чини се, могуће је примислима домислити одговор.

Наиме, 25. априла 1846. године, у 16. броју будимског *Српског народног листа*, у коме су иначе, истих година, упоредо, сви из Биљарде, своје стихове објављивали и Његош, и Ђорђе Срдић и Милорад Медаковић, у једном малом прозном тексту, потписаном пуним именом, с насловом *Пролазак Француза кроз Лику 1809. год.* и с почетком:

»Почем су Французи Далмацију под свој мач подвргли били, предузму потом смјер преко Велебита у Лику продријети. Овакав смјер буде у Скрадину докончан, и по истог оконченију предузму пут преко Кистање..«,

Милорад Медаковић је оставио траг који живо показује да је он, живећи уз Његоша у Биљарди, био не само, наравно, привржен свом личком завичају и свом дечачком и младићком личком и далматинском животу, него и да је покушавао да ту своју приврженост претвори у списатељство, и то, ето, у списатељство које и простором - личким и далматинским, и временом - Наполеоновим, о којима је у овом напису писао, описује околности истоветне са околностима у којима су почели и догађаји описани у причици *Далматинац у Млецима*, што, наравно, прво, подржава претпоставку да је он, Милорад Медаковић, аутор ове причице и, друго, побуђује помисао да је баш он, Милорад Медаковић, овако оран да се бави описивањем изванредног а ишчезлог француског доба у Лици и Далмацији, пре Његоша знао и пред Његошем испричао анегдоту чије ће мотиве, разуме се, литерарно много и премного обогатене и оплемењене, прославити Његош у *Горском вијенцу* већ 1847. године, те да, дакле, *Шумадинкину* причицу *Далматинац у Млецима*, објављену накнадно и непотписано, 1850. године, ваља схватити као Медаковићево посредно (нехотимично или хотимично?) сведочење о оваквој историји постанка Његошеве најсамосталније епизоде с Драшковом причом из Млетака на Скупштини о Малом Госпођину дне на Цетињу у *Горском вијенцу*.

АНТИЧКИ ЈУНАЦИ ЛЕОНИД И СЦЕВОЛА У ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

Античке јунаке Леонида и Сцеволу, чије је саможртвене подвиге Његош у стиховима *Горског вијенца* упоредио са саможртвеним подвигом српског јунака Милоша Обилића и у њима његово јунаштво претпоставио њиховим јунаштвима:

*»О Милоше, ко ти не завиди?
Ти си жертва благородног чувства,
воинствени гениј свемогући,
гром стравични те круне раздраба!
Величество витешке ти душе
надмашује бесмртне подвиге
дивне Спарте и великог Рима;
сва витештва њина блистателна
твоја горда мишица надмашује.
Шта Леонид оће и Сцевола
кад Обилић стане на поприште?«¹*

- које је Његош у својим стиховима поменуо још два пута: први пут пре њиховог помена у *Горском вијенцу* - Леонида, већ 1834. или 1835. године, у свом спеву *Свободијади*, где је владику Данила и његове Црногорце спремне за смртоносну битку са Турцима на Цареву лазу 1712. године, коју Црногорци, међутим, нису изгубили него чак добили, упоредио са Леонидом и његовим Спартанцима:

*»Тада Данил, све војводе
и остали сви војници
даше жертуру непорочну
од чистога срца к небу,
па се храбра војска диже,
све дружине Леонида...«²*

и други пут, после њиховог помена у *Горском вијенцу* - Сцеволу, отприлике 1849. године, у песми *Поздрав штиту Србобрана*, где је јунаштва Срба изгинулих у одбрани Сентомаша од Маџара 1848-1849. године, који је

после ове битке преименован у Србобран, упоредио са јунаштвима Александра Великог, Милоша Обилића и Муција Сцеволе, при чему Обилићев подвиг није претпоставио подвизима ових античких јунака:

»Један војник кад јуначки падне
ради мајке своје домовине,
не сличи ли величином душе
Александру, Милошу, Сцеволи?«³

- Његошеви коментатори истрајно тумаче на начин који су изабрали већ први, најстарији, од њих, Стефан Митров Љубиша⁴ и Милан Решетар⁵, то јест, исписују само голе историјске информације о подвизима Леонида и Сцеволе, које, наравно, обавештавају о овим античким јунацима, али не објашњавају и књижевноисторијске околности у којима су имена ових прадавних јунака оживела под Његошевим песничким пером, тако да истинитији, књижевноисторијски коментар, који би објаснио, или бар покушао да објасни, поређење Јелина Леонида и Латина Сцеволе са Србином Обилићем у Његошевим стиховима, по моме знању, није начињен.⁶

Међутим, Васа Стајић је поодавно, 1925. године, у својој белешци *Полемика у 233. и 234. стиху »Горског вијенца«*, објављеној у новосадском *Летопису Матице српске*, записао како је Његош у овим својим стиховима о Обилићу, срчанијем и душевнијем од Леонида и Сцеволе, у ствари, »полемисао против нама непознатих писаца који су Обилића упоређивали са Леонидом и Сцеволом«, а, потом, да би показао постојање таквих писаца, забележио како је приметио да је Георгије Магарашевић, већ 1825. године, у свом тексту *Видовдан. Косово*, објављеном у *Летопису Матице српске*, направио поређење: »Но, Милош, сербски Сцевола, приближи се цару, као да га у руку или skut пољуби...«, те да је, дакле, тако, овим својим изравнавањем Сцеволе и Обилића, изазвао Његошев протестни и полемички поклич у 233. и 234. стиху *Горског вијенца*:

»Шта Леонид оће и Сцевола
кад Обилић стане на поприште?«

И, најзад, да би ова његова претпоставка била потврђена, пожелео да се »у српској књижевности пре године 1847. нађе и поређивање с Леонидом«.⁷

Но, ова Стајићева опаска и опомена није привукла пажњу тумача *Горског вијенца*.

Ипак, овај Стајићев проналазак Магарашевићевог поређења Обилића и Сцеволе био је умесан, али, наравно, само као први по реду потез у састављању будућег, књижевноисторијског коментара о постанку Његошевих стихова с витезом Обилићем витешкијим од витезова Леонида и Сцеволе.

Јер, после Стајићевог проналазак малог Магарашевићевог поређења Обилића и Сцеволе у *Летопису Матице српске* из 1825. године, Светозар Матић је, такође поодавно, 1951. године, у својим *Белешкама о језику*

Његошевом у »Лучи« и »Вијенцу«, објављеним у београдском *Нашем језику*, не показујући да познаје ни Стајићеву белешку ни Магарашевићев чланак, записао је како је приметио да је, под псеудонимом Побратић, Александар Будимировић већ 1832. године у свом тексту *Пример јуначства и жртвовања за свој рад*, објављеном у будимском *Српском родољупцу*, у примедби уз овај наслов, направио поређење: »Као споредом с Милош Обилићем«. И, напослетку, придодао своју помисао: »Сасвим је вероватно да је ово могло бити подстицај за пркосну слику Обилића у оном поређењу његовом с Леонидом и Сцеволом...«.⁸

Пронашавши ово поређење Обилића и Сцеволе у *Српском родољупцу*, Матић је, дакле, не само показао да Магарашевићево поређење ова два јунака пре њиховог поређења у Његошевим стиховима није било једино и тако подржао Стајићеву претпоставку о постојању више »нама непознатих писаца који су Обилића упоређивали са Сцеволом«, већ је, наравно, Његошеве будуће испитиваче поставио и пред неизбежно питање: ако је Његош, заиста, видео неки од ова два текста, није ли то онда, вероватније, био Побратићев, из *Српског родољупца* из 1832. године, с опширнијим описом Сцеволиног подвига, објављен у Његошевој деветнаестој години, него Магарашевићев, из *Летописа Матице српске*, из 1825. године објављен у Његошевој дванаестој години?⁹

Али, и овај Матићев проналазак Побратићевог поређења Обилића са Сцеволом био је само следећи, други по реду потез у помало пустоловној, али и привлачној потрази за подацима потребним да се сасвим осветле књижевноисторијске околности у којима је Његош за своје поређење са Обилићем, између многих јунака светске историје страдалих у родољубивом саможртвовању, изабрао баш Леонида и Сцеволу. Јер, на страницама наших публикација објављених до 1847. године сви текстови чијим би се тумачењем историја постанка Његошевог поређења Милоша Обилића са овом двојицом античких јунака могла поуздано и потпуно приказати, вероватно, још нису примећени и прочитани.¹⁰

Тако је мени, ево, у овом часу, на тим страницама, поред, наравно, поменутих текстова, Магарашевићевог и Побратићевог, познато још пет текстова које његошологија при тумачењу овог Његошевог поређења, чини се, не би смела да сметне с ума зато што сви они, сваки на свој начин, показују да су и европски и наши списатељи из Његошевог доба своје јунаке радо поредили са овом двојицом античких јунака и, нарочито, најчешће, Обилића са Сцеволом, што, дакле, значи да имена ових јунака у Његошевим стиховима никако нису искрсла изненада, него да је Његош више ових текстова, вероватно, видео и тако се, такорећи, пријатељујући са овим јунацима у тим текстовима, припремио за своје поређење ових јунака са Обилићем у својим стиховима, а два од ових текстова, први, најстарији од свих, и седми, најмлађи од свих, чини се, садрже податке и за претпоставку да их је Његош прочитане памтио до часа у коме је начинио своје протестно и полемично интониране стихове о Обилићу »гордом мишцом« и »витешком душом« надмоћнијем од Леонида и Сцеволе у *Горском вијенцу*.

6141

Чло 1.

НОВИНЕ СРБСКЕ

У В І Е Н И

Haupt-Redacteur und Verleger: Demeter Davidowitsch.

Н А И Н О В І Е В Ћ С Т И.

У првом, најстаријем, од ових текстова, из 1821. године, објављеном у *Додатку бечким, Давидовићевим, Новинама српским*, Јован Хаџић, то јест, у списатељству Милош Светић, у песми *Одзив младога српског духа на »Глас Арфе шишатовачке«*, којом је млади Светић позвао »Арфу шишатовачку«, то јест, прослављеног песника свога доба Лукијана Мушицког, да »младеж« осоколи својом »преслатком песмом«, а њему, песнику почетнику, покаже како да научи да »достојно« опева »Поље Косово« и »дедове храбре«, у строфама четвртој и петој:

*»Том нам јуначко Милоша име слух
потреса силно, мишцу те пружа он
ка пољу там' крвавом, пустом,
Косово, ах! где нам кости леже
духова снажни...-«*

и у строфама деветој и десетој:

*»... Поље му Косово
укажи прстом; венце како
достојне сенкама плести ваља
дедова храбри, радо га учи ти.
О! дижи кости им из пра'. С Муцијом,
пак с Леонидом сдружи: њина
утеха нек ти радост буде!« -*

и у напоменама о именима Сцеволе и Леонида испод ове песме:

»Муциј Сцевола, витез римски, који десне своје руке поштедео није, само да отачаство спасе.

Леонидас, краљ шпартански, који је са 300 своји војника целу Ксерксову силу код Термопила узбио, и ту заједно с дружином за слободу отачаства свога борећи се славно погинуо.« ¹¹

Светић је, ето, ову двојицу античких јунака и њихове подвиге »сдружио« са косовским јунацима и међу њима, посебно, са Обилићем, кога је јединог

поименце поменуо, и, чак, њихова древна имена и подвиге читаоцима савесно истумачио, што је све, наравно, класицистички образованом писцу, какав је Светић био, сасвим приличило.

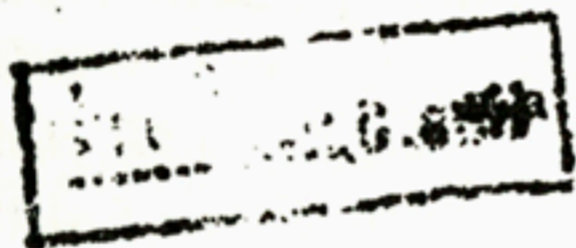
204 F158

57

204 F158

О Д З И В

младога Србског духа

Г Л А С

А р ф е Ш и ш а ш о в а ч к е ,

Милошем Свешитељем

У Пешти 1113. Јануар. 1821 год.

пбван.

Додатакъ къ числу 5 новина Србски 1821.

Но, да ли је Његош прочитао овај текст у који је Светић, овако, двадесет и пет година пре Његоша, уз име Обилићево уписао имена Леонида и Сцеволе?

На први поглед, то јест, судећи по години објављивања Светићеве песме у *Додатку*, у којој је Његош имао само осам година, и по малом и малотрајном *Додатку*, изданом подалеко и поодавно, то, наравно, не изгледа вероватно, али, на други поглед, то јест, судећи, прво, по сведочењу Вуковом, који је забележио да је млади Његош знао и, чак, »наизуст« казивао стихове Мушицког,¹² па, друго, по песми Његошевој *Нелажни знак памети праху народољупца*, којом је касније ожалио смрт Мушицког,¹³ што све, без сумње, показује да је и он, као и Светић, био поштовалац Мушицког и његове поезије,¹⁴ и, треће, по чврстој чињеници да су, и Светић и Његош у своје стихове скупа сврстали Леонида, Сцеволу и Обилића, не изгледа ли врло вероватно да је ова Светићева песма, која је већ у свом наслову апострофирала Мушицког и већ њим могла изазвати Његошево интересовање за њу, у некој познијој прилици доспела Његошу до руку и очију, тако да ју је, ипак, упознао и из ње Светићево »сдружење« ове двојице античких јунака са Обилићем упамтио?

У другом од ових текстова, из 1826. године, у спеву Симе Милутиновића *Сербијанци*, у њеној трећој части, у песми *Румун*, посвећеној опевању јунаштава румунског јунака Абраша у Првом српском устанку, у стиховима на самом почетку ове песме, којима је Абраша представио:

*»Роман-име и важност мужества
радоборњу л' за блаженство браће
свременика и једновјераца,
Сцевола је тек оказат мого
равномјерно ил' у већем виду
од почетка свог Абраша знатна...«,¹⁵*

СЕРБСКІЙ НАРОДНІЙ ЛИСТЪ.

жите, ербо на другом месту написа-
сте домостроиство, а не домострои-
тельство. Ово е дакле само една *amabilis*
confusio rerum. —

Прочем я би желіо, да кои правед-
ни судіа од мене ако не другій а оно
бар едан од они, кое Г. Андрић спо-
минюћи неименуе, да су му свое задо-
вольство већ изјавили, безпристраст-
но суд о Приповѣдкама изрекне; а на-
дам се, да ће то праведни и родолю-
биви Г. Сѣдоглава и учиниги. — Ово-
лико за сад од.*)

Правка Истинића.

АУСТРИСКИ МУЦИОС СЦЕВОЛА.

*) Под овим именов стори у аустри-
ско гражданском у Бечу изданом ка-
лендару за т. г. на страни 175, под на-
словом „мале отечествене знаменито-
сти“ слѣдуюћа верстица:

Кад е Турски Цар Амурат Князу
од Сербіе Булеу (*Buleus*) рат навѣстио.
и кад су се обе войске код Саве на рав-
ници Кохована (*Сохован*) сусреле, учи-
нио е штитоноша овог Княза едан Хер-
ват, именов Мило Кабиловиц (*Milo Ca-
bilowiz*) јуначко дѣло, кое заслужуе, да-
му се име овом благодарном Римляни-
ну узпореди; т. е. приближио се е под
извѣтом бѣгунца к Султану и пробоо-
га е своим ножем кроз перси.

*) Ми пак мислимо *satis terris nivis*, да е до-
ста и од едне и од друге стране о овој пред-
мету говорено и молимо Господу, нека препирку о-
ву за заключену сматрати и труд свой на дру-
ге књижевне послове обратити изволе. Учр.

Ето како изпорчено и учен Нѣмац
у самом Бечу и најновијег времена,
предмете наше историје саобштава, и
колико е нужно, да се јунак нађе, кои
би јо просто и разговетно, тако саста-
вио, да е и превода у друге љзике до-
стойна; я мислим, да би се тог посла
особито наш Стојчковић пожелѣним
успѣхом подуватити могао.

Ник. Боровић.

БЕДА НА КАТУ.

Сирота Ката, сви нам е беде, да
она косу и обрве црни; а нѣна коса,
я добро знам, црна е јошт била, кад јо е
купила. —

НА ГРОБУ БРБЛЯОГ I.

Ах, да се е моя послушати тела,
та све би до речце, како сам я умро
ту ти на камену пописато било. О слад-
ки брате! умри! де мри брзо, па да
на тенани све-све ти по реду до по-
следиѣг словца житіе искажем.

ТВРДИЦА.

Да е у место Адама. — Јова
био, и данас би јошт сав свет по раю
се славио. Бст, Јова би ябуку и пре
јоште уз'о ал би та пре и струнула, нег
што би е он угризо. —

ЛЕНЬИ МИТА.

Тунележу Мити негда с' одпресну,
да е врло брзо трчао у сну; па сад нам
се чува — чува и од сна, да само тек
и опет трчати немора. —

Учредник и Издавател Феодор Павловић. — Писмени Ваймела.

Милутиновић је, ето, између свих светских јунака изабрао и истакао
римског јунака Сцевола да би у поређењу с њим прославио свога јунака
истородног, латинског порекла, и ови његови стихови, које је у *Сербијанци*
објавио само годину дана пре приспећа на Цетиње, где се следећих година
бавио образовањем младог Његоша, и коју је Његош, по његошолошким
истраживањима, познавао, Његошу су, дакле, били надохват руку и
надомак очију, тако да их је могао запазити и запамтити, но овај Милути-
новићев Сцевола, овако овлаш споменут у невеликој песми *Румун* усред
превеликог пева *Сербијанке*, Његоша на његово поређење Сцеволе и

Обилића, у коме је саможртвовање ових јунака пресудно, а у Милутиновићевом поређењу Абраша и Сцеволе није ни приметно, по свој прилици, није подстакло, али је овај Милутиновићев текст, вероватно, ипак, вредан пажње јер може, посредно, да подржи претпоставку да је Милутиновић, који је митске и античке јунаке у своје стихове често уписивао и овако, пре Његоша, једног свога јунака са Сцеволом упоредио, као Његошев васпитач, први, усмено, Његоша са потпуном легендом о Сцеволи упознао.

У трећем од ових текстова, из 1837. године, објављеном у београдском календару *Уранији*, у причици писца Сп. Пихлера и посрбиоца Јована Стејића *Иван или ватра севера*, сентименталистичкој прози са сижеом из француско-руског рата 1812. године, у сцени у којој Наполеонови војници заробљеном руском војнику жигошу руку царевим словом »Н«, а разјарени козак«:

»У тај час пружи своју руку, као Муцијус Сцевола, у најближу ватру и подржи је да изгоре...«,¹⁶

Пихлер је, ето, опис подвига свога родољубивог руског ратника класицистички увеличао и украсио поређењем са Сцеволом, и ову његову причицу у календару *Уранији*, који су Његош и уредник Његошевог цетињског календара *Грлице* Димитрије Милаковић, и као београдски календар и као публикацију са пет песама Симе Милутиновића и *Пјесном слободи црногорској* Исидора Стојановића, по свој прилици, узнастојали да прибаве и прегледају,¹⁷ а ако су у томе успели, онда ову Пихлерову причицу, са громким политичким почетком:

»Европа је пливала у крви. Рат је сав оризонт са својим страшилима обилазио. Шпанска, Талијанска, Немачка, Прајска, Аустрија љуто су осећале његове муке: све је њи Белона с крвавим бичем поодила. Исток, југ и запад стењали су под страшним ударима боја; само још грдни север бијаше миран. Но наскоро је и њему небо судбину друге његове браће наменуло; кола страшнога бога рата наједанпут се окренуше и у широка поља Русије брзо као стрела одоше: њи су, црни пламен издајући, синови Нептуна у орловом лету одвукли...«,¹⁸

пуним, чак, слика какве је и Његош уписивао у своју литературу, на пример: богиње рата Белоне, бича као симбола ратне силе и ратних кола у вратоломној вожњи по европским ратиштима, и са поређењем срчаног јунака ове приче са Сцеволом при њеном завршетку, Његош, вероватно, није превидео, што, наравно, никако не значи да је он овим поређењем из ове припросте и простодушне приче био и подстакнут да срачи своје поетско поређење Обилића и Сцеволе, али овај Пихлеров текст свакако сведочи да су слична поређења јунака из познијих времена са Сцеволом и у европском и у нашем списатељству у првој половини XIX века била знана и, такорећи, уважавана, тако да би га, већ оваквог, било да га је Његош видео или не, при књижевноисторијском коментарисању Његошевих стихова с поређењем Сцеволе и Обилића било потребно имати у виду.

У четвртом од ових текстова, из 1841. године, објављеном у новосадском алманаху *Бачкој вили*, иза песме Ивана Шиматовића, посвећене илиричком прослављању јужнословенске историје, испод стихова:

»Сећаш ли се: Илир кад за славу
крв је лио и давао главу...«,

у придодатом прозном, такорећи, попису »илирских хероја« из те историје:

"...читај настарије хисторије Грка и Римљана, Филипа и Александра Македонског; разгледај бојеве са Турцима и Французима; опомени се неумрли дела Душана Силног, српскога Сцеволе Милоша Обилића, кнеза Лазара; сећај се славни и јуначки дела бана хорватског Николе грофа Зрињског Шубића; сети се Сибињанина Јанка; немој одбацити ни Црнога Ђорђа и остале наше хероје, којих успомена у срцу свакога жаркога домородца треба да живи...«,¹⁹

Шиматовић је, ето, јединог између свих поменутих »илирских јунака«, поређењем са једним јунаком из светске историје, и то са Сцеволом, почаствовао Обилића, по свој прилици, однекле преписаним, па је и он овим својим текстом у *Бачкој вили*, иако се у њеном кратковеком животу не могу приметити ни посредни подаци потребни за претпоставку да ју је Његош примао и познавао, те, дакле, ни да је Шиматовићеву песму у њој прочитао и њом подстакнут срочио своје поређење Сцеволе и Обилића,²⁰ још једном посведочио да се ово поређење у нашем списатељству у првој половини XIX века, овога пута пристигло из његовог западног, илирског, простора, такорећи, уобичајило и усталило, тако да ни њега, ни оваквог, и ако га Његош није видео, при књижевноисторијском коментарисању Његошевих стихова с поређењем Сцеволе и Обилића не би ваљало изгубити из вида.²¹

И, најзад, у петом, најмлађем, од ових текстова, из 1846. године, то јест, из године у којој је Његош писао и написао *Горски вијенац*, објављеном у будимском, Павловићевом, *Српском народном листу*, као белешка песника Николе Боројевића с насловом *Аустријски Муцијус Сцевола*, овако састављеном:

»Под овим именом стоји у аустријско-гражданском у Бечу изданом календару т.г. на стр. 175, под насловом *Мале отечествене знаменитости* следејућа верстица:

'Кад је турски цар Амурат књазу од Србије Булеу (Buleus) рат навестио и кад су се обе војске код Саве на равници Кохована (Cohowan) сусреле, учинио је штитоноша овога књаза, један Херват, именован Мило Кобиловиц (Milo Cobilowiz) јуначко дело које заслужује да му се име овом благородном Римљанину успореди; тј. приближио се је под изветом бегунца к султану и пробо га је својим ножем кроз перси'.

Ето како изпорчено и учен Немац у самом Бечу и најновијег времена предмете наше историје саопштава и колико је нужно да се

јунак нађе који би ју просто и разговетно тако саставио да је и преводу у друге језике достојна; ја мислим да би се тог посла наш Стојачковић пожељним успехом подуватати могао.«²²

Боројевић је, ето, наравно, по моме знању и бројању, после Светића, Магарашевића, Побратића и Шиматовића, по пети пут у наше публикације из Његошевог времена, пре 1847. године, исписао поређење Обилића са Сцеволом, и то ишчитано из иностраног извора, из бечког календара.

И док је о Његошевој упознатости са поменутиим, претходним текстовима претешко поуздано просуђивати, о његовој упознатости са овом Боројевићевом белешком у *Српском народном листу* из 1846. године, наравно, добро познатом Његошу - листу на чијим су страницама, и пре 1846, и 1846. и после 1846. године, своје стихове објављивали и он²³ и два његова станара, сарадника и, по стихотворачком расположењу, чак, сабрата из сред Биљарде: Милорад Медаковић и Ђорђе Срдић²⁴ - не може бити сумње и спора. А прочитати ову љутиту Боројевићеву белешку, изазвану неуким написом у бечком календару о Обилићу сличном Сцеволи и завршном реченицом изведена у позив националним писцима, с Александром Стојачковићем, писцем од угледа међу својевременим српским списатељима, на челу, да »достојно« опишу »предмете наше историје«, Његош, наравно, гусларским и Милутиновићевим култом Обилића већ израније припремљен да испева своје стихове о Обилићу,²⁵ с пролећа 1846. године, у дане досуђене му да у њима започне записивање стихова у рукопис *Горског вијенца*, није могао мирно и помирљиво.²⁶ И отуда је у занесеним стиховима првог кола у *Горском вијенцу*, којима је Његош те исте, 1846. године свом својом песничком снагом прославио Обилића и у којима се, такорећи, инацијски, супротставио срањивању Обилићевог са Сцеволиним подвигом, поред њихове литерарне лепоте, чини се, могуће видети и траг његовог читачког доживљаја Боројевићеве белешке и чути његов поносити патриотски и песнички одзив на Боројевићев позив из ове белешке.

А да је, заиста, било тако, то јест, да је читање Боројевићеве белешке појачало Његошеву жељу да »достојно« опева своју велику визију »великог војводе« Обилића и да се он њеним остваривањем бавио управо и убрзо после објављивања ове белешке, по свој прилици, може да потврди и један посредан податак из књижевног живота у Биљарди. Наиме, већ почетком месеца јула 1846. године, из Биљарде и испод Његошевог песничког окриља, у *Српском народном листу*, своју песму посвећену Обилићу с насловом *Прекада над прахом Милоша Обилића на Видовдан* објавио је Ђорђе Срдић,²⁷ те тако овом својом песмом посведочио како се и он, и иначе веома склон песничким покушајима да пише песме угоднице и пригоднице и уз Његоша и за Његошем обрађује теме које је Његош одабирао и опевао, само три месеца после појаве Боројевићеве белешке у *Српском народном листу* осетио обавезним да својом песмом у том истом листу²⁸ опева Обилића.²⁹

Но, разуме се, о читавом сплету отприлике оваквих књижевноисторијских околности у којима је Његошево поређење Леонида и, нарочито, Сцеволе са, по њему, од њих несравњиво надмоћнијим Обилићем у *Горском вијенцу* постало, о којима сам, ето, прихвативши реч од Васа Стајића из 1925. године и од Светозара Матића из 1951. године и понудивши прегршт овако постојећих а превиђених података, међу којима, посебно, као најзанимљивије, податке из Светићеве песме у бечком *Додатку Српском народном листу* из 1821. године и из Боројевићеве белешке у будимском *Српском народном листу* из 1846. године, оволико умео да проговорим, последње речи рећи ће, наравно, кад из ове грађе буде још више конаца прикупљено и чворова развезано, будући Његошеви тумачи.

КОЊ БУРАК У МИЛУТИНОВИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

Име исламског легендарног крилатог коња Бурака у Његошевим уочљивим и упамтљивим стиховима из *Горског вијенца*:

»Пуче колан свечевој кобили;

-----
*пред Бечом је Бурак посрнуо,
 обрнуше кола низа страну,«¹*

у којима је овога коња подсмешљиво приказао као кобилу пророка Мухамеда, која је, упрегнута у турска ратна кола у аустријско-турском војевању крајем XVII века на путу из Стамбола у Беч, посрнула и своја кола преврнула, по свој прилици, прве коментаторе *Горског вијенца* довело је у неприлику. Јер, као што то показују њихови коментари, о овом коњу они су записали само оно што је било сасвим читљиво и у самим Његошевим стиховима: да је то »кобила Мухамедова«, како је у првом коментарисаном издању *Горског вијенца* из 1868. године забележио Стефан Митров Љубиша,² или да је то »коњ Мухамедов«, како је у свим својим издањима *Горског вијенца* све до осмог издања из 1923. године бележио Милан Решетар.³ И тек 1926. године, изазван, ваљда, Решетаровим упорним прештампавањем овако прекратког, а, по њему, и прекрхог коментара о коњу Бураку, Његошевим коментаторима у овој њиховој неприлици у помоћ је притекао оријенталист Фехим Бајрактаревић својим објашњењем у тексту *Бурак у »Горском вијенцу«*, по коме Бурак, у ствари, није био лични земаљски коњ пророка Мухамеда, онакав какви су били, на пример, Букефало Александра Великог, Рахш Рустемов и Шарац Марка Краљевића, него најпре некаква неизвесна, нестварна »јахаћа животиња«, коју су и пре Мухамеда јахали старији пророци, па тек касније, отприлике онако како је коњ Пегаз уобличен у крилатог коња свих песника, та животиња уобличена у крилатог коња свих пророка, те тако, такав, напослетку, допао Мухамеду да он јашући на њему са земље узлети на небо, под вођством арханђела Гаврила пролети кроз пакао и рај и у седмом небу долети на састанак с Богом.⁴

Овакво, као потпунија информација о овом коњу из исламске легенде изненада слетелом у Његошеве стихове, ово Бајрактаревићево објашњење

било је, наравно, умесно и корисно зато што је тек оно, изгледа, Његоше-вим коментаторима осветлило легенду из које је његов Бурак потекао и у његове ироничним смислом испуњене стихове приспео, тако да су га они, такво, одмах, сви редом, до последњих, уважили и уписали у своје коментаре.⁵

Али, како је то већ сам Бајрактаревић при крају свога написа напоменуо, ово његово објашњење није одговорило на најзанимљивије и најзагонетније питање које овакав и овако у Његошевим стиховима искрсли Бурак изазива: откуд Његошу име овога коња и шта је о њему он знао?

Но, на ово питање, чини ми се, нико није ни покушао да одговори.

И отуда, због изостанка одговара на ово Бајрактаревићево питање, сви следећи коментатори ових Његошевих стихова биће да су се постепено учвршћивали и потпуно учврстили у уверењу да коњ Бурак није био помињан и познат у јужнословенским језичким и књижевним пољима по којима је Његош сакупљао своје језичко и књишко знање. Јер, иначе, помињаног и познатог, многобројни Његошем и његошологијом заинтересовани језикозналци и књигозналци зацело би га у тим пољима приметили, из њих памтили, у стиховима *Горског вијенца* препознали, па, дакле, уз Бајрактаревићеву оријенталистичку помоћ, и протумачили кад и како је Његош тога коња упознао, или, бар, кад и како га је могао упознати.

И одиста, да коња Бурака није било у домаћој усменој књижевности коју је Његош познавао, непосредно су сведочиле Вукове и Милутиновићеве збирке ове књижевности у којима овај коњ није ни поменут,⁶ а да га није било ни у домаћој писаној књижевности коју је Његош могао познавати, посредно су сведочили проучаваоци те књижевности тиме што у њој нису успели да пронађу икакав помен овога коња нити да придодају иједну своју реч речима које је о њему написао Бајрактаревић.⁷

Па ипак, коњ Бурак се у нашој националној књижевности налазио уписан и пре него што га је у њу својим речима у своје стихове уписао Његош и на њега се могло наићи читањем - Симе Милутиновића.

Јер, како у Милутиновићевој *Сербијанци*, у њеној другој части, у песми *Соперник вожда*, у опису разговора у коме суревњиви кнез Тодосије настоји да наговори Карађорђа да се одрекне положаја устаничког вође, прочитати стихове:

»Док отпочне опет исти кнеже
убјеждати Карађорђа стална
да омрзне и званије баци
напрћено глупим људством на њ га,
ил' ждребици зар се агарјанској...
као простак уподобит мари,«⁸

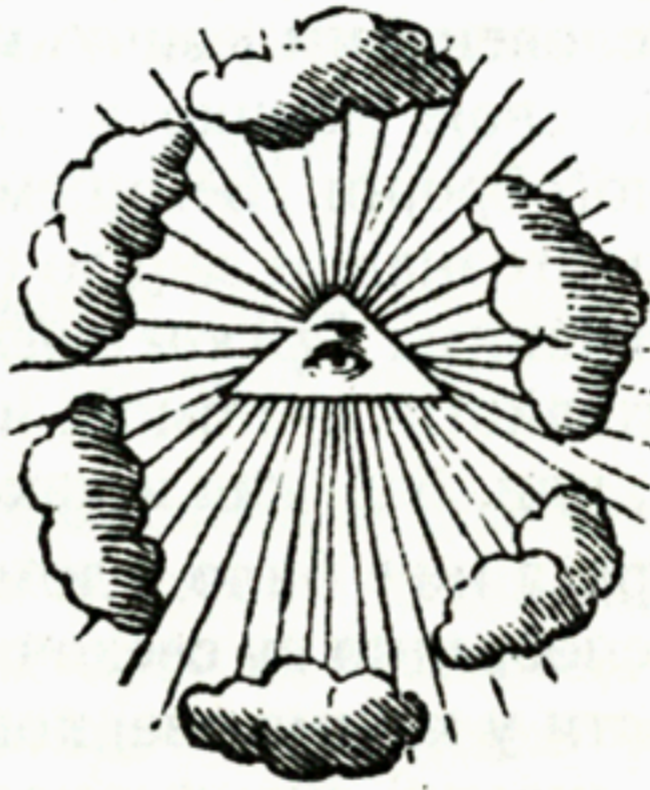
а превидети да је Милутиновић у последња два стиха поменуо неку »ждребицу агарјанску« у тексту којим је показао да о њој зна и неку у овој

прилици неиспричану причу, па, чак, чини се, трима пропратним тачкицама, и изричито истакао постојање те приче!

С Е Р Б И А Н К А.

Симеоном Милушиновићем Сарајлиом

сочиниена.

Ти једино видиш сваколика!

ч а с т п е р в а.

у Липисци

у Книгопечатни Брашккофа и Хертела 1826.

И како, опет у *Сербијанци*, у *Примјеткама* и *погрешкама* уз њену другу част, у тумачењима стихова из песме *Соперник вожда*, прочитати повелико речито и сликовито објашњење о »ждребици агарјанској«:

»За исту кобилу Мухамедову казују Бошњаци да је три дни дуга, дан и по широка и до подне лисаста, на којој им Пророк штокад у времену из раја изјезди да види није ли му које дјеце [од дјеце, дијете - оп. В.О.] сустало, заблудило путем к рају, ил' од влашког Петрича као капиције попизмице непуштено на двору чами, чезне, губи се. И тако сви, што их год пред врат'ма раја деша, пофатају му се кобили за реп, те их уведе у рај на сратоту [срамоту - оп. В.О.] и успркос раја кључару влаху (тј. каурину, ришћанину), јер тко смије што Божијему и једином свецу, сабљи и топузу.«⁹

а превидети да је Милутиновић овим објашњењем не само протумачио пуни смисао недоречене речи кнеза Тодосија из његовог разговора са Карађорђем у песми *Соперник вожда*, него и да је испричао варијанту исламске легенде о рајском крилатом коњу која се знатно и занимљиво разликује од Бајрактаревићеве варијанте!

И како, опет у *Сербијанци*, опет њеној другој части, у песми *Просвит*, у опису неслоге устаничких вођа као одсудној опасности у ослобођеној отаџбини, прочитати стихове:

»С другог нечег више тајинствена...
једва л' негда открити се хтевша,
а примљено ј' Мнемосине лоном,
и јавнуло с' по Самсона слави...!
Хеле с' Бурак и хрзањем руга,
топотом нас потрт угрожава,
а пакосно с' Пахомије см'јеши,«¹⁰

а превидети да је Милутиновић у овој прилици исписао и име исламског легендарног крилатог коња Бурака, али и да га је из његових небеских сфера извео, на земаљско тло свео и у симболично оличење турске тлачитељске војске насрнуле на српски устанички народ претворио!

И како, такође, у *Тројебратству*, књизи која је, у ствари, додатак и допуна *Сербијанци*, у песми *Семберац или врлост и надежда Бошњака*, у уводном делу ове песме с описом српског народног стања и расположења уочи отпочињања устаничког војевања, прочитати стихове:

»И то раја тријет већ не могла,
и што могла, више не хотјела,
него своје Христу припанула,
помолила с' и с нов' завјерила:
сва помрети, ал' се злу отети,
ни Бураку не дат се топтати,«¹¹

а превидети коња Бурака и у овој Милутиновићевој песми поново, и то и у овој прилици, истоветно као и у песми *Просвит*, у *Сербијанци*, претвореног у симболично оличење турског зла у српској земљи, па, чак, и да се у оваквој Милутиновићевој обради овај исламски легендарни крилати коњ појавио не само погодан, него, такорећи, и припремљен за Његошеву ироничну игру с њим у стиховима *Горског вијенца*!

И, дакле, после свега што се о коњу Бураку у Милутиновићевим текстовима овако може прочитати¹², како не поверовати да је Његош овога коња упознао из уста и књига свога »свагда драгог наставника« Симе Милутиновића, чији је ученик крајем 1827. године, што значи само годину дана после објављивања *Сербијанке*, постао, чије је књиге при руци имао и у својој штампарији издавао, па, као што је то више истраживача Његошевог књижевног живота и рада показало, без сумње, и познавао и памтио, а, по истраживањима неколицине од њих, из његових књига изнео и плодноне подстицаје за своје песмотворство!¹³

Али ако је одговор на Бајрактаревићево давно постављено и дуго прећуткивано питање овако очевидно читљив у Милутиновићевим текстовима, то јест, ако је Његош коња Бурака и причу о њему упознао слушајући и читајући Милутиновића и претворбу овог небеског исламског коња у земаљску турску силу на српском тлу од њега прихватио, па на тој Милутиновићевој књижевној потки изаткао сопствено књижевно ткиво, тим одговором, наравно, није решено и следеће занимљиво, но сад више не његошолошко већ сарајлијолошко питање: откуд Милутиновићу варијанта његове приче о коњу Бураку?¹⁴

У овој пак прилици, у којој се читање Милутиновића показало неопходним за истраживање историје настанка Његошевих стихова о коњу Бураку у *Горском вијенцу*, поново искрсава у његошологији премного истицано, а, чини се, ето, ипак, премало испитано питање: колико ли је оваквих Милутиновићевих књижевних нити уткано у Његошево књижевно ткиво, а оне у њему, зато што сав Милутиновић још није потпуно ишчитан и протумачено издан, још нису примећене?

ИМЕ РУСКОГ КНЕЗА ПОЖАРСКОГ У БАНОВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

Име Димитрија Михаиловича Пожарског, руског племића прослављеног у рату Руса и Пољака почетком XVII века, изненадно и изазовно искрсло у стиховима Његошеве *Посвете праху оца Србије*, тј. Карађорђу, српском плебејцу прослављеном у рату Срба и Турака почетком XIX века:

»Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће,
ал' хероје кѧ Пожарске, дивотнике и племиће,
гле, Српкиње сада рађу...«¹

истумачено је у свим вреднијим издањима *Горског вијенца* и у свим књигама посвећеним тумачењу стихова из ове Његошеве књиге.²

Почели су, наиме, то име да тумаче већ Стефан Митров Љубиша, први коментатор *Горског вијенца*, који га је прочитао и протумачио нетачно: као географску одредбу Карађорђева порекла из »пожаревачке нахије у Србији«³, и Нићифор Дучић, први критичар овог Љубишиног коментара, који га је две године доцније прочитао и протумачио тачно: као име руског кнеза Пожарског, ослободиоца Руса од Пољака, у историјској поредби са Карађорђем, ослободиоцем Срба од Турака,⁴ а продужили су то име и његову појаву у Његошевом тексту да објашњавају Милан Решетар, следећи коментатор *Горског вијенца*,⁵ па потом и скоро сви редом познији тумачи *Посвете...*,⁶ све до Николе Банашевића,⁷ Михаила Стевановића,⁸ Мишела Обена⁹ и Мухсина Ризвића,¹⁰ и то или потпуно прихватајући и потврђујући, или помало преправљајући и поправљајући, или пространије парафразирајући поменуто, основно Дучићево објашњење.

Ипак, и поред свих постојећих објашњења, ово поређење Карађорђа са Пожарским, тј. ово необично прослављање руског јунака Пожарског упоредо са српским јунацима Душаном, Милошем и Карађорђем у стиховима *Посвете...* ни до наших дана потпуно протумачено није.¹¹

По моме мишљењу, зато што су Његошеви коментатори име Пожарског у стиховима *Посвете...* објашњавали искључиво исписивањем историјских података о Пожарском и испитивањем језичких проблема у ова Његошева два и по стиха, уверени, изгледа, да се то име у Његошевом тексту, овако очевидно њиме увеличаном и украшеном, може објаснити на такав начин, тј. зато што и књижевноисторијског објашњења о

поређењу Пожарског из руске историје са Карађорђем из српске историје у стиховима *Посвете...*, објашњења које би, после Дучићевог идентификовања ове историјске личности у Његошевој песми и после свих граматичких информација и интервенција Његошевих познијих коментатора, веродостојним подацима назначило или бар варљивим претпоставкама наговестило извор у коме се Његош са изазовно исписаним именом Пожарског срео или могао срести, затим тренутак у коме се то догодило или могло догодити и, најзад, нарочито, подстицајну прилику која га је навела или могла навести на поређење Карађорђа баш са Пожарским - а не, рецимо, са Мињином, у рату Руса и Пољака почетком XVII века исто тако прослављеним руским јунаком, те, отуда, и у свим историјским приказима овог рата, па и на споменику скулптора И.П. Мартоса, подигнутом одједном обојици на Црвеном тргу у Москви 1818. године, нераздвајним савремеником и саборцем Пожарског, или, зашто не, са неким трећим или четвртим ратоборно расположеним јунаком руске или, уосталом, било чије народноослободилачке историје, свачије, такорећи, пуне и препуне својих ослободилаца - у списима испитивача и тумача Његошеве литературе, ако ме памћење не вара, никако нема.

Међутим, у песми *Сумња* написаној пером Матије Бана и 25. августа 1845. године објављеној у београдском књижевном листу *Подунавци* постоје стихови:

»*Пожарски, Кошћушко и вођа ки свога
на олтару отацбе оца умори и брата,
ах, гдје су ти мужи времена прошлога!*«¹²

стихови који показују како је, ето, Матија Бан, отприлике годину и по дана пре но што ће Његош испевати *Посвету...*, на страницама књижевног листа који је, по свему судећи, тј. по свему што знам и што ћу рећи, Његош на Цетињу и имао и читао, усред једне своје песме-плакалице за славном словенском прошлошћу и песме-питалице пред сумњивом словенском будућношћу, једним својим стихотворачким дахом и уздахом, у два стиха седме строфе *Сумње* уписао тројицу негдашњих срчаних словенских сабљоносаца и слободоносаца: Пожарског, Кошћушка и Карађорђа, од којих ће двојицу: Пожарског и Карађорђа, ускоро и упоредо, у два стиха последње строфе *Посвете...* уписати и Његош.

Но док ова овако састављена имена Пожарског, Кошћушка и Карађорђа у стиховима Банове песме не изгледају нимало случајно нађена и нанизана, јер их је јужнословенски и свесловенски опредељени и одушевљени Бан изабрао да би њима употпунио свој стиховани списак родољубивих словенских »мужева времена прошлога« у својој песми - у којој су већ, пре ове тројице јунака, били поменути и Милош Обилић:

»... *тај смјелни презритель живота
ки сред војске уби напасника цара*«,

и Марко Бочар:

»... *Бугар, нова јунаштва дивота*«,

и Јан Собјески:

»... *Хоћима јунак, Беч ки ослободи*«,

и Никола Бунић, Дубровчанин, Банов земљак:

»... *властелин, душу ки у ропству испусти,*
али не ријеч шкодну народној слободи«,

- те, дакле, оваква и овако састављена не изискују нарочити књижевноисторијски коментар, Банови стихови посвећени Пожарском, Кошћушку и Карађорђу узети засебно изгледају ми изазовна прилика за отпочињање књижевноисторијског разговора о постанку поредбе Карађорђа са Пожарским у Његошевој песми посвећеној Карађорђу, па, можда, и за испитивање историје постанка читаве *Посвете*...¹³

Да би пак овај књижевноисторијски разговор о Његошевој упознатости са Бановом песмом *Сумњом*, или чак, поред ње, и са осталим Бановим песмама са страница листа *Подунавке* из средине четрдесетих година XIX века, на којима је Бан своје песме у то време једино и објављивао, потекао правим током, важно је, чини ми се, већ на почетку овог разговора утврдити и утврдити да су тада и Бан и Његош пре свега и више од свега у својим животима били читаоци и писци, те да су, дакле, имали да се узајамно упознају и да су се одиста узајамно и упознали најпре у доживљајима из песничких сфера, као читаоци и писци стихова, а не, како то верују и веле испитивачи њихових састанака и њихове сарадње, најпре и једино у политичким пословима и плановима, као родољубиво расположени представници две јужнословенске државе, Србије и Црне Горе, занесени и запослени историјским задатком јужнословенског националног ослобођења и уједињења предвиђеног државотворним текстом Гарашаниновог *Начертанија*, тј. тек приликом њиховог првог сусрета на Цетињу с пролећа 1848. године.

Поуздане податке о овом, претходном, посредном познанству ове двојице читалаца и писаца стихова, успостављеном пре успостављања њихових познијих, непосредних веза и обавеза, остварених тек приликом Бановог првог боравка у Црној Гори и развијених тек потом почетом њиховом преписком и при следећим њиховим сусретима у годинама 1849. и 1850, оставио је, у ствари, Матија Бан својеручно, у тексту својих познатих, проучаваних цетињских бележака о својим политичким путовањима на Цетиње, објављених, додуше, много доцније, али, по Бановом сведочењу, записаних врло правремено, »одма« после сусрета и разговора са Његошем.¹⁴

Тако, по тим Бановим подацима из ових бележака, исписаним, разуме се, између његових путописних описа необичне црногорске средине, Његошевих људи у тој средини, Његоша међу тим људима у најкрупнијем

плану, и, наравно, најопширније и најнаглашеније наведених политичких погледа Његошевих, Његош је с Баном одмах, већ при упознавању, проговорио као песник са песником - прастаром песничком сликом казујући му свој доживљај света и своје судбне: »... с'ам сам и мученик на овим стенама као Прометеј на Кавказу«, и показао му да познаје и признаје и његово песништво - »напамет« и »свечаним гласом« казујући му његове, Банове, стихове:

»Грм хриди стоји, неприступна гора;
главу јој гром лупа,
ноге вал љута мора.
Ту, као соко гњездо,
горанин свој дом сави...«,

прве стихове из повелике песме од педесет и шест стихова у осам строфа с потпуним насловом *Његовој свјетлости преосвештеному господару Петру Петровићу Његошу, владици црногорском, ода Матије Бана на похвалу великодушне помоћи којом он спасава од глади народ црногорски*,¹⁵ из песме, дакле, којом је Бан у Београду, такође у Подунавци, 18. децембра 1846. године, што значи отприлике годину и по дана после објављивања Сумње и годину и по дана пре свога првог сусрета са Његошем на Цетињу, већ био опевао Његоша и коју је Његош могао прочитати и напамет научити једино са страница *Подунавке*.

Исто тако, по тим Бановим подацима из ових бележака, током свога првог сусрета са Његошем, испуњеног, разуме се, понајвише претресањем политичких проблема и прављењем политичких планова, али истовремено протканог и радосним расправицама о песницима и поезији, и Бан је спремно подржао овакву Његошеву склоност скретању у слободније и сретније песничко причање, па је и он Његошу показао да познаје и признаје његово песништво, и то понајбоље, оно из *Горског вијенца*, објављеног отприлике годину дана пре овог њиховог првог сусрета, које је он, Бан, по сопственим речима забележеним у овим својим белешкама, до тада, тј. до доласка на Цетиње и упознавања са Његошем, већ био прочитао »не једном, него три пута« и о коме се са Његошем одмах, обавештено и одушевљено, упустио у расправљање.

Најзад, овако приказавши песничке тренутке и теме из свог првог сусрета са Његошем, Бан је у овим својим белешкама и изричитом изјавом посведочио како је Његоша, иако га је на Цетињу походио у улози политичког преговарача, тј. тајног изасланика српске владе, те, дакле, био дужан да га види и чује као господара Црне Горе, тада, при овом сусрету, понајпре видео и чуо као песника:

»Чудновато је у разговору прескакао са поезије на политику, и обратно, а то не без дубље намере. Тако је у мојој песми нашао повод да ме својом пажњом отликује и живље ми у срце метне потребе његових соколова. Свуд ми је из њега вирио одушевљени песник, племенит човек и умешан дипломата«.¹⁶

ако јесте, одакле их је читао, када их је читао, које је читао и како их је прочитао?

Пет година млађи од Његоша, Дубровчанин Матија Бан је из Дубровника у Београд и у јужнословенску књижевност стигао заобилазним и заплетеним животним путем, преко Цариграда и Мале Азије, крајем месеца августа 1844. године, као двадесетшестогодишњак, све до тада огледајући своје списатељске и стихотворачке снаге на италијанском језику, тако да до свога београдског живота на јужнословенском књижевном пољу никако није ни постојао.¹⁸

Огласивши се, дакле, као јужнословенски писац тек по доласку у Београд, већ почетком месеца септембра 1844. године, у *Подунавци*, у којој ће током четири последња месеца ове године објавити четири прве песме на српскохрватском језику, Бан је одмах, упоредо са успостављањем својих политичких позиција и претензија, почео откривати и своју склоност да пише песме и своју спремност да што пре и што приметљивије уплива у ток тадашњег београдског политичког песмотворства, овом својом склоношћу и спремношћу, такорећи, у стопу следећи, на пример, првог тадашњег београдског песника Симу Милутиновића Сарајлију, који је, на пример, 26. августа 1844. године у *Подунавци* објавио своје две песме с насловима *На долазак с првим пролетошњим паропловом Вучић - Аврамов 1844. године* и *На дочек Вучић - Аврамов 1844. године*¹⁹ и за којим је већ после седам дана, тј. 2. септембра 1844. године, такође у *Подунавци*, и Бан објавио своју песму с насловом *Пјесна Србији приликом повратка у отечество господe Вучића и Аврама*,²⁰ посвећену, ето, истом политичком догађају и његовим јунацима.²¹

Како је Бан, потом, и већину од невеликог броја својих следећих песама, што значи песама састављених у првом периоду свога београдског песникована од 1844. до 1846. године, објавио на страницама *Подунавке*, тако да су његови стихови у овом листу, у ствари, васколико песмотворство са којим се он као књижевни посленик на јужнословенском књижевном пољу у први мах појавио и представио, то се и сва питања о Његошевој упознатости са Бановим стиховима пре првог сусрета ове двојице песника на Цетињу с пролећа 1848. године, или, боље речено, пре објављивања првог издања *Горског вијенца* у Бечу почетком 1847. године с *Посветом...* и с поређењем Карађорђа са Пожарским у њеном тексту - јер, заправо, то поређење ове двојице јунака у стиховима *Посвете...* после њиховог поређења у стиховима Банове *Сумње* књижевноисторијска је загонетка у коју сам се загледао и у њу загледан наумио да овај књижевноисторијски разговор започнем - могу свести на свега два следећа питања: Да ли је Његош прелиставао странице *Подунавке*? И ако јесте, да ли је на њима примећивао Баново име и са њих прочитавао Банове песме?

И заиста, зналци Његошева живота који су видели и странице *Подунавке* пред првим од ових питања неће ни часа бити у недоумици. Јер, странице *Подунавке*, овога јединог београдског књижевног листа из средине четрдесетих година XIX века, уређиваног и издаваног као *Додатак* званичним *Новинама српским*, једном седмично, од 1843. до 1848. године,

што значи у годинама Његошевог најживљег и најбољег песничког стварања и, истовремено, његовог појачаног државничког и књижевничког поуздавања у Београд и повезивања са Београдом,²² странице на којима су своје стихове објављивали не само, такорећи, сви тадашњи београдски и панонски песмотворци, са негдашњим цетињским становником, владике Петра I поуздаником и Његошевим »свагдашњим драгим наставником« и »међу прве пјесником« Симом Милутиновићем Сарајлијом на челу,²³ него и тадашњи цетињски песмотворци из Његошеве најближе близине, из Биљарде, Ђорђе Срдих²⁴ и Милорад Медаковић,²⁵ па, најзад, и Његошев песмотворачки расположени млади сестрић Стефан Перовић Цуца,²⁶ Његош, зар не, није могао превидети. И, како то потврђују несумњиви подаци, на пример, већ поменути Банов податак да га је Његош на Цетињу при првом сусрету поздравио стиховима његове *Оде Његошу* напамет наученим из *Подунавке* од 18. децембра 1846. године,²⁷ или, на пример, Вуксанов податак да је међу десеткованим књигама Његошеве библиотеке нашао примерак *Подунавке* из 1846. године,²⁸ или, нарочито, као станац камен постојани податак да је Његош у *Подунавци* од 9. априла 1848. године објавио сопствену песму *Спровод праху С. Милутиновића*, којом је Милутиновићеву душу са земље на небо испратио на начин на какав више ниједна друга душа с нашег тла нашим језиком у вечност испраћена није,²⁹ Његош је *Подунавку*, без сумње, у рукама и пред очима имао.³⁰

Овако лако, тј. овако одлучно и одсечно, и на друго од ових питања, и изричите и изазовније од првог, наравно, није могућно одговорити. Али, по моме уверењу, и о њему, иначе у литератури о Његошевој лектири потпуно превиђеном, ваља и вреди, у претпоставкама бар, проговорити. Јер, једноставно речено, листајући и читајући *Подунавку*, Његош у њој није могао не примећивати и не прочитавати Банове текстове, и стиховане и прозне, од којих су се управо песме, врло опседнуте и поседнуте националним и политичким темама, идејама и расположењима, по правилу, појављивале на првим, почасним страницама *Подунавке*.

Тако се у томе Бановом песмотворству, после првих пет песама објављених у првој години његовог боравка у Београду, које је Његош, рецимо, можда и могао превидети или пренебрегнути,³¹ појавила, прострта на прве две странице *Подунавке* од 21. јула 1845. године, повелика Банова песма с пуним насловом *Славному вожди рата независности, оцу српске слободе и првome по обновлењу домовине српском књазу Карађорђу Петровићу пјесна*,³² песма пуна стихова и строфа посвећених, ето, прослављању Карађорђа, коју Његош, ако му је овај број *Подунавке* икако био у рукама и пред очима, баш никако није могао не приметити и не прочитати.

Наравно, Његошу овај читачки доживљај Карађорђа, Карађорђа као опеваног националног јунака, као јунака из песама, у песмама и за песме, није био нов, тј. неочекиван и непознат доживљај. Без икакве сумње, Карађорђево име, лик и подвиг у Његошевој свести изузетним сјајем заискрили и засветлуцали су већ у његовим дечачким годинама захваљујући његовом стрицу владици Петру I и његовом учитељу Сими Милутиновићу Сарајлији, првим људима од књиге и духа у његовом дечаштву, који су

били не само савременици и саборци Карађорђеви, па, дакле, и умели и хтели да причају о њему, него и људи од духа и пера који су Карађорђа врло правовремено схватили и прихватили као националног јунака достојног литерарне обраде, те су се међу првима и огледали у писању стихова о њему. Овај изузетни сјај Карађорђеве личности у својој свести Његош је доцније продужио да разгорева и разиграва, наравно, читачким доживљајима, и то понајпре читајући Вишњићеве песме о Карађорђу из Карацићевих књига, а потом и текстове о Карађорђу са којима се могао срести и сретао се у списатељству свога времена, особито од 1842. године, када је власт у Кнежевини Србији, после кнеза Михаила Обреновића, преузео Карађорђев син, кнез Александар, и од када су српски списатељи, онако како то списатељски род, уопште узев, радо практикује, јатимице, и позвани и непозвани, и вештим и невештим перима, особито у књижевној периодици, многе и премноге странице испунили својим прилозима сроченим у славу династије Карађорђевића, па, дакле, и њеног родоначелника Карађорђа. Уосталом, ову своју рано рођену и такорећи непрестано и нежно неговану занесеност Карађорђем и његовим подвигом пре 1845. године, тј. пре појаве Банове *Пјесне Карађорђу у Подунавци*, како је то показао већ Његошев први истакнути испитивач Петар Алексејевич Лавров,³³ најтврђе је посведочио сам Његош, на пример, већ првих година свога песникованња певајући Карађорђа као »новог цара српскога Ђорђија« у песми *Нова пјесна црногорска о војни Русах и Тураках почетој у 1828. году*³⁴ и као »Марса српског и младога Феба« у песми *Заробљен Црногорац од виле*,³⁵ или, доцније, купујући Карађорђеву сабљу и посвећујући јој читаву песму *Сабљи бесмртнога војска (књаза) Карађорђија*,³⁶ или, доцније, примајући од Карађорђевог сина Александра Карађорђевог портрет и упућујући му тим поводом писмо са следећим речим: »Никакав дар на овоме свијету не би мени пријатнији био од портрета витеза и оца јединоплемене мени Србије, којег су славни подвиги још када сам ја млеко матерње посао јако на таблици моје душе написати и који ће вјечно остати огледало витештва не само међу малијем народом српским него и међу великијема народима и у всемирној историји.«³⁷

Оволико задојен и напојен духом »карађорђијевским«³⁸ пре 1845. године, Његош се, дакле, по свему судећи, нашао пред текстом Банове *Пјесне Карађорђу*, песме која је чинила управо оно што је он веома желео да српски песници чине, оно што је исте, 1845. године, отприлике два месеца дана пре појаве ове Банове песме у *Подунавци*, у својој *Посвети Луче микрокозма*, изричито затражио од Симе Милутиновића да он учини³⁹ и оно што ће 1847. године, отприлике годину и по дана после појаве ове Банове песме у *Подунавци*, у својој *Посвети Горског вијенца*, и сам учинити - прослављала је Карађорђа.

А Матија Бан је певао овако:

»Може глас подли блазнити
сијајуће величество;
ал' мртвим на гробовима
не пјева ласкательство.

Тим и дух мој сад устаје
да невехли заслужени
вијенац т' овиси о гроб.

О реци, гдје си науку
крепости твоји нашо?
Реци м', из ниже понижености
на вишњост већу узашо
је ли кад ступај умрли?
је ли кад сабља чигова
смртније пала од тве?

Јачи нег' нарав, грозно ју
сплеса рад домовине:
и оца и брата жртвова,
о духа величине!
Храмове би био уздиго ти,
на олтар те посадио
Римљанин стари и Грк.

Ал' подли вијек разумјет те
ки није хтео ил' знао,
име т' у прах је бацио
и ружби га предао.
Ружба на њ вјечна... осветиће,
име ће тве посветити
садашњи нараштај.

Из вихра новог стољећа
и ти ка гром испаде;
на јек твог гласа тргне се,
од смртног сна устаде
народ зачућен, рајника
ка страшна трубља коначни
да му навјешта суд.

И управо би коначан
суд од теб' уставјени,
суд измеђ бјести и пачења,
угњетника, угњетени.
Ти ка божество рјеши га,
под ногам' те заупи ти
сатрт насилства враг.

Тад смјело већ од Тимока
до Адријанског мора,
од Саве и од Дунава
све до Албански гора
освојитељна твоја се
мисо оријашки шетала
и саждирала све.

Сујетно властољубије
није ти срце пекло.
,Биједни ови туци браћа су,
сви браћа', оно т' је рекло.
Један су стег сви слиједили
кад силном мому народу
цвјето је среће цвијет.

Ал', вај, сви сад с' успавани!
Слободне само горе
јуначка дјеца одзову се
и с брда сви горе;
кад глас несреће с леђа ти
звекне и, к њим идућега,
повуче те натраг.

Сузу тад виде Сјеница
на лицу јуначкому,
јер при множини душмана
спасење војству свому
очаја; Ал' шта не уради
храброст? Тве чудне побједи
Сјеница и сведок би.

Напред, све напред, витези,
бојна вам звјезда сјаје;
уз Борђа ум старца мудрога
умовим' правац даје.
Ето је храму великом
новога српства, о радости,
тврдо положен кам.

Ах, ах, шта видим?! Стјегови,
оружја у праху леже,
коњи, бојници крвави,
војводе силни бјеже.
Ој, Борђе, и ти! Вај, пропасти!
О твојем могућном генију,
вај, сумни зловни свијет!

И велику ја пресуду
рјешити сада нећу;
нека потомство рјешу ју
у непристрасном вијеку.
Ал' међ' неслогом, преваром
и међ' несрећном храбрости
куд мјере паст ће знам.

Проклетство ну сад понављам
што су већ Срби изrekli,
проклетство на разбојнике
живот му ки пресјекли,
живот највећег Србина
ког нам у својој милости
промисо вишња да.⁴⁰

Овако певајући, Матија Бан, очевидно, није успео да начини добру и лепу песму, што му, уосталом, ни у осталим песмотворачким подухватима није полазило за пером, али је ова његова песма о Карађорђу као »оцу српске слободе« и, чак, уз њега и с њим у борби за српску слободу, о Његошевом стрицу владици Петру I као »старцу мудроме« и о Црногорцима као »јуначкој дјечи« са »слободних гора«, за Његоша, који ће ускоро и сам написати своју песму о Карађорђу као »оцу Србије«, без сумње, била изузетно занимљив и запамтљив текст међу многобројним текстовима многобројних песмотвораца који су Карађорђа ових година на све стране и на сав глас просто и пригодно хвалили и славили.

Јер, заправо, ова Банова песма била је инспирисана полемиком публикованом почетком четрдесетих година XIX века у династичкој борби између обреновићеваца и карађорђевићеваца коју су обреновићевци водили нападајући и одавно мртвог Карађорђа, што је сасвим читљиво већ у првим стиховима његове песме:

*»Може глас подли блазнити
сијајуће величество;
ал' мртвим на гробовима
не пјева ласкатељство...«,*

полемиком, наравно, познатом и Његошу, чија ће песма о Карађорђу, у ствари, бити инспирисана истим тим поводом, што је такође сасвим читљиво и што је, уосталом, већ поуздано прочитано у двадесет и четвртом стиху његове песме:

»Над свијетлим твојим гробом злоба грдна бљува тмуше...«,

стиху који је Његошев коментатор Видо Латковић објаснио следећим речима: »У династичким борбама у Србији, нарочито око 1840. године, Карађорђеове заслуге су потцјењиване; у политичким написима било је и ружних испада противу Карађорђа.«⁴¹

И, исто тако, јер је Бан Карађорђа у својој песми приказао и протумачио у концепцији сличној и приличној концепцији у којој ће Карађорђа приказати и протумачити и Његош у *Посвети...:* и он и Његош, зар не, наравно, пренебрегну ли се у овој прилици неважни описи Карађорђеове неуспеле сјеничке ратне операције којима је Бан распричано развукао ткиво своје песме, Карађорђа су опевали као, такорећи, на небу рођеног хероја и на национално тло у једном вероломном и вратоломном веку изненада приспелог генијалног вожда који је, са загонетним умним знањем, са силном душевном снагом и са застрашујућом сабљом, већи, јачи и бољи од тога свога века, савлађујући све препреке на путу до свога циља и сатерујући страх у кости поробљивачима своје земље, из ропске умртвљености пробудио и на јуначке ноге подигао свој народ, али је био трагично изневерен, убијен и мртав у гробу оклеветан, но о коме ће правдољубиво потомство праведно судити и његове злотворе и завиднике казнити вечним проклетством, а њега, бесмртног, и његов подвиг, беспримерни, наградити вечном славом.

Виђена овако, ова инспирацијска и концепцијска сродност Банове, старије, и Његошеве, млађе, песме о Карађорђу чини ми се довољно поузданом подршком претпоставци да је Бан својом *Пјесном Карађорђу* на своје име и свој текст привукао Његошеву пажњу, и то, дакле, не само тиме што је Бан том песмом угодиле његовој жељи да се Карађорђе прославља песмама, него, наравно, нарочито, тиме што је Бан у њој о Карађорђу судио и певао отприлике онако како је и он мислио да о Карађорђу ваља судити и певати, јер ће већ годину и по дана доцније у *Посвети...* и он о Карађорђу слично судити и певати. И, наравно, ова овако посведочена претпоставка о пажњи с којом је Његош морао читати Банову *Пјесну Карађорђу* неизоставно изазива и следеће, занимљивије и загонетније питање: пишући *Посвету...*, није ли Његош имао на уму Банов текст, па, можда, уза све остале познате и непознате подстицаје, своју песму о Карађорђу написао свесно или несвесно сећајући се слова и смисла прочитане Банове песме о Карађорђу? Но, за одговор на ово питање поузданијих потврда у песмотворачким знаковима и звуковима *Посвете...* нема, али, уосталом, Његошу у његовој песми о Карађорђу, потпуно поседнутој песничким Његошевим најкрупнијим писмом и најгромкијим гласом, не би ни приличило да их има.

Како је пак, као што је напред напоменуто, *Подунавка* после Банове *Пјесне Карађорђу* продужила да објављује његове песничке и прозне прилоге и њима име овога свога сарадника на својим страницама све видљивије обзнањује, а Његош то, без сумње, није превиђао, он је и следеће Банове песме у следећим бројевима *Подунавке*, по свој прилици, дочекивао са појачаном читачком пажњом.

И већ тридесет и петог дана после објављивања *Пјесне Карађорђу* Његошу је *Подунавка* понудила нови привлачан текст објавивши, опет на првим страницама, опет повелику, Банову песму *Сумња*,⁴² песму која је и с мишљу којом је била инспирисана - да словенска садашњост и будућност изгледају јадно и безнадно у поређењу са часном и прекрасном словенском прошлосту, и с осећањем којим је интонирана - да је тешко и тужно то знати и признати, за Његоша, који ће следећих година судбину Словена на свету и сам слично описивати и оцењивати, опет била занимљив и запамтљив текст и читачки доживљај.

Јер, Бан је, на пример, већ у првим строфама *Сумње* певао:

»Од жалосне сумње црна ми је душа;
у њој само скили зрачица надежде,
којом једва с' ова разјаснива тмуша.

Ах, тко да ме славском о дошашћу извјести?
Хоће л' кад свећ силан и свећ сужни народ
на дједину своју госпар сам засјести?

Хоће ли се кадгод престол оборени
подигнут и с њега засвјетлити круна
над небројним мноштвом слободни, сложени?

*Ах, за тога силни требује умова,
племенити душа, мишица јуначки,
а ми не имамо нег' славни гробова!»*

или, даље, на пример, у деветој строфи:

*»Прежалосна мисо! Да л' су с' изродила
славска већ племена?...«*

или, даље, на пример, у седамнаестој и осамнаестој строфи:

*»Није већ олтара... Лучи су угашени...
Гласа се не чује... Све је мук и тама...*

*... Хо, ет' смирен Славјан,
сложен ет' у предњем сну он спи, сну роба...«*

и тако даље, све до последње, тридесет и треће строфе ове предуге и, по Бановом обичају, превише реторички а премало песнички срочене песме.

А Његош ће, отприлике две и по године после објављивања Банове *Сумње*, наравно, такође на страницама *Подунавке*, објавити своју песму *Спровод праху С. Милутиновића и у њој стихове*:

*»... - Словенство је проста маса,
јошт га зраке косо гледе, јошт по таме оно баса.
,Што је наше - све је лоше', сви гудимо сами собом.
Народности ће нам олтар? Туђина смо свагда робом...«,*

стихове које су Његошеви коментатори објаснили, такорећи, једнако, Радован Лалић речима: *»У овим и следећа три стиха (ст. 35-38, оп. В. О.) Његош са горчином изражава своју мисао о недовољној самосвијести код Словена. Исту ову мисао налазимо и у његовим писмима из оног доба (1848-1849)...«⁴³ и Видо Латковић речима: *»У другом делу песме осврће се (Његош, оп. В. О.) на прилике у Словенству, са горчином, слично као у писмима.«⁴⁴**

И у писмима својим, поменутих у овим коментарима, Његош ће писати, на пример, Николи Томазеу: *»Зла клевета! Бог знаде када ће се племе словенско испод њене гадне анатеме ослободити и када ће га зора истине обасјати...«⁴⁵* или неком неидентификованом Тршћанину: *»Е, сиромаси Славјани, што би Европа без робовах да јој није њих?... Да, наше је племе имуће других народа као проча животиња, и ко има више стадо, он је богатији. Ко се иколико сумљао да нијесу Славјани рођени за ропство, нека данас њино пословање види... Ала бадава, Славјани једнако за ропством теже...«⁴⁶* или Јосипу Јелачићу: *»Твој је задатак велик, њим Европа нови лик добива, он миче гадну љагу од лица силних Славјанах, који до дана данашњег друго нијесу били до продани и жалосни робови и надничари других народа... Ради чега мимо проче народе овај зли нароч нас прати? Рашта смо привикли робовати, рашта своје силе не познавамо? Рашта неко слијепо задахнуће управља Славјанима, те се самовољно у туђе*

вериге вежу?...«;⁴⁷ или Францу Миклошичу: »С нестрпљењем очекујем Ваш ријечник. Та то је светиња славенска, која је до данас трунула у талогу невјежества, заборављена народом забаченим самим собом...«;⁴⁸ или Вацлаву Ханки: »Мало Славјани пишу, а многи су почели пискарати. Да смо силни морално како смо физически, нигдје се мрачнога облака на нашем поднебију не би могло видјети... Ја се никад домислити не могу откуд Славјанима ово славно име којијем се називају... А да сам здравији и код куће, бих Вам се ситан натужио на моју залудну и слијепу браћу Славјане...«.⁴⁹

И у разговорима својим са Љубомиром Ненадовићем, непоменутиим у овим коментарима, али прибележеним у Ненадовићевим *Писмима из Италије*, Његош ће говорити: »Ала се ми Словени наробовасмо!« и »Љутим се на туђинце, љутим се на своје. Седамдесет милиона мога племена мртвим сном спава кад сви народи напредују и уживају плодове просвете...«.⁵⁰

А у стиховима пете, шесте и седме строфе Банове *Сумње*, ове песме у којој је Његош, као што је то из овога овде начињеног поређења очевидно, имао да прочита Банове горке мисли о Словенима сасвим сличне сопственим горким мислима о Словенима испеваним, исписаним и испричаним следећих година, он је имао да прочита и на почетку овога књижевноисторијског разговора наведени Банов репрезентативни списак славних старих словенских ратника за слободу у коме је Бан опевао имена и подвиге Обилића, Бочара, Собјеског, Бунића, Пожарског, Кошћушка и Карађорђа.

И, дакле, после овако присних и провокативних читачких тренутака какве је, по свему судећи, са Бановим песмама *Пјесном Карађорђу* и *Сумњом* имао, није ли Његош, и сам склон састављању својих именика славних старих националних ратника за слободу у својим песмама⁵¹ и писмима,⁵² овај Банов у *Сумњи* састављени именик са јунацима Пожарским, Кошћушком и Карађорђем сврстаним упоредо, у последње, почасне стихове тога именика, тако запазио и до писања своје *Посвете...* тако запамтио да је при изабирању јунака пожељног и погодног за упоредбу са Карађорђем, каквог, по његовој оцени, није било међу националним јунацима, свога Пожарског изабрао подстакнут, свестан или несвестан порекла своје асоцијације, стиховима о њему и Карађорђу прочитаним у Бановој *Сумњи*? Јер је Његош, који је већ у стиховима при крају *Посвете* *Луче микроkozма*:

»Ја од тебе јоште много иштем:
да поставиш у пламтеће врсте
пред очима Српства и Славјанства
Обилића, Борђа и Душана,
и јошт кога српскога хероја...«

био начинио свој избор најзначајнијих јунака из националне историје и традиције и који је у стиховима при крају *Посвете Горског вијенца*:

»Зна Душана родит Српка, зна дојити Обилиће,
ал' хероје ка Пожарске, дивотнике и племиће,
гле, Српкиње сада рађу...«

изабравши исте јунаке, у ствари, овај свој избор поновио и потврдио, али је овога пута, у овој својој песми посвећеној Карађорђу, наравно, био дужан да Карађорђа претпостави Душану и Обилићу, и да му пронађе премца у већој и важнијој светској историји и традицији, у тренутку у коме је бирао јунака достојног поређења са Карађорђем, између многих светских јунака чија је родољубива јунаштва познавао, помињао и прослављао пре но што је написао *Посвету...*, у њеним стиховима, први пут, ради поређења са Карађорђем, исписао баш име Пожарског вероватно зато што је то име уочио и на ум узео у некој недавној и нарочитој прилици.

Но, ма како ову загонетку коначно одгонетнули будући коментатори Његошеве *Посвете...*, који ће, можда, открити да је у Његошевој лектири било подстицаја одсуднијих за настанак његовог поређења Карађорђа са Пожарским од овога из Банових стихова, чини ми се да његошологија Његошеве читачке доживљаје са Бановим песмама *Пјесном Карађорђу* и *Сумњом* треба да забележи, и то не само у историју постанка *Посвете праху оца Србије*, којом су се њени испитивачи много и дуго бавили, али су постојање ових Банових песама потпуно превидели, него и у историју Његошевог читавог списатељског живота, у коју су истраживачи његове лектире уписали или настојали да упишу махом велика и важна имена писаца и књига, али нису и његове читачке доживљаје ни са Бановим стиховима, ни са *Подунавкиним* страницама, па, пажљивије и потпуније, ни са осталим националним периодичним публикацијама, иако је тих доживљаја, без сумње, било.

НАПОМЕНЕ

ЦРНОГОРСКО РАТНО 1796. ЛЕТО У ГУСЛАРСКИМ, РАКИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ ПЕСМАМА

¹. Лукијан Мушицки: *Стихотворенија*, књ. II. - Будим, 1840, стр. 219-220. - Иларион Руварац: *Montenegrina. Прилошки историји Црне Горе*. - Земун, 1899, стр. 23. - Драгољуб Павловић: *Вићентије Ракић, живот и рад. Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, књ. VIII, 1935, стр. 368.

². Никола Шкеровић П.: *Пјесен. Црногорска побједа над скадарским пашом Махмутом Бушатлијом, као историски документ. Историски часопис САН*, књ. 1-2, 1949, стр. 167-180.

³. Ристо Драгићевић: *Биљешке. Историски записи*, књ. V, 1950, стр. 139-140.

⁴. Божидар Ковачевић: *Доситејево учешће у Устанку пре његова преласка у Србију. Из прошлости*. - Београд, 1949, стр. 13-14. - Никола Банашевић: *Песме о најстаријој црногорској историји у »Пјеванији« Сима Милутиновића. Зборник радова САН*, књ. X, Институт за проучавање књижевности, књ. 1, 1951, стр. 280-285.

⁵ Наравно, Сими Милутиновићу су при исписивању и издавању ових, млађих, петровићких, варијанти песама о црногорско-турским бојевима 1796. године у *Пјеванији* које су прећутале гувернадура Јока, као што то показује његова песма *Докази новији из Себијанке*, у којој је ове бојеве већ пре свога приспећа у Црну Гору опевао сопственим стиховима (Сима Милутиновић Сарајлија: *Себијанка*, ч. 1. - Лајпциг, 1826, стр. 14-22), биле познате и, старије, првобитне, варијанте ових песама које су упоредо са владиком Петром прослављале и гувернадура Јока, и то, по свој прилици, и из Ракићеве *Пјесни црногорске*, али их, такве, по свом приспећу у Црну Гору више, вероватно, у њој није нити могао нити смео затећи и забележити.

⁶. И, наравно, и података у прозним, историографским списима о овом добу написаним перима списатеља из Његошевог сарадничког круга, као што су: Вука Караџића *Montenegro und Montenegroer*, из 1837. године, Милорада Медаковића *Повјестница Црне Горе од најстаријег времена до 1830*, из 1850. године, и Димитрија Милаковића *Историја Црне Горе*, из 1855. године, по којима је, баш као и по песама, у бојевима против паше Бушатлије и његових Турака 1796. године Црногорце суверено и славодобитно предводио сам и само владика Петар.

ЗАПИС УЗ НАСЛОВ ЊЕГОШЕВА СПЕВА ЛУЧА МИКРОКОЗМА

1. Милорад Медаковић, *П.П. Његош, последњи владајући владика црногорски*, Нови Сад, 1882, стр. VIII.
2. Милан Решетар, *Живот и рад Петра Петровића Његоша* (предговор), *»Горски вијенац«* владике црногорскога Петра Петровића Његоша, Београд, 1909, стр. XXXIX-XL.
3. Николај Велимировић, *Религија Његошева*, Београд, 1921, ст. 16.
4. Бранислав Петронијевић, *Филозофија у »Лучи микрокозма«* (предговор), Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Београд, 1923, стр. VII-VIII.
5. Алојз Шмаус, *»Луча микрокозма«, Прилог проучавању Његошевог религиозног песништва*, Београд, 1927, стр. 70.
6. Никола Банашевић, *Бифон и Његош, Зборник у част Богдана Поповића*, Београд, 1929, стр. 133.
7. Божидар Ковачевић, *Луча микрокозма* (предговор), Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма*, Београд, 1934, стр. XV.
8. Драгољуб Бранковић, *Психологија у »Лучи микрокозма«,* Београд, 1936, стр. 10-11.
9. Ружа Јојић-Мићић, *Његошева »Лука микрокозма«,* Београд, 1940, стр. 22.
10. Милан Ракочевеић, *Црногорски Прометеј, Покушај повезивања Његошеве филозофије*, Љубљана, 1940, стр. 74.
11. Исидора Секулић, *Његошу књига дубоке оданости*, Београд, 1951, стр. 204, 206.
12. Перо Слијепчевић, *Одраз живота у »Лучи микрокозма«, Зборник радова САН, књ. X, Институт за проучавање књижевности, књ. 1, Београд, 1952, стр. 306.*
13. Аница Савић-Ребац, *Спев и његови проблеми, Летопис Матице српске, књ. 402, св. 2-3, Нови Сад, 1968, стр. 245.*
14. Видо Латковић, *Његош, Савременик, књ. 18, св. 11, Београд, 1963, стр. 346.*
15. Душан Недељковић, *Његош филозоф у »Лучи микрокозма«* (предговор), Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма, Титоград, 1963, стр. 131, 136-137.*
16. Ђуза Радовић, *Постанак »Луче микрокозма«, Књижевност и језик, бр. 3, Београд, 1964, стр. 18.*
17. Миодраг Поповић, *»Луча«* сведржавна (II), *Књижевност, књ. XXXI, св. 9, Београд, 1960, стр. 227.*
18. Душан Пухало, *О књижевној вредности »Луче микрокозма«, Стварање, бр. 9-10, Титоград, 1963, стр. 77.*

19. Радојица Таутовић, *Светлост и дим »Луче«, Стварање*, бр.9-10, Титоград, 1963, стр. 202.
20. Иво Франгеш, *Што је човјек а мора бит човјек, Књижевност и језик*, бр. 3, Београд, 1964, стр.9.
21. Вуко Павићевић, *Објашњења уз »Лучу микрокозма«, Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. 3, Београд, 1967, стр. 327.
22. Мирон Флашар, *Аница Савић-Ребац и изучавање генесе »Луче микрокозма«, Књижевност*, књ. XLVII, св. 9, Београд, 1968, стр. 204.
23. Слободан Томовић, *Његошева »Луча«, Титоград*, 1971, стр. 41.
24. На пример, у српским књигама штампаним пре 1817. године Велимир Михајловић није ниједном видео туђицу микрокозам (Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду, Нови Сад*, 1974).
25. Једни коментатори, на пример, Никола Банашевић, признали су сами неуспех својих трагања («Напомињемо, као занимљивост, да је француски песник XVI века Морис Сев... написао један филозофски и енциклопедијски спев, у три певања и три хиљаде и три стиха, под насловом *Micocosme*, у коме се опева стварање света и човекови напретци у наукама и вештинама. Његош га сигурно није читао...» - Н. Банашевић, *Бифон и Његош*, стр. 133); други коментатори, на пример, Божидар Ковачевић и Драгољуб Бранковић, порекли су сваку вредност оваквим трагањима («Сасвим је свеједно где је Његош нашао име своје делу: у филозофском речнику или у једном старом листу...» - Б. Ковачевић, *Луча микрокозма*, предговор, стр. IX; - »Чак се и распитивало откуда је позајмио име »Луча« и »микрокозам«: из којег спева или из неког лексикона, као да би и то помогло да се сазна колико је Његош био оригинални стваралац...» - Драгољуб Бранковић, *Психологија у »Лучи микрокозма«, стр. 13); трећи коментатори, на пример, Аница Савић-Ребац, Вуко Павићевић и Мирон Флашар, понудили су повише пожртвовано прикупљених података о дуготрајном животу израза микрокозам у старим страним књигама, али непосредни извор Његошеве обавештености о овом изразу нису показали; а четврти коментатори, на пример, Михаило Стевановић и Радосав Бошковић, састављачи речника необичнијих Његошевих речи, никако нису ни поменули постојање израза микрокозам у Његошевом језику (*Речник уз целокупна дела Петра Петровића Његоша, Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. 7, Београд, 1967).*
26. Алојз Шмаус, *Прилог историји постанка Његошеве »Луче«, Венац*, књ. 17, Београд, 1932, стр. 422-430.
27. Властимир Будимовић, *Историја српских штампарија*, Београд, 1912, стр. 44-59. - Александар Арнаутовић, *Штампарије у Србији у XIX веку*, Београд, 1912, стр. 59, 80-84. - Катарина Богдановић, *Јован Стејић, Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века*, Књиге Матице српске, бр.46, Нови Сад, 1914, стр. 82-109.
28. Његошев учитеља и »народа црногорскога секретар« на Цетињу до почетка 1831. године, Сима Милутиновић је с Цетиња пошао и у Крагујевац и Београд приспео управо у време оснивања Милошеве штампарије, с пролећа 1831. године (В. Недић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд, 1959, стр. 111-114), и ту, усред мале Милошеве државе и међу малобројним Милошевим писменим људима, затекао и Стејића. Да су се Милутиновић, занесени круговац, који је већ 1825. године Круга слушао на универзитету у Лајпцигу (В. Недић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, стр. 67), 1826. године Кругу посветио песму с насловом *Господину Кругу, философије професору у Липисци, честитање Новог 1826. года (Неколике пјеснице, старе, нове, преведене и сочињене С. М. Сарајлијом, Лајпциг, 1826)*, а, по Љубомиру Ненадовићу, две-три године доцније Кругову науку тумачио младом Његошу на Цетињу (Љ. Ненадовић, *О Црногорцима, Целокупна дела Љубомира П. Ненадовића*, Београд, 1939, стр.808), и Стејић, такође круговац, који је Кругове текстове преводио, прерађивао и објављивао и због овога посла био нападан и називан »несрећним преживаћаром Кругове философије« (К. Богдановић, *Јован Стејић*, стр. 105), тада и упознали, није, чини ми се, ни потребно доказивати, а да је немирни и неуморни књижевни посленик Милутиновић тада упознао и Стејићев *Сабор истине и науке* довољно доказује списак београдских пренумераната у овој Стејићевој књизи, у који се Милутиновић уписао као »Сима Милутиновић, полицај београдски«.

29. О Вуковим дугогодишњим приватним и пословним везама са Стејићем сведочи Вукова преписка са Стејићем (*Вукова преписка*, књ. VI, Београд, 1912), а о Вуковој најпотпунијој упознатости са садржином Стејићевог *Сабора истине и науке* и историјом штампања ове књиге, у коју се и Вук увелико био уплео својим писмима и препорукама, и Вукова преписка са Милошем (*Вукова преписка*, књ. II, Београд, 1908) и Копитаром (*Вукова преписка*, књ. I, Београд, 1907). Ипак, ево неколико редака из једног Стејићевог земуноског писма Вуку у Беч од 10. I 1833. године да покажу како је Стејић примерцима *Сабора истине и науке* чак напунио Вукову кућу у Бечу: »Књиге моје су дошле на ову страну. Ово дана сам ји из контумаца примио, и сад се већ у путу наоде; мислим да ће до десетак дана у Бечу бити. Ја вас за свога пријатеља држим; зато и долазим овим писмом молити вас да се тамо у Бечу ти моји књига примите и да гледате да се помоћу нашег почитајемога пријатеља господина Копитара цензурирају и у наш овдашњи народ пусте. Надам се да свога труда пожалити нећете да ји онако, гди ваља, препоручите, као што би ја за вас, гди би могао, то чинио. Први посао, за који вас братски молим, биће да моје књиге у Бечу до који дан потражите, да ји задржите и цензури предате... Ако моје књиге цензуру прођу срећно, оћу вам као пријатељ благодарити поштено, а међутим 20 комада задржите за себе и чините после с њима што вам драго. Од остали забављава подајте по једну сваком нашем пријатељу и познанику у Бечу...« (*Вукова преписка*, књ. VI, стр. 82).

30. И Владисављевићеву кућу у Трсту, баш као и Вукову кућу у Бечу, Стејић је снабдео повећим бројем примерака *Сабора истине и науке*, о чему сведоче, рецимо, следећи одломци из три Стејићева земунска писма Вуку у Беч: из првог од 3. VI 1833. године: »Писаћу првом поштом у Тријест г. Владисављевићу да прими те моје књиге кад му од вас дођу и да чини с њима што му год драго; ја му никаквог рачуна тражити нећу од њих: нека ји распрода, распошље, распоклони, како му и кад му драго; воља му, и у море ји бацити. Тако му, молим, и ви јавите...«; из другог од 8. VII 1833. године: »Јављате ми да су моје књиге одавно у Тријесту, и да су онде на добром месту...«; и из трећег од 1. VIII 1833. године: »Што ми за моју књигу казасте, разумео сам. Нека је тамо у Тријесту! Ја нећу више да знам за њу. Ако који пут успишете г. Владисављевићу, молим, јавите му с моје стране нека од они екземплара, који се у њега наоде, колико је год могуће, онде у Тријесту, које ондашњим, које страним људима, распрода; ценом којом оће и може... Што би год мого и даље куд из Тријеста послати, нека пошље; све на поклон нашим пријатељима, и побољим људима...« (*Вукова преписка*, књ. VI, стр. 88-91).

31. Фрушић је о Стејићевим неприликама са штампањем *Сабора истине и науке* био обавештен пре но што су примерци Стејићеве књиге и изашли из штампарије, о чему сведочи, рецимо, следећих неколико редака из његовог писма Вуку у Земун од 21. VII 1832. године: »Случај гд. Стејића, мени позната пријатеља и многопочитована, јест ме ударио ненадном жалошћу. Не би повјеровао, ни у сну помислио, да њему као лекару Милошевом и домаћем човеку, због чега, због једне књиге, једног може бити изречења једне мисли, изиђе прогон и нужда бјекства... Заиста, право имате рећи, чудо, »прва књига српске типографије конфициратора... Али, слаби Милош и мало човек!...« (*Вукова преписка*, књ. I, стр. 669).

32. Према списку пренумераната у *Сабору истине и науке*, Гагић је у Дубровнику примио десет примерака ове Стејићеве књиге, а Гагићева преписка са Вуком помиње познанство и преписку између Гагића и Стејића (*Вукова преписка*, књ. III, стр. 40).

33. Владан Недић, *Сима Милутиновић Сарајлија*, стр. 115.

34. Видо Латковић, *Петар Петровић Његош*, Београд, 1963, стр. 74-75, 77-78.

35. »Сличне мисли што их Његош исповеда у *Лучи микрокозма*, налазимо већ много раније у његовим песмама. Не само поједини стихови, него чак и целе строфе из песме *Црногорац к свемогућему Богу* могле би се уврстити у текст *Луче микрокозма*. Толико су и мисао и израз слични, иако је ова песма објављена већ 1833. г., у *Пустиняку цетинском*« (А. Шмаус, *Његошева »Луча микрокозма«*, стр. 11-12).

36. »Почев од *Црногорца к свемогућем Богу* па све до *Луче Његошева* се идеја о човеку, небу и Богу лагано развијала док се у *Лучи* није претворила у широку концепцију свемира, у невероватан полет и размах мисли, у грандиозну представу васионе; та идеја се ширила и

нарастала онако као што се први пламен, упаљен варницом лагано шири, док се не претвори у огромни пожар. Варница из које је никао пожар *Луче* јесте *Црногорац к свемогућем Богу*; ту је зачета *Луча*, њена прва клица« (М. Станић, *Црногорац к свемогућем Богу* и *»Луча микрокозма«*, *Паралела идеја*, *Гласник Југословенског професорског друштва*, књ. XIX, Београд, 1939, бр. 458).

37. »Она друга песма у *Пустиняку* (*Црногорац к свемогућем Богу* - оп. В. О.) истиче, такође од првог корака, други ерос потоњег великог човека и мислиоца песника: страст творачку која креће у освајање васионских знања и тајни, која хоће додир са поетом васионе, са оним кога је наш песник звао »Творцем«, ствараоцем, и то име волео нада сва друга имена која се придају Богу. Свемоћност Творца већ се у овој раној поеми те врсте односи - као што ће се у *Лучи* односити - односи се на свемоћан ум, на свемоћну поезију. У том првом изразу духовних својих немира, млади архимандрит вуче већ у додир, и сродство, велики и мали свет, макрокозам и микрокозам, човека и васиону« (И. Секулић, *Његошу књига добуке оданости*, стр. 113).

38. »Може се, дакле, рећи да су припремање и стварање *Луче* почели много раније него што је сама *Луча* написана: негде године 1835, 1836, а можда и много пре тога« (Б. Ковачевић, *Оригиналност »Луче микрокозма«*, *Књижевност*, књ. XIII, св. 9-10, Београд, 1951, стр. 252).

39. »Знамо да је *Луча* у краткоме року састављена, на душак, Знамо да се нити и крупни сплетови њеног ткања помаљају у Његошеву песништву већ десет година пре ње« (М. Флашар, *Новоплатонско предање и извори »Луче микрокозма«*, *Зборник Филозофског факултета*, књ. VI-2, Београд, 1962, стр. 229).

40. »Примећено је, наиме, да корени основних идеја развијених у *Лучи* и клице неких симбола којима ће се при коначном обликовању спева послужити сежу до врло раних Његошевих песама. Већ у песми *Црногорац к свемогућем Богу*, из 1833. године, налазимо једну од идеја-окосница *Луче*, идеју о небеском пореклу и бесмртности човекове душе...« (В. Латковић, *Петар Петровић Његош*, стр. 169-170).

41. »Заметак *Луче*, не у осећању и мисли, већ у писаној речи Његошевој налазимо у једној од првих његових песама, у песми *Црногорац к свемогућем Богу*, објављеној 1834. године, читавих једанаест година пре писања *Луче*. Песма је могла бити и свакако је била написана годину или више пре штампања« (Б. Радовић, *Постанак »Луче микрокозма«*, стр. 20).

42. »Примећено је давно да има још раније у Његошевој поезији стихова који наговештавају будућег песника *Луче*. Његова склоност ка мисаоној поезији и темама о судбини човековој манифестовала се већ у песми *Црногорац к свемогућем Богу* његове прве збирке *»Пустиняк цетински«* (Н. Банашевић, *Белешка о »Лучи микрокозма«*, *Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. 3, Београд, 1967, стр. 318).

43. »*Луча микрокозма* је настала у пролеће 1845, а рађала се у песнику још од дана када је, као дечак, у ћелијама Цетинског манастира почео да размишља над библијским легендама о богу, постанку света, и месту човека у космосу. Њој је претходно низ Његошевих песама изразите духовне преокупације: *Црногорац к свемогућем Богу* и *Заробљен Црногорац од виле* 1834, *Ода сунцу, спјевата ноћу без мјесеца* 1836, *Филозоф, астроном и поета* и *Мисао* 1844« (М. Поповић, *Петар II Петровић Његош, Историја српске књижевности I*, Београд, 1968, стр. 237).

44. »Лишь вернувшись изъ Россіи въ 1833 году и устройвъ у себя типографію, владыка издалъ первое собраніе своихъ стихотвореній, которому онъ далъ имя *Цетинскій Пустынный*. Большая часть заключающихся въ немъ стихотвореній написана подъ впечатлѣніемъ поѣздки въ Россію... Другое стихотвореніе *Черногорець къ всемогущему Богу* выражаетъ религіозную настроенность владыки. Въ немъ нельзя не видѣть мѣстами подражанія, а въ общемъ вліянія оды Державина *Богъ*« (П. А. Лавровъ, *Петръ II Петровичъ Његошъ владыка черногорскій и его литературная дѣятельность*, Москва, 1887, стр. 223-224, 229).

45. »Али, у Милутиновићевој поезији нашао је Његош и први импулс за *Лучу микрокозма*. *Расвит самоће слика лет душе у васиону, пут душе к Богу, моћ и славу Божју на небесима*« (Ј. Хајденрајх, *Сима Милутиновић и Његошева »Луча микрокозма«*. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. VIII, св. 1-2, Београд, 1938, стр. 138). - »Милутиновић је зацело

био први који је задовољавао младићку радозналост Његошеву за неким знањима о »зрачним просторима«. Да је Милутиновић имао интереса за космос сведоче његов *Будни сан једне тихе ноћи* и *Расвит самоће, први и други*. Али то можда сведоче и неке од оних осам немачких књига и књижица с којима је он био пошао на Цетиње године 1827...« (С. Матић, *Прилог проучавању извора »Луче микрокозма«, Зборник радова*, књ. XVII, Институт за проучавање књижевности, књ. 2, САН, Београд, 1952, стр. 226).

46. »Сврха ових редова је управо да укажу на могућност закључка да постанак *Луче микрокозма* треба тражити не у Његошевој стварној или само претпостављеној лектири, већ много раније него што је само дело написано, у првим песмама, па чак и у раним годинама Његошевим« (Б. Радовић, *Постанак »Луче микрокозма«, стр. 14*).

47. Јован Стејић, *Сабор истине и науке*, Београд, 1832, стр. 11-12.

48. Исто, стр. 131.

49. Исто, стр. 131.

50. Исто, стр. 131-132.

51. Исто, стр. 136.

52. Исто, стр. 140.

53. Исто, стр. 147.

54. Исто, стр. 148.

55. Исто, стр. 149.

56. Исто, стр. 149.

57. Исто, стр. 150.

58. Исто, стр. 155.

59. Исто, стр. 155.

60. Исто, стр. 134-135.

61. Облик »микрокозам« који је Његош изабрао и исписао у наслову *Луче микрокозма* и који је изведен из руског облика »микрокосм«, па се, дакле, разликује и од облика из *Српског народног листа*, забележеног латиницом - »microcosmus«, и од облика из Стејићевог *Сабора истине и науке*, забележеног ћирилицом - »микрокозмос«, Његош је, по свој прилици, упознао и усвојио из неког руског извора, али, вероватно, не пре своје деветнаест године, то јест, не пре објављивања Стејићеве књиге из 1832. године, а у наслов овога свога спева из 1845. године он је овај руски облик уписао обузет својом познијом, познатом, врло приметљивом песничком жељом да слово и стих *Луче микрокозма* славјанизмима и русизмима словенизира и архаизира.

62. Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма, Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. 3, Београд, 1967, *Посвета*, ст. 61-70.

63. Петар Петровић Његош, *Луча микрокозма, Посвета*, ст. 91-98.

64. Исто, ст. 101-110.

65. Исто, ст. 121-130.

66. Исто, ст. 131-133.

67. Јован Стејић, *Сабор истине и науке*, стр. 134-135.

68. Последњи од коментатора *Луче микрокозма*, Душан Недељковић и Вуко Павићевић, обојица филозофски образовани, филозофски су полемисали о смислу ових Његошевих филозофским питањима инспирисаних стихова, али су, као и сви старији коментатори,

потпуно превидели постојање Стејићевог *Сабора истине и науке*, нејаке и неоригиналне, али прве филозофским питањима посвећене београдске књиге објављене на Његошевом језику уочи деветнаестог Његошевог рођендана (Д. Недељковић, *Његош филозоф у »Лучи микрокозма«*, стр. 133. - В. Павићевић, *О »Лучи микрокозма«, поводом најновијег, титоградског издања, Стварање*, бр. 6, Титоград, 1965, стр. 596-601. - Д. Недељковић, *Његош, теологија и чињенице; Одговор на приказ В. Павићевића, Стварање*, бр.7-8, Титоград, 1965, стр. 727-733. - В. Павићевић, *Још једном о Недељковићевим тумачењима »Луче микрокозма«, Стварање*, бр. 11-12, Титоград, 1965, стр. 1131-1146. - В. Павићевић, *Објашњења уз »Лучу микрокозма«, стр. 341).*

ОРФЕЛИНОВО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ У ПРАЖИВОТУ ЊЕГОШЕВОГ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

1. Петар Петровић Његош: *Писма*, књ. III. *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 9. - Београд, 1955, стр. 317.
2. Исто, стр. 491.
3. Исто, стр. 356.
4. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 33-42.
5. Петар Петровић Његош: *Писма*, књ. III, *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 9. - Београд, 1955, стр. 490-491.
6. Исто, стр. 361.
7. Исто, стр. 361-362.
8. Љубомир Дурковић-Јакшић: *Његошев лик*. - Цетиње, 1963, стр. 53-56.
9. Сима Милутиновић Сарајлија: *Историја Црне Горе од искона до новијега времена*. - Београд, 1835, стр. 35-44. - Сима Милутиновић Сарајлија: *Све-ослобод. Пјеванија црногорска и херцеговачка*. - Лајпциг, 1837, стр. 15-19. - Петар Петровић Његош: *Српски Бадњи вече. Огледало српско*. - Београд, 1845, стр. 13-23.
10. Петар Петровић Његош: *Свободијада*, п. I, ст. 160-164.
11. Петар Петровић Његош: *Писма*, књ. I. *Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 7. - Београд, 1951, стр. 7-9.
12. Сима Милутиновић Сарајлија: *Свјер. Пјеванија црногорска и херцеговачка*. - Лајпциг, 1837, стр. 4-8. - Петар Петровић Његош: *Милорадовић, посланик Петра Великога. Огледало српско*. - Београд, 1845, стр. 24-29.
13. Милорад Медаковић: *П.П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*. - Нови Сад, 1880, стр. 50.
14. Ристо Драгићевић: *Његошева Биљарда. Чланци о Његошу*. - Цетиње, 1949, стр. 142.
15. Петар Петровић Његош: *Нова пјесна црногорска о војни Русах и Тураках почетој у 1828. году. Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 2. - Београд, 1953, ст. 241-242, 352-353.
16. Петар Петровић Његош: *Глас каменштака. Цјелокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 1. - Београд, 1951, ст. 383, 387, 394.
17. Душан Вуксан: *Његошева библиотека. Цетиње и Црна Гора*. - Београд, 1927, стр. 211.
18. Захарија Орфелин: *Житије Петра Великог*, ч. II, стр. 78-86.

19. Петар Петровић Његош: *Свободијада. Целокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 1. - Београд, 1951, п. I, ст. 360-700; п. V, ст. 15-53.
20. Захарија Орфелин: *Житије Петра Великог*, ч. II, стр. 80-81.
21. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 521-527, 538.
22. Исто, ст. 541-542, 545, 555-556.
23. Захарија Орфелин: *Житије Петра Великог*, ч. II, стр. 81.
24. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 674.
25. Захарија Орфелин: *Житије Петра Великог*, ч. II, стр. 82-84.
26. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 198-199, 249-251, 258-260, 279-290.
27. При овом покушају да се стихови из црногорске псеудонародне песме у Орфелиновом *Житију Петра Великог* прочитају упоредо са стиховима из Његошевог *Горског вијенца* разлику између Орфелинових једноставних и једноликих римованих осмераца и Његошевих невиђених и непоновљивих неримованих десетараца не треба сматрати пресудном препреком. Јер, Његош је врло рано, пре него што му је његов, његошевски, стих потекао из пера, баш као и стих гусларске народне песме, упознао и овај стих, на пример, већ уз свога стрица владику Петра, који је састављао овакве стихове (Петар I Петровић Његош: *II црногорска. Пјесме*. - Цетиње, 1951, стр. 23-24), па се, уосталом, и сам упуштао у састављање оваквих стихова (Петар Петровић Његош: *Одјекуј ми гласе, свиро. Пустињак цетински*. - Цетиње, 1834, стр. 14).
28. Ипак, и на овим Орфелиновим страницама, у описима ових догађаја, његошолошке пажње вредан је поименични помен двојице војвода који у овим бојевима предводе Црногорце: »Мандушића и Рогана«, зато што их је и Његош изабрао за своје јунаке у *Горском вијенцу*.
29. Ту литерарно уобличену грађу није тешко уочити у Милутиновићевој *Дики црногорској* (Сима Милутиновић Сарајлија: *Дика црногорска*. - Цетиње, 1835, стр. 294-317), а на њу су убедљиво упозорили Павле Поповић (Павле Поповић: *О »Горском вијенцу«*. - Мостар, 1900, стр. 10-11, 26) и Владан Недић (Владан Недић: *Сима Милутиновић Сарајлија*. - Београд, 1959, стр. 98-100).
30. Овакво, по сведочењу Душана Вуксана, у Његошевој библиотеци пронађено и, по уверењу аутора овог списка, Његошевим очима прочитано, Орфелиново *Житије Петра Великог*, наравно, изазовно подстиче на трагање за одговором на питање: није ли Његош био ималац и читалац и осталих Орфелинових књига? И, од непосредних података, о томе, изгледа, постоји само сведочење Теодора Павловића, по коме је Његош 1838. године у рукама имао примерак Орфелиновог *Вечног календара* из 1783. године и на његовим корицама исписао своје посветне стихове кнезу Николи Васојевићу (Радован Лалић: *Биљешке и објашњења уз »Пјесме«*. *Целокупна дјела Петра Петровића Његоша*, књ. 2. - Београд, 1953, стр. 492). Али, два литерарна текста из ових, осталих Орфелинових књига, захваљујући својим мотивима, чини се, заслужују да буду забележена у овом спису о Његошу као Орфелиновом читаоцу и без података да их је Његош прочитао.
- Први од ових текстова, из Орфелиновог *Славено-српског магазина*, објављеног у Венецији 1768. године, под насловом *Писмо Ахмета, сина Салиманова, к младом Алији, сину Ибраимову*, на стр. 48-69, са мотивом и слепом и старом Ахмету који мирно мудрујући при крају живота саопштава своје поруке и поуке о животу:

»Жизн моја подобна сад зимним дњам, они мрачни, и последњу своју светлост скоро превратет у ноћ вечнију. У мојеј жизни мало могу ја бити теби полезан, но по смрти памет моја будет теби јошт полезна и пријатна...

Ја много претерпио...

Ти јошт довољно несрећним не био, што би точно или совершенно познати свет...

Ја человек, следоватељно склонен самог себе варати...

Смири себе пред отцем сушчества и чекај спокојнее тога что ради тебе предопре-
дељено...

Нејма на свету ничега совершеног: добродетели често рађајут пороке, а пороки
рађајут добродетели...

Нејма из смертних који би сасвим био ненадобан, свака твар имаде своју
надобност...

Нико себе срећним не признајет...

У неверних за обикновеније почитујет се что би друг другу подсмевати се...»

сличне порукама и поукама које ће мирно мудрујући при крају живота саопштити и Његошев
слепи и стари игуман Стефан у *Горском вијенцу*.

*»Ја имадем осамдесет љетах.
Откако сам очи изгубио,
ја сам више у царство духовах,
иако ми јошт тијело душу
задржаје и крије у себи
како пламен подземна пештера...*

*Ја сам проша сито и решето,
овај грдни свијет испитао.
Отрови му чашу искапио,
познао се с гркијем животом.
Све што бива и што може бити,
мени ништа није непознато:
што год дође ја сам му наредан...*

Ти си млад још и невјешт, владико!...

О да знадеш што те јоште чека!...

*Што је човјек, а мора бит човјек!
Творца једна те је земља вара...*

*Нико срећан, а нико довољан,
нико миран, а нико спокојан.
Све се човјек брука са човјеком...»*

И други од ових текстова, из Орфелиновог *Вечног календара*, објављеног у Бечу 1783.
године, који је Његош, као што је напоменуто, имао, под насловом *Марко Антонин филозоф*,
на стр. 199-310, са мотивом о варварину, »посељанину из за Дунаја реки«, а »по имени и по
одејанију кажетсја что тој Милен бил породи сербскија«, који тражећи своје право, »ради
испрошенија себе суда од сената«, стиже пред императора Марка Антонина у цивилизовани
Рим и у њему, »насељеном ласкательами, а лишеном људеј правосудних«, Римљанима показује
и доказује етничку и етичку надмоћ свога простог порекла, својих племенитих побуда и својих
правдољубивих пресуда:

*»Сија вам Римљанам ја објављају по тој причине что в 15 днеј мојего zde пробитија,
видел ја в Римском сенате такија дела что ежели би и једно из њих најмењшее
учинилосја в мојем краје, то би тамо обитајушчи больше имели у себе наказаних,
нежели во изобилии живушчих...*

*... нашлосја ли у вас по случају какоје древнее право по которому должни ми бити
вашими поданики?...*

... но и како ви учинили себе господами над многими, тако со временом будете ви сами невољниками всем: ибо тому кто силоју тираном зделалсја справедљиво бити невољником...«

и прориче Римљанима како ће их други:

»... справедљиво из Италији и Рима ижденут...«,

слично надмоћи коју ће у цивилизованим Млещима својим простим пореклом, својим племенитим побудама и својим правдољубивим пресудама зато што су:

»... Божју гдно преступили...«

својим пророштвом да ће им:

»... царство погинути
и бољима у руке уљести...«

Млечичијима показати и доказати и Његошев војвода Драшко из Горског вијенца.

ОПЕТ О ЊЕГОШУ КАО ЧИТАОЦУ ОРФЕЛИНОВОГ ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ

1. Спис о коме је реч у овој књизи објављен је под насловом *Орфелиново »Житије Петра Великог« у праживоту Његошевог »Горског вијенца«*, а у својој првој верзији под насловом *Трагања за првим тренуцима »Горског вијенца« (Његош и Орфелин) у Летопису Матице српске*, књ. 387, св. 3, 1961, стр. 197-217.
2. По подацима Иве Тартаље: *»Далматинац црногорског порекла«* (Иво Тартаља: *Почеци рада на историји опште књижевности код Срба*. САНУ, посебна издања, књ. ХСССLXXIX, Одељење литературе и језика, књ. 13. - Београд, 1964, стр. 33).
3. *Грлица*, календар црногорски, 1836, стр. 111-128; 1837, стр. 98-126; 1839, стр. 93-121.
4. Три сачувана Његошева писма из његове преписке са Георгијем Николајевићем већ првим речима (*»Предраги пријатељу«*, писмо од 31. X 1847; *»Драги пријатељу мој Николајевићу«*, писмо од 23. XII 1849; *»Драги прото«*, писмо од 18. X 180) сведоче о овом пријатељству, а последње, изванредно у својој горкој и гордој лепоти, једно је од највреднијих Његошевих писама уопште (Петар Петровић Његош: *Писма III, Целокупна дјела*, књ. 9. - Београд, 1955, стр. 358-359, 507, 443-444).
5. О пријатељству Георгија Николајевића и Димитрија Милаковића сведочи цео један број *Магазина* који је Николајевић посветио Милаковићевој успомени и у њему описао његов живот и прештампао највећи део његових текстова: *Милаковића Димитрија живот и дјела*, саставио, у ред поставио и на свијет издао Георгије Николајевић (*Магазин српско-далматински* за годину 1860. - Беч, 1860, стр. 256).
6. Да је Сима Милутиновић о вредности своје драме *Дике црногорске* желео и журио да проговори, и то строго, и пре штампања 1835. године, показао је, осим поменутих предговором из 1828. године, и својим писмом *»Господи и браћи Србима Ђ.Д., Л.Л. и Ј.Р.«* (Бурђу Димитријевићу, Лазару Лазаревићу и Јовану Рајићу), написаним на Цетињу већ 1829. године, а објављеним у будимском *Српском родољупцу* већ 1832. године, у коме је *Дику црногорску* поменуо *»као маломоћну и слабовјешту драму«* (*Српски родољубац*, 1832, стр. 135).
7. Већ 1836. године Милаковићева и Његошева *Грлица* објавила је свој, на жалост, непотписани, приказ Милутиновићеве *Дике црногорске* (*Грлица*, 1836, стр. 129-143). Непотписаност овог приказа зажалио сам због тога што ме је овај непотписани приказ, иако проткан неколиким црногорским дијалектизмима, тако да изгледа написан црногорским пером, зачудио знацима сродности са Петрановићевим приказом *Дике црногорске* у *Магазину* за 1841. годину: У *Грлици* је објављен упоредо са једним Николајевићевим преводом, приспелим са Приморја, са територије на којој су Петрановић и Николајевић управо покретали *Магазин*; са игром речи о *»Дики која дичи...«*, каквом се поиграо и Петрановић у свом приказу; са повеликим цитатом из *Дике црногорске*, каквим се послужио и Петрановић у свом приказу; са посебном похвалом језичке чистоте у *Дики црногорској*, о којој се и Петрановић у свом приказу *Грлице* за 1839. годину у *Магазину* за 1840. годину веома старао - и, дакле, тако зачуђеног, заглео у примисли о Петрановићевој сарадњи у *Грлици*, и то овако, приказом *Дике црногорске* пет година старијим од приказа те књиге у *Магазину* за 1841. годину.

8. У овој повеликој Милаковићевој *Историји Црне Горе*, написаној, по речима Ника Мартиновића, »као озбиљно научно дјело са научном апаратуром која не изостаје иза савремене научне апаратуре« и са »употребљеном значајном литературом и архивском грађом«, тако да »представља научно најсолиднији рад ове врсте у XIX вијеку (Нико Мартиновић: *Три Његошева сарадника. Библиографски вјесник*, бр. 1-2-3, 1963, стр. 33), Орфелин и његово *Житије Петра Великог* нису ни поменути, иако је Милаковићев попис историјских извора прегледаних приликом израде *Историје Црне Горе* заиста поширок, од Орбинија и Рајића до *Грлице*, а Орфелина је Милаковић, као и Његош, без сумње, познавао, што посредно али поуздано потврђује, на пример, и податак Ђорђа Срдића о томе како је, наравно, на Цетињу, слушао Милаковићево казивање о ортографији Орфелиновој (Ђорђе Срдић: *Правопис г. Вука Караџића. Српско-далматински магазин*, 1863, стр. 22).

9. Павле Поповић: *О »Горском вијенцу«*. - Београд, 1923, стр. 16, 111, 209-214. - Владан Недић: *Сима Милутиновић Сарајлија*. - Београд, 1959, стр. 98-100.

10. Павле Поповић: *О »Горском вијенцу«*. - Београд, 1923, стр. 209-214. - Владан Недић: *Сима Милутиновић Сарајлија*. - Београд, 1959, стр. 109.

ЊЕГОШЕВА И ДРАШКОВА ПРИЧА О МЛЕЦИМА У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ И ЈЕДНА АНОНИМНА ПРИЧИЦА

1. Павле Поповић је пронашао и побележио појаву и подвиге Драшка Поповића, »војводе од Кчева крвава«, у Вуковим, Милутиновићевим и Његошевим збиркама народних црногорских песама, но он у њима, осим у Вуковој песми *Драшко Поповић и Глушац Осман-ага*, није опеван чак ни као први, главни њихов јунак, него је само поменут као један од гласовитих јунака из дружине јуначке (Вук Караџић: *Српске народне пјесме*, књ. IV, п.9; Сима Милутиновић: *Историја Црне Горе...*, стр. 58-64, и *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, п. 90, 99. и 140; Петар Петровић Његош: *Огледало српско*, п. V, X, XIV; Павле Поповић: *О »Горском вијенцу«*. - Београд, 1923, стр. 16-17. и 211).

Ристо Драгићевић је пронашао и побележио помене и потписе Драшка Поповића, »кнеза озринићког«, у млетачким документима у годинама од 1684. до 1712, с рачунима о примопредаји робе (праха, олова, тканина и соли) и новца које су Млечићи продавали и поклањали Црногорцима (Петар Петровић Његош: *Горски вијенац. Прилози уз ово издање. Архивски подаци о лицима »Горског вијенца«*. - Титоград, 1965, стр. 252-254).

2. Наравно, грађу приповедне, анегдотске природе у Драшковој епизоди, и то, пре свега, о представи италијанске артистичке трупе на которском пазару и о лажном пожару у млетачком позоришту, Његошеви проучаваоци приметили су поодавно и током првих десетина година овог века се спорили о њеном пореклу, једни тражећи га у Гетеовом *Фаусту*, а други у народном причању, али, чини се, без успешног решења овога спора, јер нити је посведочено Његошево знање немачког језика потребно за читање *Фауста*, нити је понуђен иједан изворни текст народног причања са оваквом грађом (Јевто Миловић: *Велики утицај Гетеов на Његоша*. - Београд, 1934, стр. 19-31).

АНТИЧКИ ЈУНАЦИ ЛЕОНИД И СЦЕВОЛА У ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

1. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 224-234.
2. Петар Петровић Његош: *Свободијада*, п. I, ст. 444-450. У ствари, поред овог упоређења владике Данила са Леонидом, Његош је у *Свободијади*, п. V, ст. 337, упоредивши »витезове Црне Горе« и пред њима Никца од Ровина са »витезовима Термопилах«, и Никца упоредио са Леонидом, али у овој прилици Леонида није поименце поменуо.
3. Петар Петровић Његош: *Поздрав штиту Србобрана*, ст. 23-26.
4. »Леонида, краљ спартански, који погибе на Термопилама год. 840. прије Исуса. - Муције Сцевола, Римљанин, увуче се у непријатељски табор, те, ухваћен, изгори сам себи десну руку године прије Исуса 506« (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. Пренио с ћирилице на латиницу с тумачењем С. Љубиша. - Задар, 1868, стр.14).
5. »Леонид, краљ Спарте, јуначки погинуо г. 480. пр. Ис. бранећи од Персијанаца кланац Термопиле, којим се улажаше у Грчку. - Сцевола, хтједе убити Порсену, етрурскога краља, који г. 508. пр. Ис. опсједаше Рим, али се превари, те мјесто њега прободу краљева писара; бивши ухваћен, да покаже колико се мало боји смрти, пружи десницу над ватру и мирно пусти да му изгори. Порсена се препаде такијех људи и склопи мир с Римом, а Муцију би надјенут надимак »Љеворук« (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. Увод и коментар написао Милан Решетар. - Загреб, 1890, стр. 104).
6. Дословце по Љубиши или Решетару, или на њихов начин, Леонида и Сцеволу у Његошевим стиховима истумачили су, на пример: Урош Џонић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Женева, 1917, стр. 38), Божидар Ковачевић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Београд, 1940, стр. 30), Трифун Ђукић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Београд, 1941, стр. 146), Антун Барац (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Загреб, 1947, стр.171), Вуко Павићевић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Цетиње, 1947, стр. 141), Ђуза Радовић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Загреб, 1947, стр. 185), Видо Латковић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Београд, 1952, стр. 162), Ристо Драгићевић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Титоград, 1965, стр. 287), Никола Банашевић (П. Петровић Његош: *Горски вијенац*. - Београд, 1972, стр. 184-185), Слободан Томовић (*Коментар »Горског вијенца«*. - Никшић, 1986, стр. 87), па и аутори *Речника Његошева језика* (*Речник Његошева језика*, књ. II, 1983, стр. 587. и 636).
7. Васа Стајић: *Полемика у 233. и 234. стиху »Горског вијенца«*. *Летопис Матице српске*, књ. 306, св. 1, 1925, стр. 64.
8. Светозар Матић: *Белешке о језику Његошевом у »Лучи« и »Вијенцу«*. *Наш језик*, Нова серија, књ. 2, св. 7-10, 1951, стр. 243.
9. Ову претпоставку могуће је подржати и подацима да је овај *Српски родољубац* из 1832. године на својим страницама објавио збирку *Писама учени Србаља* и у њој два повелика писма Симе Милутиновића, с књижевном тематиком, написана 1829. године, на Цетињу, и да је Милутиновић, када је овај број *Српског родољупца*, вероватно, имао у рукама, с јесени 1832.

године, два пута боравио на Цетињу, код свог бившег васпитаника и већ младог песника Његоша.

10. Наравно, није реч о најстаријем, Курипечићевом поређењу Обилића са Сцеволом записаном у његовом путопису из XVI века, а издатом тек у XX веку, па, дакле, Његошу непознатом (Бенедикт Курипечић: *Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530.* - Сарајево, 1950, стр. 35. - Видо Латковић: *Бенедикт Курипечић: Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 20, св. 3-4, 1954, стр. 333-335).

11. Милош Светић: *Одзив младога српскога духа на »Глас Арфе шишатовачке«.* - *Додатак Новинама српским*, ч. 5, 1821, стр. 3-7.

12. Вук је Мушицком у свом писму из Беча 22. августа 1833. године записао: »Овде је пре шест недеља био црногорски управитељ, архимандрит и будући владика, Петар Петровић, коме нема још пуни двадесет година... Не само што зна српски врло добро читати и писати, него прави и стихове лепе. *Глас народољупца* вашег зна наизуст и обожава ваше родољубиве мисли, него му је мало жао што још простије српски не пишете...« (Љубомир Стојановић: *Вукова преписка*, књ. II. - Београд, 1908, стр. 343).

13. Петар Петровић Његош: *Нелажни знак памети праху народољупца. Летопис Матице српске*, књ. 40, 1837, стр. 34-35.

14. По Павлу Поповићу, Његош је песме Мушицког не само познавао и поштовао, него је и наслов свога првог спева *Гласа каменштака* смислио по наслову песме *Глас народољупца* Мушицког (Павле Поповић: *Млади Његош. Из књижевности*, св. трећа. - Београд, 1926, стр. 88).

15. Сима Милутиновић: *Србијанка*, ч. III. - Лајпциг, 1826, стр. 47.

16. Јован Стејић: *Иван или ватра севера. Уранија*, 1837, стр. 196.

17. Просто речено, не изгледа ли, такорећи, невероватно да се Милаковић и Његош, бринући бригу о свом календару *Грлицы* на Цетињу, нису побринули да виде календар *Уранију* из Београда, тим више што су *Уранијини* »сотрудници и приложници« били Сима Милутиновић и његов »ученик и друг«, песник »милутиновићевско-његошевске дикције« Исидор Стојановић (Јован Деретић: *Алманаси Вуковог доба.* - Београд, [б.г.], стр. 116-117, 149), који је управо у овој *Уранији*, очевидно одушевљен Милутиновићевим обавештењима о Црној Гори, објавио своју *Пјесну слободи црногорској* о свом путовању, на »умним крил'ма«, у »седлу Пегазе«, у Црну Гору, која је:

»Град огромни л' с природе стенама,
изверуган и обрашћен кршом,
кој' свак' собом градић замењује...«

и у којој:

»Млоге стазе к столпу њеном воде,
но свака је крвљу упрскана
и јуначким закрчена кост' ма...«

окончану овако Црној Гори и њеној слободи оданим хвалоспевом:

»Ој ви српства нерушиви ступи,
свег славенства л' дијаманта скупни,
Црногорци, слободе питомци!
Свим поднебјем слава ваша грми,
те цијели свијет удивљава
и ненасит обшти... посрамљава,
што храброшћу и согласјем вољах
самосталност верно сачувасте
и што цигли живити умете

*играјући и попевајући
по пропису мајке вам природе,
вама мајке, а мађије свима,
с чег и Бог вам јест најрођенији
ко и свети истокрвни Петар,
кога појте, па се зла не бојте,
и светкујте, па с' добру радујте!»*

(Исидор Стојановић: *Пјесна слободи црногорској. Уранија, 1837, стр. 123-126).*

18. Јован Стејић: *Иван или ватра севера. Уранија, 1837, стр. 191.*

19. Иван Шиматовић: *Хорватска вила. Бачка вила, св. 1, 1841, стр. 177-183.*

20. Јован Деретић, који је први запазио поређење Обилића са Сцеволом у овом Шиматовићевом тексту, забележио је при томе и своју опаску да овај Шиматовићев текст именима Душана, Обилића и Зрињског и изразом »и остале наше хероје« из свог пописа старих славних »илирских« јунака може да подсети на Његошев текст са истим именима, Душана, Обилића и Зриновића, и врло сличним изразом, »и остале наше витезове«, који у *Горском вијенцу* »чита наизуст« игуман Стефан при свом помену »душама витезових нашега народа«, али ниједним податком није посведочио Његошеву »везу« с *Бачком вилом* и Шиматовићем (Јован Деретић: *Алманаси Вуковог доба. - Београд, [б.г.], стр. 213).*

21. Овде, чини се, вреди прибележити и песму Рајка Јовановића Лешјанина *Муцијус Сцевола у стану Порсене*, објављену у београдском књижевном листу *Подунавци* бр. 37, 1845. године, са опширним описом Сцеволиног подвига:

*»Пакла сине, какова те клетва
сад сустиже, те овде заблуди;
оштрог мача да постанеш жертва,
шта наведе на то ум твој худи?
Казуј брже, ти крвнице,
шта т' учини мој љубимац,
ког проклети ти с' убилац,
казуј, громко краљ повиче,
'ер ћу т' сада, таки знај,
учинити мачем крај!*

*Са гордосћу поноситом тада,
храбрим духом напуњен презрења,
говорити младић краљу стаде:
'Нис' то моја била намерења,
ал' проклето то одело,
његов поглед, поношење,
и све силно украшење,
то је моме плану смело,
'ер Порсени самом груд
пробит мачем био ј' труд!»*

*Ко рис љути на то краљ подскочи,
у десници већ му мач засину,
са бесилом гораху му очи,
смрт да зада готов Римљанину.
У бесилу и јарости,
без мучења умрет тако
виђаше му с' да је лако,
не хте мачем њег пробости,
већ да г' сатре оштри жар
злим боговма на олтар.*

*Но опојен Римљанин мужством:
' Сам ћу , рече, казнит моју руку!
Пружа у жар као са торжеством,
пршти рука без јао и куку.
' За неверсто што т' не уби,
ево ј' казним сад пред тебе!
Краљ чист беше изван себе,
у ком г' гроза усугуби:
' Стој , повиче, ' већи с' твој
непријатељ него мој!«*

*' Знај да с' смрти, краљу, плаше деца,
не Римљанин, још храброга духа,
за слободу ком мишица не клеца,
и тријумф је за њу смрти мука;
нек с' изврши та пресуда,
но, знај, мету достийћ нећеш,
у тој жељи и умрећеш:
триста храбри траже т' свуда!
Краљ, то чувши, бежи ван.
Слободан је римски стан!«*

текста, додуше, без поређења Сцеволе и Обилића, али текста о Сцеволи објављеног непуне две године пре но што ће га Његош поменути у *Горском вијенцу*, и то у *Подунавци* чији су примерци пристизали у Његошеву библиотеку (Душан Вуксан: *Библиотека владике Рада. Цетиње и Црна Гора*. - Београд, 1927, стр. 217) и на чијим је страницама са Цетиња 1846, 1847. и 1848. године своје песме објављивао Његошев сарадник Ђорђе Срдић, а 1848. године и сам Његош објавио сопствену песму (Петар Петровић Његош: *Спровод праху С. Милутиновића. Подунавка*, бр. 15, 1848, стр. 61-62), тако да је Његош и ову *Подунавку* из 1845. године с оволиком песмом посвећеном Сцеволи може бити прочитао.

22. Никола Боројевић: *Аустријски Муцијус Сцевола*. *Српски народни лист*, ч. 13, 1846, стр. 104.

23. Његош је у *Српском народном листу* објавио следеће песме: 1837 - *Спомен на гробу Чедомиља, сина родољубивога доктора Димитрија Фрушића*, 1838 - *Мојему пријатељу г. Јеремији Гагићу поздрав 1-га маја*, 1844 - *Мисао*, 1845 - *Николи Васојевићу*, 1847 - *Поздрав роду на Ново лето*.

24. На пример, Боројевићева белешка *Аустријски Муцијус Сцевола* објављена је у *Српском народном листу* 13. марта 1846. године, а већ 18. априла исте године у истом листу објављене су две песме двојице сарадника са Цетиња, из Његошеве Биљарде, Милорада Медаковића песма *Химна* и Ђорђа Срдића песма *Вјери*, па 3. маја исте године Срдићева песма *Смрти*, па 23. маја исте године Срдићева песма *Задранки*, итд.

25. Његошев култ Обилића поменули су већ његови савременици и сарадници Милорад Медаковић (Милорад Медаковић: *П.П. Његош, посљедњи владајући владика црногорски*. - Нови Сад, 1882, стр. 24-25) и Вук Вучевић: (Вук Вучевић: *Живот Петра II Петровића Његоша*. - Нови Сад, 1914, стр. 21), а доцније, између многих и премногих писаца о Његошу, посебно приказали Ристо Ковијанић (Ристо Ковијанић: *Обилић у Његошевој поезији. Књижевни север*, књ. 5, св. 3, 1929, стр. 93-101) и Алојз Шмаус (Алојз Шмаус: *Обилић у народном песништву и код Његоша. Рад 10-ог конгреса Савеза фолклориста Југославије*. - Цетиње, 1964, стр. 43-54).

26. Да ли је Његош при томе Боројевића знао по његовим песмама, веома видљивим на страницама *Српског народног листа* из четрдесетих година, и између њих запазио и запамтио лепу Боројевићеву песму *Обилић*, објављену такође у овом листу, 1843. године, у ч. 23, три године пре белешке *Аустријски Муцијус Сцевола*, у име које се Боројевић, ваљда, и осетио дужним да напише ову своју љутиту белешку, није могуће посведочити подацима, али подаци сведоче да је *Српски народни лист* тада, 1843. године, у ч. 20, 21. и 22, то јест, непосредно уочи појаве ове Боројевићеве песме о Обилићу, објавио чланак Александра Стојачковића *Церна Гора и њени обитатељи* с вестима о успесима Његошеве владавине на читаве две странице, 171-172, што, вероватно, значи да је Његош имена Стојачковића и Боројевића испод њихових

текстова већ у овим пролећним бројевима *Српског народног листа* из 1843. године видео, те да му, дакле, њихова имена поново виђена у *Српском народном листу* из 1846. године, у Боројевићевој белешци о поређењу Обилића и Сцеволе, нису била непозната, а, исто тако, Боројевићево име Његош је, по свој прилици, видео и испод Боројевићевог чланка о именима и имовини наше књижевности под насловом *Југославјанско књижество*, објављеном такође у *Српском народном листу*, 1846. године, у ч. 28, у коме се Боројевић недовољно обавештено, али наглашено похвалио Његошем: »Јошт излазе у Крагујевцу и у Црној Гори забавници, од којих је последњи под личним учредничством младог, крепког и виспреног владике«.

28. Тако је, на пример, после Његоша, који је 1848. године у *Подунавци* објавио своју песму *Спровод праху С. Милутиновића*, и Ђорђе Срдић, такође 1848. године и такође у *Подунавци*, објавио своју песму *Плач над прахом С. Милутиновића*, која већ и својим насловом и првим стиховима сведочи о Срдићевој саживљености са Његошевим болним доживљајем Милутиновићеве смрти:

»Овдје лежи, ах, свемоћни Боже,
над Омир' ма српским српски Омир!
Леле, душо, јер не стиго г' жива!
Лупни, вило, свим о земљу трупом,
счупај перчин, а изгребџ лице,
ох, пропишти, да с' звијезде стресну!
Исплака се и виспрени Његош,
ал' исплакат ни сва славеништина,
ни сад, увјек, Чубра неће нигда...«

Да је Ђорђе Срдић, поред сопствене сарадње у *Српском народном листу*, пратио и памтио и туђе текстове у њему и да се одазивао на гласове из њих, показује, на пример, његова песма *Г. Александру Стојачковићу*, сачувана у његовој неиздатој, рукописној, збирци песама *Моја лира*. Разне пјесме уједно скупљене Ђорђа Срдића, 1856 (Централна библиотека, Цетиње), којом се Срдић, како је то записао у стиховима и испод стихова ове песме, захвалио Стојачковићу на његовом чланку *Услуге народа српског светлопресветлом дому австријском у време Ракоцине буне*, објављеном у *Српском народном листу* 1846. године, у ч. 35, 36. и 37, са почетком:

»Александре, хвала т', вјешта главо,
кад ми живо ти подстрекну душу
да прегледа прадједовску славу...«

и завршетком:

»Што се тиче дике, славе старе,
нек износит на видик не сушта.
Захвалност му ориће се наша
сад и после по свем српству свуда.
А порука нек му свуда буде:
'Лист народни', књижевно нам чедо,
њим нек пише што је Србљем драго!« -

и која, овако посвећена Александру Стојачковићу, кога је Боројевић већ био позвао да баш он, »наш Стојачковић«, истинито опише »предмете наше историје« и, наравно, Обилића у тој историји, показује како је, таман као и Боројевић, на исти начин, у исто време и у истом листу, о Стојачковићу мислио и писао Ђорђе Срдић из Његошеве Биљарде на Цетињу.

29. Ђорђе Срдић се у песми *Прекада над прахом Милоша Обилића на Видовдан*, после уводних строфа с »плачем« над »прахом« Обилића и с позивом песникињи - вили и свим небеским силама да прихвате и појачају овај његов песнички помен Обилићу, у средишњим строфама:

»Грдна лажо клетог Вука,
ада кћери једна, стој,

*тамо, с царем вјечних мука,
не слаз' амо на наш пој!*

*Српске мајке тебе куну,
браћа, сестре, цјели род.
Гњев из њедра сваком дуњу
да с' освети срушен плод.*

*Да, и Гениј тако вели,
чуј му, праху, мили звук!
И што небо, земља, жели,
то и српски стекши с' пук!» -*

огласио гласом у коме је, с мало добре воље, могуће чути одјек разговора с косовском тематиком и Обилићем у њој, које је пред Срдићем, тада, с пролећа 1846. године, после појаве Боројевићеве белешке о Обилићу, а пре постанка Срдићеве песме о Обилићу, почињући писање *Горског вијенца*, покретао Његош.

КОЊ БУРАК У МИЛУТИНОВИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

1. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*, ст. 143, 1149-1150.
2. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Пренио с ћирилице на латиницу с тумачењем С. Љубиша. - Задар, 1868, стр. 59.
3. Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Осмо издање с коментаром Милана Решетара. - Београд, 1923, стр. 72.
4. Фехим Бајрактаревић: *Бурак у »Горском вијенцу«*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 6, св. 2, 1926, стр. 280-281.
5. Да су Бајрактаревићево објашњење коментатори брзо прихватили, сведочи Решетарово тумачење промењено већ у његовом деветом издању *Горског вијенца*, објављеном само две године после Бајрактаревићевог написа (Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Девето издање с коментаром Милана Решетара. - Београд, 1928, стр. 65), а да је овако прихваћено Бајрактаревићево објашњење остало непромењено до нашег времена, сведоче тумачења коментатора: В. Латковића (*Целокупна дела Петра Петровића Његоша*, књ. трећа, *Горски вијенац*. Белешке и објашњења написао Видо Латковић. - Београд, 1967, стр. 281), Н. Банашевића (Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. - Београд, 1973, стр. 280-281), М. Ризвића (Мухсин Ризвић: *Кроз »Горски вијенац«*. Интерпретација и текстуално-компаративна студија. - Сарајево, 1985, стр. 244) и С. Томовића (Слободан Томовић: *Коментар »Горског вијенца«*. - Никшић, 1986, стр. 202-203), па и аутора *Речника Његошева језика* (*Речник Његошева језика*, књ. прва. - Београд, 1983, стр. 57).
6. Да коња Бурака у знању и књижевности српског народа Вук Караџић није нашао, сведочи његов *Српски рјечник*, у коме је он, очевидно марљиво и пажљиво, поред народних општих назива за коње, као што су, на пример: алат, бјелац, бјелаш, бедивија, вранац, вранчић, гавран, дорат, дорин, ђогат, ђогин, зеленко, зекаљ, зекан, кр'ат, лабуд, ластавица, пуљат, путаљ, риђан, сивац, тако исто настојао да упише и лична имена коња познатих народних јунака, и то, на пример, и српских: Ждрала Милоша Обилића, Шарца Марка Краљевића, Јабучила војводе Момчила, Брњаша патријарха Василија Бркића, Кушље Хајдук-Вељка Петровића, и муслиманских: Кулаша Тала од Орашца, Малина Гојеног Алила, али није уписао Бурака (Вук Стеф. Караџић: *Српски рјечник*. - Београд, 1935), а да овога коња на црногорској, то јест, Његошу најпознатијој, његовој територији, није нашао Сима Милутиновић, сведочи његова збирка народних песама *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, у којој Бурак није поменут (Сима Милутиновић Сарајлија: *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. - Никшић, 1990).
7. Протумачивши име коња Бурака само примером из Његошевих стихова, Бајрактаревићево објашњење овога коња и словом и смислом следио је чак и аутор речника *Турцизми у српскохрватском језику* А. Шкаљић (Абдулах Шкаљић: *Турцизми у српскохрватском језику*. - Сарајево, 1965, стр. 154), а А. Пецо је у раду с насловом *Турцизми у Његошевом »Горском вијенцу«*, који га је, чини се, озбиљније обавезивао, својом најкраћом могућом информацијом:

»Бурак - арапски: крилати рајски коњ«, у ствари, записао само сасвим сажето Бајрактаревићево објашњење (Асим Пецо: *До Вука и од Вука*. - Никшић, 1990, стр. 249).

8. Симеон Милутиновић Сарајлија: *Србијанка*, част втора. - Лајпциг, 1826, стр. 50.

9. Исто, стр. 188.

10. Исто, стр.171-172.

11. Сима Милутиновић: *Тројбратство*. - Београд, 1844, стр. 41.

12. Иако их, писане у време у које је и Његош већ писао *Госки вијенац* и објављене много и премного година после објављивања *Горског вијенца*, Његош, наравно, није прочитао, ради потпуности овог прегледа Милутиновићевих стихова с Бураком, кога он, очевидно, није сметао с ума читавог живота и у своје текстове га је, такорећи, радо уписивао, па о њему, по свој прилици, радо причао и усмено, овде је ред рећи да је Милутиновић и у свом последњем, до смртног часа писаном делу, у *Трагедији српскога господара и војда Карађорђа*, помињао Бурака, и то, дабоме, у »појаву шеснаестом«, у коме најпре у видовитом сну »баш-муфтије«, у Бураковом седлу седећи, у Стамбол на састанак са султаном с небеса слеће сам »светац Мухамед«:

»Као исти пророк Мухамеде
к мени сиђе на своме Бураку,
па ме узе на његова... плећа,
са мношћу к небу под облаке,« -

па потом у дидаскалији у којој је описан прави Мухамедов силазак:

«...уто се спушта из облака на своме Бураку собом светац Мухамед, и близу се пред цара устави, ал' се не спушта на земљу, него стане на воздуху пред њега, и тек му се из неке магле, која га окружава, коњска му његова глава помољена види.» -

и најзад у речима »утворе« прерушене у »сајрадара«, којима она пропраћа крај овог Мухамедовог састанка са султаном:

»Успавај га тако насвакада,
ил' га дигни само на високо,
и ни за што држат му се не дај,
окром тебе и твога Бурака...« -

(Сима Милутиновић Сарајлија: *Трагедија српскога господара и војда Карађорђа*. - Београд--Горњи Милановац, 1990, стр. 134, 135, 137).

13. Те подстицаје, на пример, приметили и поменули су већ П. Поповић (Павле Поповић: *О Горском вијенцу*. - Мостар, 1900, стр. 164) и М. Решетар (Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Предговор Милана Решетара: *Живот и рад П. Петровића Његоша*. - Београд, 1909, стр. XXV-XXVII), проучавали и посведочили их Б. Живковић (Благоје Живковић: *Сарајлија и Његош*. Мисао, књ. 42, св. 1-4, 5-8, 1933, стр. 171-188, 399-410) и Ј. Хајденрајх (Јулије Хајденрајх: *Сима Милутиновић и Његошева* »Луча микрокозма«. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 18, св. 1-2, 1938, стр. 122-139), а понајвише, и то баш у стиховима *Србијанке*, пронашао и показао их В. Недић (Владан Недић: *Одјаци песничког језика Симе Милутиновића у Његошевом делу*. Зборник радова о Његошу. - Цетиње, 1972, стр. 91-92).

14. Одговор на ово питање ваљало би, вероватно, тражити по трагу који је Милутиновић оставио у својој »примјетки« у којој је забележио своју варијанту приче о »Мухамедовој кобили«, о којој »казују Бошњаци...«.

ИМЕ РУСКОГ КНЕЗА ПОЖАРСКОГ У БАНОВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА

¹ Петар Петровић Његош: *Посвета праху оца Србије у Горском вијенцу*, Беч, 1847, ст. 35-37. Иначе, име Пожарског Његош је поменуо још једном: у писму упућеном Друштву за руску историју и старине, у Москву, из Беча, 17. I 1847. године, тј. у тренутку у коме је *Горски вијенац*, по свој прилици, управо био изашао из штампе, али овога пута у контексту у коме се оно потпуно природно налази у низу важних руских историјских имена (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд, 1955, стр. 335).

² Осим у књизи Слободана Томовића *Коментар »Горског вијенца«*, Никшић, 1986, у којој *Посвета...* никако није ни коментарисана.

³ Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Пренио с ћирилице на латиницу с тумачењем С. Љубиша, Задар, 1868, стр. VII.

⁴ Нићифор Дучић: *Примјетбе на коментар »Горског вијенца«*, Београд, 1870, стр. 16-19.

⁵ Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Увод и коментар написао Милан Решетар, Загреб, 1890, стр. 87. Коментар из овога свога првог издања *Горског вијенца* Решетар је, не додајући му ни слова, наставио да прештампава у свим осталим издањима ове Његошеве књиге, све до последњег, десетог, издатог у Београду 1940. године.

⁶ На пример: Урош Џонић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Женева, 1917, стр. 26), Божидар Ковачевић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Београд, 1940, стр.9), Трифун Ђукић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Београд, 1941, стр. 140), Антун Барац (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Загреб, 1947, стр. 165), Ђуза Радовић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Загреб, 1947, стр. 177), Салко Назечић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Сарајево, 1947, стр. 146), Вуко Павићевић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Цетиње, 1947, стр. 138), Видо Латковић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Београд, 1952, стр. 151), Ристо Драгићевић (П.П. Његош: *Горски вијенац*, Титоград, 1965, стр. 278).

⁷ Петар Петровић Његош: *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром, приредио Никола Банашевић, Београд, 1973, стр. 148-149.

⁸ Михаило Стевановић: *Језичка тумачења у коментарима Његошева »Горског вијенца«*, Београд, 1976, стр. 23-25.

⁹ Мишел Обен: *Његош и историја у песниковом делу*, Београд, 1989, стр. 181.

¹⁰ Мухсин Ризвић: *Кроз »Горски вијенац«*, Сарајево, 1989, стр. 67-68.

¹¹ То је, чини ми се, врло видљиво у објашњењима историјске истине и језичке јасноће у Његошевој упоредби Карађорђа са Пожарским у *Посвети...* тројице поменутих коментатора: В. Латковића, Н. Банашевића и М. Стевановића, који су се, помажући се мишљењима претходних коментатора, врло трудили да граматичким кључем откључају браву овога проблема, али је потпуно откључали нису.

- ¹² Матија Бан: *Сумња. Подунавка*, бр. 34, 1845, стр. 141-142. У другом издању ове песме, објављеном под насловом *Вјера а не сумња* и, наравно, са текстом измењеним у духу овога новог наслова, Бан је уместо имена Пожарског уписао име Жишкино (Матија Бан: *Различне пјесне I*, Београд, 1853, стр. 44).
- ¹³ У недостатку Његошеве библиографије, коју је наша старија његошологија, на челу са Љубомиром Дурковићем-Јакшићем, часно почела састављати, а новија сваки рачун о њој изгубила, немогуће је поуздано прегледати сву литературу посвећену испитивању *Посвете...* Једини, наравно, непотпуни, попис страница написаних о њој и, нарочито, о њеном постанку, који су почели тумачити већ Његошеви савременици и сарадници Вук Врчевић и Милорад Медаковић, аутори првих књига написаних о Његошу, а умножиле их десетине доцнијих тумача, саставио је пре пуних двадесет година Александар Младеновић у свом раду *Графијске, правописне и друге одлике »Посвете« у »Горском вијенцу«*, објављеном у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XV/1, 1972, стр. 161-162.
- ¹⁴ Матија Бан: *Подаци о Петру Петровићу Његушу. Преодница*, бр. 7, 8, 9, 10. и 11, 1884, стр. 107-109, 125-126, 141-143, 155-156. и 171-173.
- ¹⁵ Матија Бан: *Његовој свјетлости преосвештеному господару Петру Петровићу Његошу, владици црногорском, ода Матије Бана на похвалу великодушне помоћи којом он спасава од глади народ црногорски. Подунавка*, бр. 49, 1846, стр. 184-185.
- ¹⁶ Матија Бан: *Подаци... Преодница*, бр. 7, 1884, стр. 109.
- ¹⁷ О веродостојности ових Банових успомена на први сусрет са Његошем сведочи његово писмо Стевану Книћанину, написано већ 8. V 1848. године у Дубровнику, ускоро после боравка на Цетињу и састанка са Његошем, у коме је, сасвим слично ономе што је објавио у *Преодници* 1884. године, тај сусрет описао овако: »Тада му се поклоних и поздравих га више пјеснички него дипломатски, а он ми пјеснички одговори« (*Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848/49*, Београд, 1952, стр. 306-307).
- ¹⁸ Миливоје Урошевић: *Матија Бан у доба уставобранитеља. Повеља октобра*, бр. 18-19, 1976, стр. 63-66.
- ¹⁹ Сима Милутиновић Сарајлија: *На долазак с првим пролетошњим паропловом Вучић - Аврамов 1844. године. Подунавка*, бр. 35, 1844, стр. 137, и *На дочек Вучић - Аврамов. Подунавка*, бр. 35, 1844, стр. 140.
- ²⁰ Матија Бан: *Пјесна Србији приликом повратка у отечество госпoде Вучића и Аврама. Подунавка*. бр. 36, 1844, стр. 141.
- ²¹ Истине ради, ваља рећи да Бан својом песмом није следио само Милутиновићеве песме, него и песму Атанасија Николића, који је први, пре Милутиновића, у *Подунавци* бр. 34, 1844, стр. 133, својом песмом *Повратак г.г. Вучића и Аврама* опевао исти политички догађај и његове јунаке, но то, наравно, такође сведочи о Бановој жељи да запева углас са песмотворцима из *Подунавке*.
- ²² На пример, Његош је ових година, тј. 1845. и 1846, у Београду први и једини пут објавио две своје књиге, *Лучу микроkozма* и *Огледало српско*.
- ²³ Сима Милутиновић Сарајлија је у првих пет годишта *Подунавке*, од 1843. до 1847. године, објавио, ако сам добро бројао, 19 разноликих прилога - песама, прозе и превода, и то: 1843 - 8, 1844 - 4, 1845 - 2, 1846 - 1, 1847 - 4.
- ²⁴ Ђорђе Срдић је први прилог - песму *Молитва ватреног Србина судби*, објавио у *Подунавци* бр. 12, 1846. године, на стр. 57; други - песму *Славују и ноћном његовом певању*, у *Подунавци* бр. 12, 1847. године, на стр. 45. итд.
- ²⁵ Милорад Медаковић је први прилог - чланак *Опомена древности*, са обавештењем о штети коју су Французи 1813. године начинили у манастиру Маинама одневши из њега, наводно, златну чашу цара Душана и слику владике Данила и са позивом да се ове драгоцености у

француским »хранионицама« пронађу, објавио у *Подунавци* бр. 48, 1846. године, на стр. 178; други - песму *Свој својјема*, у *Подунавци* бр. 3, 1847. године, на стр. 9. итд.

²⁶ Стефан Перовић Цуца је песму *Глас усрдија* објавио у *Подунавци* бр. 20, 1847. године, на стр. 77.

²⁷ Матија Бан: *Подаци... Преодница*, бр. 7, 1884, стр. 109.

²⁸ Душан Вуксан: *Библиотека владике Рада. Цетиње и Црна Гора*, Београд, 1927, стр. 217.

²⁹ Петар Петровић Његош: *Спровод праху С. Милутиновића, Подунавка*, бр. 15, 1848, стр. 61-62. Како Милутиновићеву смрт *Подунавка* није ожалила само овом Његошевом песмом, него је пре Његоша, у *Подунавци* бр. 2, 1848, стр.8, своју песму *При упоку С. Милутиновића Чојковића* објавио Јован Илић, а после Његоша, са Цетиња, очевидно следећи га, у *Подунавци* бр. 49, 1848, стр. 197, своју песму *Плач над прахом С. Милутиновића* објавио Ђорђе Срдић, то ми изгледа извесно да је Његош, добро знајући Милутиновићеву сарадњу у њој и њену дужност да Милутиновића ожали, за објављивање ове своје песме намерно изабрао баш *Подунавку*.

³⁰ Осим ових, наведених, непосредних, доказа о неколиким бројевима *Подунавке* у Његошевим рукама и пред Његошевим очима, има их и посредних, тј. можда мање уверљивих, али не и мање говорљивих. Јер, *Подунавка* је, поред песама, такорећи из броја у број, објављивала и прозне текстове са именима и темама који су се врло нудили и наметали Његошевој пажњи, као, на пример, Карађорђева писма владици Петру I, тестамент владике Петра I, редовне рубрике са огласима нових књига, у којима су, редом, забележена издања његових властитих књига: *Огледала српског* (бр. 27, 1846, стр. 106), *Луче микрокозма* (бр. 30, 1846, стр. 118) и *Горског вијенца* (бр. 16, 1847, стр. 64), па, чак, и приказе првих приказивача *Горског вијенца*: Медаковића (бр. 3, 1847, стр. 12) и Франческог (бр.26, 27. и 28, 1847, стр. 103-104, 108. и 111-112) итд. Уосталом, поузданом књижевном историчару Владану Недићу, који је у стиховима *Луче микрокозма* и *Горског вијенца* приметио препознатљиве одјеке стихова из Милутиновићеве *Оцаклије Зубанове*, из које је једини објављени одломак под насловом *О лицу и духу Карађорђа* штампан у *Подунавци* бр. 19, 1843, стр. 81-83, Његошево познавање *Подунавке* чинило се тако несумњивим да га никако није ни доказивао (Владан Недић: *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд, 1959, стр. 171-172).

³¹ Патетичне и непоетичне, то су биле следеће Банове песме у *Подунавци*: *Пјесна Србији приликом повратка господe Вучића и Аврама* (бр. 36, 1844, стр. 141), *На смрт Ђорђа Милутиновића Црногорца* (бр. 39, 1844, стр. 153), *Жеља* (бр. 43, 1844, стр. 169), *Мисао родољубна пред изгледом јесенског разлива Дунава и Саве Србима уопште* (бр. 49, 1844, стр. 193) и *Мати српска* (бр. 4, 1845, стр. 13).

³² Матија Бан: *Славному вожди рата независности, оцу српске слободе и првome по обновлењу домовине српскомu књазу Карађорђу Петровићу пјесна...*, *Подунавка*, бр. 29, 1845, стр. 117-118.

³³ П.А. Лавровъ: *Петръ II Петровичъ Њгошъ, владыка черногорскій, и его литературная деятельность*, Москва, 1887, стр. 227-229.

³⁴ *Нову пјесну црногорску о војни Русах и Тураках почетој у 1828. году од шеснаестогодишњег Његоша Милутиновић је забележио вероватно већ 1829. године, а објавио у другом издању своје Пјеваније 1837. године (Сима Милутиновић Сарајлија: Пјеванија црногорска и херцеговачка, Лајпциг, 1837, стр. 13).*

³⁵ Петар Петровић Његош: *Заробљен Црногорац од виле. Пустињац цетински*, Цетиње, 1834, стр. 40.

³⁶ Петар Петровић Његош: *Сабљи бесмртнога вожда (књаза) Карађорђија. Голубица* за 1840. годину, стр. 128.

³⁷ Његошево писмо Александру Карађорђевићу од 3. I 1841 (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ 8, *Писма III*, Београд, 1953, стр. 258-259).

³⁸ Реч је Његошева, такође из његовог раног списатељства, из његове приповетке *Житије Мрђена Несретниковића*, објављене у *Грлици* за 1837. годину, стр. 86, али је, зачудо, нема у *Речнику Његошева језика*, Београд, 1983, но, узгред речено, нема у њему ни занимљивих речи из наслова ове приповетке - имена и презимена њеног јунака Мрђена Несретниковића, а нема ни једне од најзанимљивијих речи васколике Његошове литературе - именице микрокозам.

³⁹ С пролећа 1845. године, у поенти Милутиновићу посвећене песме пролошки постављене испред *Луче микрокозма*, Његош је ову своју жељу изразио позивом Милутиновићу да опева »Обилића, Борђа и Душана«, а бригу и посао око објављивања овога свога спева поверио исто тако Милутиновићу. И Милутиновић је, одиста, потом, до своје смрти 1847. године, писао и написао импресивну *Трагедију српскога господара и војда Карађорђа*.

⁴⁰ У својој збирци песма *Различне пјесне I*, издатој у Београду 1853. године, у којој је прештампао и неколико песама изабраних из *Подунавке*, па међу њима и *Пјесну Карађорђу* и *Сумњу*, Бан је ове своје песме објавио знатно измењене, но то, наравно, овде није занимљиво јер је Његош Бана могао читати једино у *Подунавци*.

⁴¹ Видо Латковић: *Објашњења уз »Посвету праху оца Србије«*. *Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 3, Београд, 1957, стр. 151.

⁴² В. нап. бр. 12.

⁴³ Радован Лалић: *Објашњења уз Његошове пјесме*. *Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 2, Београд, 1953, стр. 533.

⁴⁴ Видо Латковић: *Петар Петровић Његош*, Београд, 1963, стр. 245.

⁴⁵ Његошево писмо Никола Томазеу од 21. IV 1848. године (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд, 1955, стр. 380).

⁴⁶ Његошево писмо неком Тршћанину од 20. IX 1848. године (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд 1955, стр. 404-405).

⁴⁷ Његошево писмо Јосипу Јелачићу од 20. XII 1848. године (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд, 1955, стр. 405-406).

⁴⁸ Његошево писмо Францу Миклошичу од 12. III 1850. године (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд, 1955, стр. 428).

⁴⁹ Његошево писмо Вацлаву Ханки од 21. VII 1851. године (*Цјелокупна дјела П.П. Његоша*, књ. 9, *Писма III*, Београд, 1955, стр. 458).

⁵⁰ Љубомир П. Ненадовић: *Писма из Италије*. *Целокупна дела Љ.П. Ненадовића*, Београд, 1939, стр. 441. и 448-449.

⁵¹ На пример, у *Горском вијенцу* Његош је начинио именик славних старих »витезових нашега народа« у помену игумана Стефана њиховим душама (ст. 2653-2663):

»Вјерне слуге помјани, Господи,
владаоце, ма твоје робове:
непобједног младога Душана,
Обилића, Кастриота Ђура,
Зриновића, Ивана, Милана,
Страхињића, Рељу Крилатога,
Црновиће Ива и Уроша,
Цмиљанића, војводу Момчила,
Јанковића, девет Југовићах
и Новака - поради халака,
и остале наше витезове!

⁵² На пример, у писму Осман-паши Скопљаку од 5. X 1847. године Његош је начинио именик потурчених потомака »славни и гласовити кнезова и војвода нашега царства«: »Бе је Црнојевић (Бушатлија), ђе је Обренкнежевић (Махмудбеговић), ђе је Кулиновић? Бе је Скопљак, ђе је Видајић? Бе је Филиповић, ђе је Градичевић? Бе је Сточевић? Бе је Љубовић, ђе је Ченгић? Па ђе су многи остали?« (Цјелокупна дјела П. П. Његоша, књ. 9, Писма III, Београд, 1955, стр. 356).

БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА

Ове радове, објављиване током подужег времена појединачно, за објављивање у овој књизи, аутор је прегледао и местимично или делимично преуредио.

1. *Прво песничко сновиђење Његошево. Летопис Матице српске*, књ. 392, св. 5, 1963, стр. 366-374.

2. *Црногорско ратно 1796. лето у гусларским, Ракићевим и Његошевим песмама* (у првој верзији: *Бојеви Махмута Бушатлије у песмама гуслара, Викентија Ракића и Његоша*). *Летопис Матице српске*, књ. 403, св. 4, 1969, стр. 382-393.

3. *Запис уз наслов Његошева спева »Луча микрокозма«*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. XXI/1, 1973, стр. 23-37.

4. *Орфелиново »Житије Петра Великог« у праживоту Његошевог »Горског вијенца«* (у првој верзији: *Трагања за првим тренуцима »Горског вијенца« - Његош и Орфелин*). *Летопис Матице српске*, књ. 387, св. 3, 1961, стр. 197-217.

5. *Опет о Његошу као читаоцу Орфелиновог »Житија Петра Великог«* (у првој верзији: *И Божидар Петрановић у историји о постанку Његошевог »Горског вијенца«*). *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. XXXVIII, св. 1-2, 1972, стр. 19-27.

6. *Његошева и Драшкова прича о Млецима у »Горском вијенцу« и једна анонимна причица* (у првој верзији: *Његошева и Драшкова прича о Млецима у »Горском вијенцу« и једна причица сиротица*). *Књижевност и језик*, бр. 3-4, 1970, стр. 388-401.

7. *Антички јунаци Леонид и Сцевола у Његошевим стиховима* (у првој верзији: *Његошев Милош Обилић бољи од Муција Сцеволе*). *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. XXI/3, 1973, стр. 416-422.

8. *Коњ Бурак у Милутиновићевим и Његошевим стиховима. Сима Милутиновић Сарајлија, књижевно дело и културноисторијска улога*. - Београд, 1993, стр. 299-304.

9. *Име руског кнеза Пожарског у Бановим и Његошевим стиховима. Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. XL/1, 1992, стр. 51-68.

РЕГИСТАР

А

Абраш 86, 88
Адам 29
Адријанско море [Јадранско море] 105
Александар Велики
(Александар Македонски) 82, 89, 92
Амурат [Мурат I] 89
Арнаутовић, Александар 115
Атина, богиња 40
Аустрија 88
Ахмет 121

Б

Бајрактаровић, Фехим 92-93, 95, 96,
133-134
Бакус [Бахус] 43
Бан, Матија 7, 97-104, 106-110, 135-138
Банашевић, Никола 113, 114-115, 117,
127, 133, 135
Барац, Антун 127, 135
Бауринг, Цон 62
Белона 88
Београд 17, 28, 33, 63, 79, 100, 102, 103,
114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 124, 125,
126, 127, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 137,
138, 139
Беч 9, 16, 33, 75, 78, 89, 99, 102, 116, 122,
124, 128, 135
Биљарда 17, 41, 46, 61, 74, 75, 76, 80, 90,
103, 120, 130, 131
Бифон 29, 114-115
Бјелопавлићи 17-18, 23
Бог 28-29, 32-37, 50-54, 59, 69, 76-77, 92,
116-117, 129
Богдановић, Катарина 115
Voileau 62
Бока (Бока Которска) 46, 75
Боројевић, Никола 89-91, 130-132
Бочар, Марко 98, 109
Бошковић, Радослав 115
Бранковић, Вук 131

Бранковић, Драгољуб 29, 114-115
Брда 17-18, 23
Бркић, Василије 133
Брњаш 133
Бугарска 128
Будва 61
Будим 9, 10, 17, 78, 113
Будимировић, Александар 83, 90
Будимовић, Властимир 115
Букефало 92
Буле (Buleus) в. Хребелъановић, Лазар, кнез
Бунић, Никола 99, 109
Бурак 92-93, 95-96, 133-134
Бушатлија, Махмут-паша 16-19, 21-24,
26, 113

В

В. О. в. Отовић, Владимир
Васојевић, Никола 121
Велебит 69, 80
Велимировић, Николај 28, 114
Венеција 48, 63
Видајић 139
Вијена в. Беч
Вишњић, Филип 104
Владика Данило в. Петровић Његош,
Данило, владика
Владика Петар в. Петровић Његош, Петар I
Владика Раде в. Петровић Његош, Петар II
Владисављевић, Димитрије 33, 116
Врчевић, Вук 130, 136
Вук в. Бранковић, Вук
Вуксан, војвода 18
Вуксан, Душан 103, 120-121, 130, 137
Вуксановић, Миро 7

Г

Гаврило, арханђел 92
Гагић, Јеремија 33, 40, 43, 61, 116
Гаговић, Арсеније 17, 21
Гарашанин, Илија 99

Гете, Јохан Волфганг 40, 126
 Гојени Алил 133
 Голињево 59
 Горлицы, Георги Рихтер 10-14
 Горњи Милановац 134
 Градичевић 139
 Грчка 127

Д

Давидовић, Димитрије 16, 17, 84
 Далмација 58, 60, 63, 64, 80
 Данте, Алигијери 40
 Деретић, Јован 128-129
 Державин, Гаврило Романович 34, 117
 Димитријевић, Ђурђе 124
 Драгићевић, Ристо 67, 113, 120, 126, 127,
 135
 Драговић, Драго 25
 Драшко в. Поповић, Драшко, војвода
 Дубровник 33, 40, 59, 61, 102
 Дунав (Дунај) 105-122
 Дурковић-Јакшић, Љубомир 120, 136
 Дучић, Нићифор 97-98, 135
 Душан, Душан Силни [цар Душан] 89,
 97, 109-110, 129, 136, 138

Ђ

Ђ. Д. в. Димитријевић, Ђурђе
 Баво 17, 36
 Ђорђе, Ђорђе в. Карађорђе
 Букић, Трифун 127, 135
 Бурашковић, Лука 18

Е

Европа 88, 108
 Епикур 32
 Епископ Василије в. Петровић Његош,
 Василије

Ж

Ждрал 133
 Женева 127, 135
 Живковић, Благоје 134
 Жишка, Јан 136

З

Загреб 127, 137
 Задар 64, 126, 133, 135
 Звониград 74
 Земун 75, 113, 115
 Зета 18
 Зриновић (Зрињски Шубић) в. Шубић,
 Никола Зрински

И

Иван в. Косанчић, Иван
 Илирија 74
 Илић, Јован 137
 Инђија 17
 Италија в. Талијанска

Ј

Ј. Р. в. Рајић, Јован млађи
 Јабучило 133
 Јазак 59
 Јанко, кнез 54
 Јанковић, Стојан 138
 Јелачић, Јосип 108, 138
 Јојић-Мићић, Ружа 29, 114
 Јоко, Јоко Радоњић в. Радоњић, Јован
 Југовићи, браћа 138

К

Кавказ 100
 Карађорђе, Карађорђе 89, 93, 95, 97-99,
 102-107, 109-110, 135, 137, 138
 Карађорђевић, Александар, кнез 104, 137
 Карађорђевићи 104
 Караџић, Вук Стефановић 22-25, 29, 33,
 67, 86, 93, 104, 113, 116, 126, 128, 133
 Кастриот, Ђуро 138
 Кистање 80
 Кнез Лазар в. Хребелановић, Лазар, кнез
 Книћанин, Стеван 136
 Кобиловиц, Мило (Milo Cobilowiz) в.
 Обилић, Милош
 Ковачевић, Божидар 29, 34, 113, 114-115,
 117, 127, 135
 Ковијанић, Ристо 130
 Копитар, Јернеј 116
 Косанчић, Иван 138
 Косово 84, 89
 Костић, Лаза 5
 Котор 61
 Кохован (Cohowan) в. Косово
 Кошћушко, Тадеуш 98-99, 109
 Крагујевац 115, 131
 Краљевић, Марко 92, 133
 Круг, В. Т. 115
 Ксеркс 84
 Кулаш 133
 Кулиновић 139
 Курипечић, Бенедикт 128
 Кушља 133
 Кчево в. Чево

Л

Л. Л. в. Лазаревић, Лазар

Лавров, Петар Алексијевич 104, 117, 137
 Лазаревић, Лазар 124
 Лајпциг 9, 113, 115, 120, 134, 137
 Лалић, Радован 108, 121, 138
 Латковић, Видо 29, 34, 106, 108, 114,
 116-117, 127, 133, 135, 138
 Леонид, Леонидас 81-84, 86, 91, 127
 Лесковац, Младен 7
 Лешјанин, Рајко Јовановић 129
 Лијевно [Ливно] 59
 Лика 79-80
 Липиска в. Лајпциг
 Ловћен 75

Љ

Љешанска нахија 19
 Љубиша, Стефан Митров 82, 92, 97, 127,
 133, 135
 Љубљана 114
 Љубовић 139

М

Магарашевић, Георгије 82-83, 90
 Маине (манастир) 136
 Мала Азија 102
 Малин 133
 Мандушић, Вук 121
 Марко Антонин 122
 Марс 104
 Мартинићи 18
 Мартиновић, Нико 125
 Мартиновић, Перо 18
 Мартос, И. П. 98
 Матић, Светозар 82-83, 91, 118, 127
 Махмут, везир в. Бушатлија, Махмут-паша
 Медаковић, Данило 73
 Медаковић, Милорад (Медо) 28, 61, 68,
 73-80, 90, 103, 113, 114, 120, 130, 136, 137
 Мехмед Решид-паша 73
 Мијат, барјактар 18
 Миклошић, Франц 109, 138
 Милаковић, Димитрије 23-24, 58-59, 61,
 64, 73, 88, 113, 124, 125, 128
 Милан в. Топлица, Милан
 Милен 122
 Миловић, Јевто 126
 Милорадовић, Михаило 46, 120
 Милош в. Обилић Милош
 Милтон, Џон 57
 Милутиновић, Сима Сарајлија 6-7, 9-10,
 15, 24-25, 33, 45-46, 55, 58, 62-65, 67,
 86-88, 90, 92-93, 95-96, 102-104, 13, 115,
 117-118, 120, 121, 124, 126, 127, 128, 131,
 133-134, 137, 138
 Мињин 98
 Митрополит Данило в. Петровић Његош,

Данило, владика
 Михаиловић, Георгије 17
 Михајловић, Велимир 115
 Младеновић, Александар 136
 Млетачка Република, Млеци 67-75,
 78-80, 123, 126
 Мнемосина 95
 Момчило, војвода 133, 138
 Москва 98, 117, 135, 137
 Мостар 121, 134
 Мухамед, пророк 92, 94, 134
 Мушицки, Лукијан 16, 17, 84, 86, 113, 128

Н

Назечић, Салко 135
 Наполеон, Бонапарте 68, 73-74, 79-80, 88
 Недељковић, Душан 29, 114, 118-119
 Недић, Владан 115-116, 121, 125, 134, 137
 Немачка 89
 Ненадовић, Љубомир П. 73, 78, 109, 115,
 138
 Нептун 88
 Неселроде, Карл Васиљевич 41, 43
 Никац од Ровина 127
 Николајевић, Георгије-Ђорђе 59-60, 124
 Николић, Атанасије 136
 Никшић 127, 133, 134, 135
 Новак [Старина Новак] 138
 Нови Сад 7, 73, 75, 114, 115, 120, 130, 136

Њ

Његуши 19, 63

О

Обен, Мишел 97, 135
 Обилић, Милош 52, 81-84, 86-91, 98,
 109-110, 128-132, 133, 138
 Обрад, главар 54
 Обренкнежевић (Махмудбеговић) 139
 Обреновић, Милош 33, 115, 116
 Обреновић, Михаило 104
 Орбини, Мавро 125
 Орфелин, Захарија Стефановић 7, 40,
 48-56, 57, 63-65, 120-122, 124-125
 Отовић, Владимир 5-6, 28-30, 94, 117

П

Павићевић, Вуко 30, 115, 118-119, 127, 135
 Павловић, Драгољуб 113
 Павловић, Теодор 32, 75, 89, 121
 Парацелзус 29
 Пахомије 95
 Пегаз 92, 128
 Перовић Цуца, Стефан 103, 137

Петар, Далматинац 68-72
 Петар Велики 46-49, 52, 54-55
 Петар од Страгара 18
 Петрановић, Теодор-Божидар 7, 58-60,
 62-66, 124
 Петрич [свети Петар, библијски] 94
 Петровић, Раде, кнез 50-51
 Петровић, Саво, сердар 49-50
 Петровић, Хајдук Вељко 133
 Петровић Његош, Василије 63
 Петровић Његош, Данило, владика 41,
 44, 49-51, 53-56, 57, 63-65, 81, 127, 136
 Петровић Његош, Петар I 16-19, 21,
 23-26, 45-46, 48, 63-64, 73, 103, 106, 113,
 121, 129, 137
 Петровић Његош, Петар II 6-7, 9-15,
 16-17, 23-27, 28-35, 37-39, 40-56, 57-66,
 67-68, 71-80, 81-83, 86-91, 92-93, 95-96,
 97-104, 106-110, 113, 114, 115, 116,
 117-118, 119, 120-122, 123, 124-125, 126,
 127, 128, 129, 130-131, 132, 133, 134, 135,
 136, 137, 138, 139
 Петровићи 17, 25, 48-49, 51, 63-65
 Петроград 41
 Петронијевић, Бранислав 28, 30, 114
 Пецо, Асим 133-134
 Пива (манастир) 17
 Пијаца светог Марка 70
 Пипери 17, 23
 Питагора 32
 Пихлер Сп. 88
 Пламенац, сердар 19
 Платон 17
 Побратић в. Будимировић, Александар
 Подгорица (Титоград) 19, 114, 115, 119,
 126, 127, 135
 Пожарски, Димитриј Михаилович 97-99,
 102, 109-110, 135-136
 Понте ди риалто 68
 Поповић, Драшко, војвода 67-68, 71-73,
 78-80, 123, 126
 Поповић, Милош 75
 Поповић, Миодраг 30, 34, 114, 117
 Поповић, Павле 67, 121, 125, 126, 128, 134
 Порсена 127, 129
 Посејдоније 29
 Прајска [Пруска] 88
 Приморје 74, 79, 124
 Прометеј 100, 114
 Пророк в. Мухамед, пророк
 Пухало, Душан 30, 114

Р

Раде Томов в. Петровић Његош, Петар II
 Радовић, Буза 30, 34, 114, 117-118, 127,
 135
 Радоњић, Јован 18-19, 21-27, 113

Радоњићи 17, 19
 Рајић, Јован 125
 Рајић, Јован, млађи 124
 Ракић, Викентије 7, 16-26, 113
 Ракочевић, Милан 29, 114
 Рахш 92
 Реља Крилати 138
 Решетар, Милан 28-29, 92, 97, 114, 127,
 133-134, 135
 Ризвић, Мухсин 97, 133, 135
 Рим 81, 122, 123, 127
 Рихтер в. Горлицы, Георги Рихтер
 Роган, војвода 121
 Романова, Марија Михаиловна 78
 Руварац, Иларион 113
 Русија (Россия) 33-34, 41, 45-47, 49, 88,
 117
 Рустем 92

С

Сава (река) 89, 105
 Савина (манастир) 46, 61
 Савић, војвода 19
 Савић-Ребац, Аница 29, 114, 115
 Самсон 95
 Сарајево 128, 133, 135
 Свети Марко, Црква светог Марка 70, 72
 Свети Петар в. Петровић Његош, Петар I
 Светић, Милош [Јован Хаџић] 84-86,
 90-91, 128
 Сев, Морис 115
 Секулић, Исидора 29, 34, 114, 117
 Сенека [Луције Анеј Сенека] 30
 Сентомаш, Србобран 81-82, 127
 Серафим, калуђер 11-12, 14
 Сервантес, Сааведра Мигел де 40
 Сибињанин, Јанко 89
 Сједоглава в. Петрановић, Теодор-Божидар
 Сјеница 105
 Скадар 16, 18, 23, 41
 Скопљак 139
 Скопљак, Осман-паша 41, 139
 Скрадин 80
 Слијепчевић, Перо 29, 114
 Собјески, Јан 99, 109
 Спарта 81, 127
 Србија (Србија) 33, 89, 97, 99, 104, 106
 Срдих, Георгије-Ђорђе 60-61, 75, 79, 90,
 103, 125, 130-132, 136, 137
 Стајић, Васа 82-83, 91, 127
 Стамбол (Цариград) 92, 102, 134
 Станић, Милија 34, 117
 Стевановић, Михаило 97, 115, 135
 Стејић, Јован 7, 33-34, 37-39, 88, 115-116,
 118-119, 128-129
 Стефан, игуман 14-15, 54, 122, 129, 138
 Стојановић, Исидор 88, 128-129

Стојановић, Љубомир 128
 Стојачковић, Александар 90, 130-131
 Стојшић, Петар 10
 Сточевић 139
 Страхињић [Бановић Страхиња] 138
 Сундечић, Јован 59
 Сцевола (Муције Сцевола) 81-84, 86-91,
 127-131

Т

Тале од Орашца 133
 Талијанска 88, 123
 Тартаља, Иво 124
 Таутовић, Радојица 115
 Теодосија, игуман 14-15
 Термопили 84, 127
 Тимок 105
 Тодосије, кнез 93, 95
 Томазо, Никола 108, 138
 Томовић, Слободан 30, 115, 127, 133, 135
 Топла 45-46
 Топлица, Милан 138
 Трст, Тријест 17, 33, 116

У

Урошевић, Миливоје 136

Ф

Феб 104
 Фенек 16
 Филип Македонски [Македонски] 89
 Филиповић 139
 Флашар, Мирон 30, 34, 115, 117
 Франгеш, Иво 30, 115
 Франчески 137
 Фрушић, Димитрије 33, 116
 Фрушка гора 16

Х

Хајденрајх, Јулије 117, 134
 Хамлет 53
 Ханка, Вацлав 109, 138
 Херцег-Нови 45-46

Хомер (Омир) 26, 131
 Хоћим 99
 Хребельановић, Лазар, кнез 89
 Христ (Исус) 95, 127

Ц

Царев лаз 49, 81
 Цетиње (Цетина) 16, 18, 23, 25, 33-34,
 40-41, 45, 53, 57, 60-62, 73-75, 77, 80, 99,
 100, 102-103, 115, 118, 120, 121, 124, 125,
 127, 128, 130, 131, 134, 135, 136, 137
 Цетињски манастир 17-19, 46, 48, 64, 117
 Цетињско поље 6, 35, 45, 75
 Цмиљанић [Смиљанић Илија] 138
 Црвени трг 98
 Црна Гора (Церна Гора, Черна Гора) 6,
 16-17, 19, 25-26, 33, 40-42, 44-46, 48-49,
 51, 55, 58-61, 64-65, 74-75, 78-79, 99-101,
 113, 127, 128, 131
 Црни Ђорђе в. Карађорђе
 Црновић [Црнојевић], Иво и Урош 138
 Црнојевић (Бушатлија) 139

Ч

Чево 67, 126
 Ченгић 139
 Чубро в. Милутиновић, Сима Сарајлија

Џ

Џонић, Урош 127, 135

Ш

Шарац 92, 133
 Шекспир, Вилијем 53, 62
 Шибеник 58
 Шиматовић, Иван 89-90, 129
 Шишатовач 16
 Шкаљић, Абдулах 133
 Шкеровић, Никола П. 113
 Шмаус, Алојз 29, 32, 34, 114, 115, 116, 130
 Шпанска [Шпанија] 88
 Шубић, Никола Зрински 89, 129, 138

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА	5
ПРВО ПЕСНИЧКО СНОВИЋЕЊЕ ЊЕГОШЕВО	9
ЦРНОГОРСКО РАТНО 1796. ЛЕТО У ГУСЛАРСКИМ, РАКИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ ПЕСМАМА	16
ЗАПИС УЗ НАСЛОВ ЊЕГОШЕВА СПЕВА <i>ЛУЧА МИКРОКОЗМА</i>	28
ОРФЕЛИНОВО <i>ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ У ПРАЖИВОТУ ЊЕГОШЕВОГ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА</i>	40
ОПЕТ О ЊЕГОШУ КАО ЧИТАОЦУ ОРФЕЛИНОВОГ <i>ЖИТИЈА ПЕТРА ВЕЛИКОГ</i>	57
ЊЕГОШЕВА И ДРАШКОВА ПРИЧА О МЛЕЦИМА У <i>ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ</i> И ЈЕДНА АНОНИМНА ПРИЧИЦА	67
АНТИЧКИ ЈУНАЦИ ЛЕОНИД И СЦЕВОЛА У ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА	81
КОЊ БУРАК У МИЛУТИНОВИЋЕВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА	92
ИМЕ РУСКОГ КНЕЗА ПОЖАРСКОГ У БАНОВИМ И ЊЕГОШЕВИМ СТИХОВИМА	97
НАПОМЕНЕ	111
БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА	140
РЕГИСТАР	141

Владимир Отовић
БЕЛЕШКЕ НА БЕЛИНАМА
ЊЕГОШЕВИХ КЊИГА

Издавач

Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

Регистар

Радован Мићић

Коректура

Владимир Отовић

Техничко уређење

Реља Дражић

Припрема и штампа

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

886.1-4

886.1.09

ОТОВИЋ, Владимир

Белешке на белинама Његошевих књига / Владимир Отовић. - Нови Сад : Библиотека Матице српске, 1994 (Нови Сад : Футура публикације). - 145 стр. : илустр. ; 23 см. - (Трагови ; књ. 4)

Регистар / Радован Мићић: стр. 141-145.

а) Петровић Његош, Петар (1813-1851)

